Naziguldet och Riksbanken

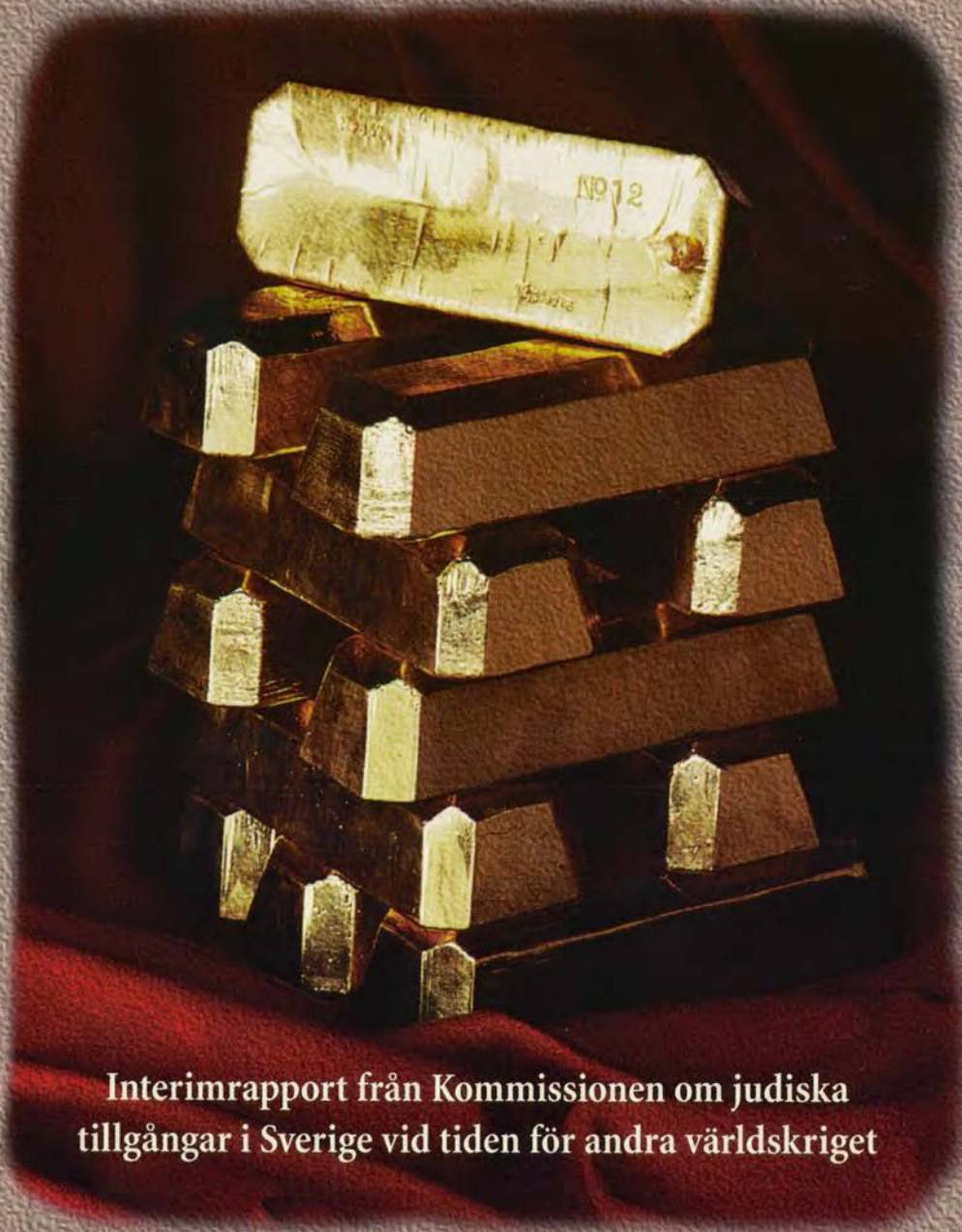

Interimrapport från Kommissionen om judiska tillgångar i Sverige vid tiden för andra världskriget

SOU 1998:96

Ref
Occ S

56

Statens offentliga utredningar
1998:96
Utrikesdepartementet

Naziguldet och Riksbanken

Interimrapport

Kommissionen om judiska tillgångar i Sverige
vid tiden för andra världskriget
Stockholm 1998

SOU och Ds kan köpas från Fritzes kundtjänst. För remissutsändningar av SOU och Ds svarar Fritzes Offentliga Publikationer på uppdrag av Regeringskansliets förvaltningsavdelning.

Beställningsadress: Fritzes kundtjänst
106 47 Stockholm
Orderfax: 08-690 91 91
Ordertel: 08-690 91 90
E-post: fritzes.order@liber.se
Internet: www.fritzes.se

Svara på remiss. Hur och Varför. Statsrådsberedningen, 1993.
- En liten broschyr som underlättar arbetet för den som skall svara på remiss.

Broschyren kan beställas hos:
Regeringskansliets förvaltningsavdelning
Distributionscentralen
103 33 Stockholm
Fax: 08-405 10 10
Telefon: 08-405 10 25

Elanders Gotab 21733, Stockholm 1998

ISBN 91-38-20966-7
ISSN 0375-250X

Till statsrådet och chefen för Utrikesdepartementet

Regeringen bemyndigade genom beslut den 13 februari 1997 chefen för Utrikesdepartementet att tillkalla en kommission med uppgift att skapa största möjliga klarhet i vad som kan ha hänt i Sverige när det gäller egendom av judiskt ursprung som förts hit i samband med judeförföljelserna före och under andra världskriget (dir. 1997:31).

Med stöd av detta bemyndigande utsågs den 21 februari 1997 f. landshövdingen Rolf Wirtén till ordförande i kommissionen. Samma dag förordnades som ledamöter docenten Nina Einhorn, professorn Boel Flodgren, f. justitierådet Per Jermsten, advokaten Lennart Kanter, fil. dr Helène Lööw och ambassadören Krister Wahlbäck.

Som sakkunniga förordnades den 21 februari 1997 fil. dr. Paul A. Levine och docenten Alf W. Johansson samt den 11 april 1997 även direktören Salomo Berlinger, f. ambassadören Sven Fredrik Hedin, professorn Mats Larsson, riksarkivarien Erik Norberg, bankdirektören P.G. Persson, avdelningsdirektören Hans Seyler, dr. Israel Singer, direktören Göran Strömgren, docenten Kersti Ullenhag, avdelningsdirektören Göran Wikell och f. ambassadören Eric Virgin. Den 17 april 1997 entledigades Alf W. Johansson på egen begäran från uppdraget som sakkunnig.

För att som experter biträda kommissionen förordnades den 11 april 1997 kanslirådet Bertil Ahnborg och departementsrådet Berndt Fredriksson.

Som sekreterare förordnades fr.o.m. den 14 april 1997 hovrättsassessorn Gertrud Forkman (huvudsekreterare) och fil. dr. Ingrid Lomfors samt fr.o.m. den 1 februari 1998 även hovrättsassessorn Peder Bjursten.

Den 11 december 1997 fick kommissionen tilläggsdirektiv, som innebar att kommissionen med förtur skulle utföra den del av sitt uppdrag som avser Riksbankens guldaffärer (dir. 1997:148).

För särskilda uppgifter med anknytning till detta uppdrag har kommissionen anlitat f. professorn Gunnar Richardson och f. bitr. professorn Sven Fritz.

Med anledning av tilläggsdirektivet överlämnar vi härmed kommissionens interimrapport Naziguldet och Riksbanken.

Stockholm den 9 juli 1998

Rolf Wirtén

Nina Einhorn

Lennart Kanter

Boel Flodgren

Helène Lööw

Per Jermsten

Krister Wahlbäck

/Gertrud Forkman
Peder Bjursten
Ingrid Lomfors

Innehåll

Förkortningar m.m. **7**

Sammanfattning **9**

1 Inledning **15**

1.1 Uppdraget 15
1.2 Definitioner och avgränsningar 18
1.3 Rapportens uppläggning 20

2 Allmänt om centralbankers guldhantering **23**

2.1 Inledning 23
2.2 Guldreserv, tackor och mynt 23
2.3 Guldmyntfoten och utvecklingen under första hälften av 1930-talet 24
2.4 Tiden efter guldmyntfotens avskaffande 26
2.5 Guld som betalningsmedel 28
2.6 Depåer, öronmärkning och konton 29
2.7 Svenska guldköp från olika länder 30

3 Riksbankens befattning med guld från Nazityskland **33**

3.1 Inledning 33
3.2 Förflyttningar mellan depåer 34
3.2.1 Guldförflyttningar till och inom Riksbanken 35
3.2.2 Guldförflyttningar till och inom Reichsbank 37
3.2.3 Guldförflyttningar till och inom SNB 39
3.3 Betalningar med guld till Riksbanken 40
3.3.1 Återförsäljningen av Kreugerobligationerna 40
3.3.2 Flygplansimporten från Italien 41
3.3.3 Handelsavtalet 1942 42
3.3.4 Mynten 1944 48
3.3.5 Indirekta köp? 48
3.4 Sammanfattning 49

4 Hanterade Riksbanken personguld? ... 51

4.1 Inledning - metod och disposition ... 51
4.2 Nazityskland tillägnade sig guld och andra värdeföremål från individer ... 57
4.2.1 Inledning ... 57
4.2.2 Konfiskering och plundring av egendom inleds ... 58
4.2.3 Plundringen intensifieras ... 62
4.3 Reichsbanks hantering av personguld ... 64
4.3.1 Inledning ... 64
4.3.2 Tillgängliga uppgifter om Melmerguldet ... 65
4.3.3 Reichsbanks guldtransaktioner ... 69
4.4 Ingick konfiskerat och plundrat personguld i det tyska guld som Riksbanken hanterade? ... 79
4.4.1 Förhållandet mellan andel konfiskerat och plundrat guld i Reichsbanks guldhantering och Riksbankens hantering ... 79
4.4.2 Rekonstruktion av det av Riksbanken disponerade guldet ... 80
4.5 Sammanfattning ... 90

5 Det svenska förhållningssättet ... 95

5.1 Inledning ... 95
5.2 Svensk kännedom om nazisternas konfiskeringar och plundringar under kriget ... 95
5.2.1 Allmän bakgrund ... 95
5.2.2 Nazismens ekonomiska dimension ... 96
5.2.3 Vad visste man före kriget? ... 97
5.2.4 Svensk kännedom om Förintelsen ... 99
5.2.5 Vad betyder kännedom? ... 103
5.3 Riksbankens förhållande till regeringen och riksdagen ... 104
5.4 Det ledande nätverket ... 106
5.4.1 Regeringen ... 107
5.4.2 UD-tjänstemännen ... 108
5.4.3 Riksbanken ... 109
5.4.4 Bankoutskottet ... 110
5.4.5 Enskilda aktörer i Sverige ... 111
5.4.6 Aktörer på den internationella arenan ... 111
5.4.7 Allmänt om källorna ... 112
5.5 Bilden klarnade efter hand ... 113
5.5.1 Marknadens intresse avtog ... 113
5.5.2 Rätten att använda beslagtaget centralbanksguld övervägdes ... 114

5.5.3 Guld och handelsavtalet med Tyskland 118
5.5.4 De allierade varnade och misstanken föddes att guld smältes om 119
5.5.5 Gulddeklarationen och den första svenska reflektionen om konfiskerat personguld 130
5.5.6 Förspelet till Washingtonförhandlingarna 134

6 Åtgärder efter kriget 137

7 Kommissionens ställningstaganden 143

7.1 Inledning 143
7.2 Dåtidens perspektiv 145
7.3 Med dagens ögon sett 149

Litteratur m.m. 155

Bilagor

Förkortningar m.m.

BIS	Bank for International Settlements (Internationella regleringsbanken)
Degussa	Deutsche Gold Und Silber Scheideanstalt
Dnr	Diarienummer
FED	Foreign Exchange Depository
Ibid	Ibidem (på samma ställe)
NA	National Archives, USA
NJA	Nytt juridiskt arkiv
NZZ	Neue Zürcher Zeitung
OMGUS	Office of Military Government of Germany (U.S.)
RM	Reichsmark
RSHA	Reichssicherheitshauptamt
SS	Schutzstaffel
SFS	Svensk författningssamling
SGU	Sveriges geologiska undersökning
SNB	Schweizerische Nationalbank (Schweiziska nationalbanken)
SOU	Statens offentliga utredningar

TGC	Tripartite Commission on the Restitution of Monetary Gold. Numera benämnd Tripartite Gold Commission.
UD	Utrikesdepartementet
WJC	World Jewish Congress (Judiska världskongressen)
WVHA	Wirtschafts-und Verwaltungshauptamt

Sammanfattning

Denna interimrapport handlar om Riksbankens hantering av s.k. naziguld under andra världskriget. Guldet kom i form av tackor och mynt från tyska Reichsbank. En del hade ägts länge av Reichsbank. En annan del bestod av guldtackor som härrörde från tyska beslag av guldreserver i ockuperade länders centralbanker. Ytterligare en del utgjordes av guld som samtliga medborgare i Tyskland och de ockuperade länderna hade ålagts att låta lösa in. Dessutom förekom i Reichsbanks hantering guld som konfiskerats och plundrats till största delen från judar, men även från zigenare och andra förföljda. Guld av olika ursprung kunde till följd av smältning ingå i samma tacka.

Kommissionen använder följande definitioner.

1 Centralbanksguld
guld som tagits från reserverna i ockuperade länders centralbanker

2 Personguld
a) inlöst guld, dvs. guld som åtkommits genom icke-diskriminerande statliga åtgärder
b) konfiskerat och plundrat guld, dvs. guld som tagits från levande eller avlidna personer utsatta för nazistisk förföljelse.

Efter kriget gjorde Sverige upp med de allierade om att de tidigare ockuperade länderna Belgien och Nederländerna skulle återfå en del av sitt centralbanksguld. De drabbade personernas förluster kom i skymundan.

Det finns många anledningar till att det nu har blivit aktuellt för överlevande, efterlevande, historiker, debattörer och makthavare att ompröva inte bara den svenska guldhandeln utan också hur Sverige på andra sätt förhöll sig till Förintelsen och andra världskriget.

Interimrapporten är inriktad på det guld som nazisterna konfiskerade och plundrade från förföljda personer. Men frågan om naziguldet handlar inte enbart om guld och ekonomiska tillgångar utan också om moral och människovärde. Hur var det möjligt att Reichsbank kunde använda förföljda och mördade judars mynt och guldringar som

betalning till andra centralbanker? Hur kan vi se vår historia och vår svenska delaktighet med klara ögon? Hur kan en återupprättelse ske?

Nazisternas konfiskationer och plundringar

Nazityskland använde guld i utrikeshandeln i utbyte mot gångbara valutor som behövdes för importen. För att inflödet av guld skulle öka utfärdade naziregimen tidigt ett antal dekret angående tvångsinlösen av guld från alla tyska medborgare. Liknande lagstiftning infördes vartefter i de ockuperade länderna. Senare forskning har medfört att bilden av det inlösta personguldets roll i Reichsbanks guldhantering har börjat klarna.

Annorlunda förhåller det sig med det konfiskerade och plundrade personguldet, där forskningen ännu är i ett inledningsskede. I samband med att de allierade våren 1945 påträffade Reichsbanks guld- och valutareserver i de övergivna gruvorna vid Merkers stod det klart att det i Reichsbanks guldhantering hade ingått föremål, bl.a. smycken, vigselringar och tandguld, som SS hade plundrat i samband med deportationerna till dödslägren i öst. Detta guld kom allmänt att kallas för Melmerguldet efter kuriren, SS-officeren Bruno Melmer. Vid Nürnbergrättegångarna dömdes bl.a. företrädare för Reichsbank för sin inblandning i denna makabra guldhantering. När frågan om naziguldet för några år sedan åter vann aktualitet tedde det sig för många forskare naturligt att söka svaren på uppkomna frågor genom nya efterforskningar i de rapporter som hade upprättats av de allierade inför Nürnbergrättegångarna, vilket medförde att fokus inledningsvis kom att riktas på enbart Melmerguldet. Först på senare tid har forskningen inriktats på att söka klargöra hur stora mängder guld och andra värdeföremål som genom konfiskeringar och plundringar totalt tillfördes den nazityska statsapparaten och dess centralbank.

Naziregimens ekonomiska utsugning av judarna hade påbörjats långt innan plundringen nådde sin kulmen i dödslägren. I tidigt skede efter Hitlers maktövertagande utfärdades mot judarna diskriminerande dekret och lagar vilka syftade till att ge konfiskeringen av judisk egendom ett formellt legalt stöd. I februari 1939 ålades judarna en särskild skyldighet att låta lösa in guld, silver och ädelmetaller mot viss ersättning som till huvuddelen insattes på spärrade konton. Inlämnandet skedde till särskilda pantbanker vilka under hela kriget fungerade som förmedlare av judisk egendom till en inte så nogräknad marknad. Konfiskeringarna utvecklades till rena plundringar i takt med att förföljelserna blev alltmer brutala och slutligen övergick i systematiska massmord. Den nazityska statsapparaten tillgodogjorde sig följaktligen

ansenliga mängder personguld utöver leveranserna åren 1942-45 av Melmerguldet. Uppgifterna om Reichsbanks eventuella del i hanteringen av det konfiskerade och plundrade guldet före 1942 är emellertid knapphändiga.

Kommissionen har valt att i denna interimrapport relativt ingående redovisa hur det internationella forskningsläget står i dagsläget vad gäller sådant personguld som Nazityskland konfiskerat och plundrat. Förutom de redovisningar som lämnats i ett flertal publicerade internationella rapporter har kommissionen granskat visst arkivmaterial i USA.

Riksbankens affärer med Reichsbank

Kommissionen har utrett omfattningen av Riksbankens samlade befattning med guld av skilda slag från Nazityskland. Uppgifter har främst hämtats från den rapport som den av Riksbanken tillsatta oberoende Arkivutredningen publicerade i december 1997, men även från schweiziska arkiv och utländska rapporter.

Större delen av det guld från Nazityskland som Riksbanken disponerade över under krigstiden fanns deponerat i den schweiziska nationalbanken i Bern. Korta tider hände det att Riksbanken även hade guld deponerat hos Reichsbank i Berlin. Dessutom förekom det i mindre utsträckning att guld från Nazityskland förvarades eller vidaresåldes i Sverige.

Första gången Riksbanken under kriget befattade sig med guld från Reichsbank var i september 1940, då omfattande återbetalningar gjordes på det tyska s.k. Kreugerlånet som till övervägande del var placerat hos svenska näringsidkare. I detta sammanhang mottog Riksbanken ca 8,6 ton guld som betalning. Från sommaren 1942 till sommaren 1944 tog Riksbanken vid återkommande tillfällen emot guld från Reichsbank. Transaktionerna hade direkt samband med två bilaterala avtal mellan Sverige och Tyskland, nämligen clearingavtalet och handelsavtalet. Genom guldaffärerna utjämnades betalningsbalansen länderna emellan. Totalt mottogs i detta sammanhang 20,3 ton guldtackor och 1,5 ton guldmynt. Riksbanken erhöll således sammanlagt ca 30,4 ton guld som betalning från Nazityskland.

Endast en mindre del av detta guld transporterades till Sverige. I samband med Kreugerlånbetalningen hitfördes ca 3,0 ton guld, som återtransporterades till Tyskland 1941. Vidare hemtogs på sommaren 1943 ca 1,0 ton för vidareförsäljning till industrin. Slutligen levererades ca 1,5 ton guldmynt till Sverige på sommaren 1944. Dessa fanns kvar i

Sverige vid krigsslutet. Av det guld som Riksbanken köpte från Nazityskland transporterades alltså sammanlagt ca 5,5 ton till Sverige.

Konfiskerat eller plundrat guld i Riksbankens händer?

Den osäkerhet som ännu råder om hur mycket konfiskerat och plundrat personguld som Reichsbank hanterade leder till att det är mycket svårt att närmare uttala sig om i vad mån sådant guld ingick i det guld som Riksbanken befattade sig med under andra världskriget.

När det gäller att så långt som möjligt utreda om konfiskerat och plundrat personguld kan ha kommit i Riksbankens händer har kommissionen koncentrerat sina undersökningar till guldtransaktionerna i anledning av handelsavtalet hösten 1941. Grundmaterialet för undersökningen har varit Arkivutredningens sammanställningar av tacknummer. Dessa har jämförts med amerikanska rapporter från tiden närmast efter krigsslutet, särskilt sådana som har behandlat frågan om inblandning av Melmerguld vid vissa omsmältningar vid det preussiska myntverket åren 1942-44.

Kommissionen har inledningsvis konstaterat att ett antal guldtackor härrörde från omsmältningar av det belgiska centralbanksguldet och att det inte för närvarande finns någon uppgift som tyder på att någon inblandning av annat guld skedde vid dessa omsmältningar. Härefter har kommissionen identifierat beslagtagna guldtackor från den nederländska centralbanken, vilka med stor sannolikhet varit ursprungliga, ej omsmälta tackor. Sedan dessa partier uteslutits kvarstod följande poster av det guld som Riksbanken under åren 1942-44 disponerade över.

Guld förvarat i Bern	7,5 ton
Levererade guldmynt till Sverige	1,5 ton
Guld som hade förvarats kortare tid i Berlin	7,4 ton
Totalt	16,4 ton

Av de sammanlagt 37, 3 ton guld från Reichsbank som Riksbanken disponerade över under åren 1942-44 bör 20,9 ton guld med stor sannolikhet inte ha innehållit något konfiskerat och plundrat personguld.

Beträffande resterande 16,4 ton guld kan inga andra slutsatser dras än att posterna ger anledning till närmare undersökningar. Det kan inte uteslutas att i denna kvantitet guld kan ha ingått någon mindre andel konfiskerat och plundrat personguld. Det har således inte varit kommissionens avsikt att ge sken av att någon exakthet kan uppnås med dessa beräkningar. Härtill är den bevarade och internationellt tillgängliga informationen alltför osäker och fragmentarisk.

Kommissionen har inte vid sina hittillsvarande undersökningar funnit något som indikerar att Riksbanken erhöll guldtackor från de smältningar vid preussiska myntverket åren 1942-44 där Melmerguld inblandades.

Det svenska förhållningssättet

Tidigare forskning har klarlagt att nazisternas ekonomiska förföljelser av judarna under 1930-talet var kända för de samtida svenska beslutsfattarna. Från 1942 var det känt i Sverige att planen på Förintelsen hade satts i verket.

Kommissionen har försökt skaffa sig en bild av hur aktörernas kännedom om naziguldets ursprung växte fram och hur detta påverkade deras förhållningssätt. Endast skriftliga källor har stått till buds. Förutom Arkivutredningens redovisning har kommissionen granskat delar av departementsarkiven, handlingar från bankoutskottet, enskilda beslutsfattares arkiv och memoarer, visst arkivmaterial från Schweiz samt utländska rapporter.

Den dokumentation som återfunnits har till alldeles övervägande del handlat om centralbanksguld. Senast i början av 1941 stod det klart för de svenska beslutsfattarna att Reichsbank använde centralbanksguld från ockuperade länder för den nazityska utrikeshandeln och att sådant guld inte var internationellt fullt gångbart. Detta föranledde riksbankschefen Ivar Rooth att överväga att sortera guldet efter ursprung. Efter en varning från de allierade tidigt 1943 framförde regeringen på informell väg till Reichsbank att beslagtaget centralbanksguld inte kunde accepteras som betalning. Sedan en muntlig utfästelse att inte leverera sådant guld hade erhållits fortsatte man guldaffärerna som tidigare. Först efter en upprepad allierad varning i början av 1944 meddelade Riksbanken till Reichsbank att ytterligare guld inte kunde tas emot, trots att Riksbanken tidigare hade åtagit sig att köpa mer.

Det finns endast ett enda belägg för att någon svensk beslutsfattare över huvud taget insåg risken för att erbjudet guld skulle kunna vara konfiskerat från judar eller andra förföljda personer. Detta skedde

sommaren 1944 då riksbankschefen övervägde om Riksbanken skulle godta ett förslag från Reichsbank om leverans av 1,5 ton guldmynt. Bakgrunden till att förslaget gavs var att Reichsbank ansåg att Riksbanken hade förbundit sig att köpa motsvarande mängd guld. Sverige accepterade inte längre guld i form av tackor. Reichsbank motsatte sig att i stället betala med schweiziska franc. Förslaget om betalning med guldmynt accepterades efter samråd med regeringen sedan vicepresidenten vid Reichsbank Emil Puhl muntligen förklarat att det inte var fråga om mynt från judar eller liknande.

Slutsatser

Det guld som betalades när Kreugerlånet löstes in 1940 innehöll sannolikt inte något konfiskerat eller plundrat personguld.

Eftersom Riksbanken från Reichsbank senare kan ha mottagit guld som till någon del konfiskerats eller plundrats från judar och andra av nazisterna förföljda personer finns det en svensk delaktighet i detta gulds historia.

Guldaffärerna med Nazityskland efter Kreugeruppgörelsen hade direkt samband med det svensk-tyska handelsavtalet från senhösten 1941, som i sin tur var ett centralt instrument för den svenska neutralitetspolitiken. Denna allt övergripande politik innebar svåra avvägningsfrågor som kommissionen varken har haft anledning eller möjlighet att gå in på i denna rapport.

Med dagens ögon sett finns det emellertid skäl att ifrågasätta om den till handelsavtalet knutna särskilda guldöverenskommelsen verkligen var nödvändig under hela krigstiden.

I dag kan det konstateras att de moraliska aspekterna på det svenska förhållningssättet till konfiskerat och plundrat personguld borde ha övervägts öppet, brett och seriöst senast sommaren 1944, när en misstanke faktiskt hade uppstått. Eftersom så inte tycks ha skett finns fog för kritik mot både dåvarande regeringen och dåvarande riksbanksfullmäktige.

Det moraliska och politiska ansvaret för att i dag tillse att erforderliga åtgärder vidtas bör bäras av regeringen. Det ingår inte i kommissionens uppdrag att ge förslag till hur detta kan ordnas.

Kommissionens förhoppning är att interimrapporten skall inspirera till fortsatt svensk debatt och forskning om naziguldet och om de moraliska frågor som är förknippade därmed.

1 Inledning

1.1 Uppdraget

Denna interimrapport handlar om Sveriges riksbanks (Riksbankens) befattning med s.k. rövat guld under andra världskriget. Detta är endast en av de frågor som kommissionen fått i uppdrag att söka klarlägga.

Regeringens direktiv till kommissionen återges i sin helhet som bilaga 1.

Ett par månader innan regeringen tillkallade kommissionen hade Riksbanken förordnat en oberoende utredning med uppgift att göra en sammanställning av vad Riksbankens arkiv innehåller om bankens förvärv av guld från Tyskland under andra världskriget.[1] Denna antog namnet Arkivutredningen och samrådde med kommissionen under arbetets gång. I december 1997 överlämnade Arkivutredningen sin slutrapport "Riksbankens guldaffärer med Nazityskland" till riksbankschefen, som omgående överlämnade rapporten till kommissionen.[2]

Arkivutredningen kom i korthet fram till följande. Riksbanken förvärvade sammanlagt nära 60 ton guld från den tyska nationalbanken, Reichsbank, under krigsåren. Vid krigsslutet fanns en del av detta kvar i svensk besittning. Den övervägande mängden därav, nästan 16,4 ton, låg i Riksbankens depå hos den schweiziska nationalbanken i Bern. Dessutom fanns 1,5 ton guldmynt i Sverige. Med anledning av krav från Belgien och Nederländerna, vars guldreserver hade beslagtagits av Nazityskland, överlämnade Sverige efter kriget sammanlagt 13,2 ton guld till Tripartite Commission on the Restitution of Monetary Gold

---

[1] Den återgivna beskrivningen av uppdraget är hämtad ur utredningens rapport. I ett pressmeddelande som Riksbanken gav ut den 20 december 1996, i samband med att utredningen tillsattes, angavs uppdraget något annorlunda. Däri uttalades bland annat att anledning fanns att göra en förnyad undersökning i Riksbankens arkivhandlingar för att utröna om det fanns ytterligare uppgifter som belyser Riksbankens förvärv av så kallat rövat guld.

[2] Riksbankens guldaffärer med Nazityskland : rapport till Riksbanken av den särskilt tillsatta Arkivutredningen, Stockholm 1997.

(TGC)[3], som hade ansvar för fördelningen bland drabbade länder. Nederländerna hade krävt mer än vad Sverige gick med på att återbetala. En viss mängd av det riksbanksguld som fanns kvar i Bern vid krigsslutet bar i olika avseenden liknande kännetecken som en del av det guld Nederländerna hade gjort anspråk på. Att guld från Nazityskland innebar en ekonomisk risk diskuterades i vart fall från 1940 inom Riksbanken. Det stod i början av 1941 klart för Riksbanken att amerikanarna befarade att tyskarna handlade med guld från ockuperade länders guldreserver. Frågan om Tyskland erbjöd även sådant guld som rövats från judar berörde riksbankschefen i en kortfattad anteckning år 1944.

I kommissionens uppdrag ingår att analysera och ta ställning till vad som kommit fram vid Arkivutredningens arbete. Detta skall ske för att belysa Riksbankens förvärv av s.k. rövat guld under andra världskriget. Direktiven anger också att kommissionen, om den anser detta vara till gagn för utredningen, skall göra kompletterande undersökningar i saken med särskild fokusering på guld som kan ha tillhört judar. Kommissionen har därför utgått från att dess arbete bör koncentreras till utredning om i vad mån Riksbanken befattat sig med sådant guld som tagits från personer som utsatts för nazistisk förföljelse.

Vid genomgången av Arkivutredningens rapport har kommissionen gjort följande grundläggande reflektioner. Arkivutredningen sökte inte i första hand svar på frågan om guld som rövats från av nazisterna förföljda personer kom att överlåtas till Sverige. Uppdraget för Arkivutredningen hade bestämts så att den skulle sammanställa vad Riksbankens arkiv innehåller om bankens förvärv av guld från Tyskland under andra världskriget. Frågan om Riksbanken på andra vägar indirekt förvärvade guld från Nazityskland kom inte heller att utredas. En ytterligare begränsning hos Arkivutredningens rapport är att den baserats endast på vad som återfinns i Riksbankens arkiv. Slutligen måste det uppmärksammas att Arkivutredningen, av skäl som inte framgår, valde att koncentrera sin analys rörande ursprung till den mängd guld från Reichsbank som fanns kvar i svensk ägo vid krigsslutet. Sammantaget kan därför konstateras att Arkivutredningens rapport inte klargör i vad mån guld som tagits från personer som utsatts för nazistisk förföljelse kan ha kommit i svensk besittning.

Några dagar innan Arkivutredningens rapport offentliggjordes fick kommissionen tilläggsdirektiv från regeringen. Dessa innebar att kommissionen med förtur skulle utföra den del av sitt uppdrag som gäller riksbanksguldet och snarast möjligt särskilt redovisa detta.[4]

---

[3] Numera benämnd Tripartite Gold Commission.

[4] Tilläggsdirektiven återfinns som bilaga 2.

I denna interimrapport redovisar kommissionen sitt uppdrag enligt tilläggsdirektiven. Frågorna om rövat guld är dock inte avslutade därmed. Forskning och utredning pågår samtidigt i flera olika länder. Ständigt läggs nya pusselbitar på bordet. Bilden växer fram efter hand. Kommissionen har därför ambitionen att i sin slutrapport presentera en uppdaterad redovisning.

När uppdraget slutredovisas kommer också en utförligare beskrivning av guldhanteringens bakgrund och sammanhang att ges. De ekonomiska relationerna med Nazityskland omfattade mycket mer än guldaffärer. Huvuddelen av Riksbankens guldförvärv skedde i direkt anslutning tillgällande avtal mellan länderna om varuhandel m.m. Även till dessa frågor återkommer kommissionen.

I sin slutrapport avser kommissionen också att ta upp de övriga frågeställningar som angetts i direktiven. Det finns belägg för att även egendom av annat slag, som rövats från naziförföljda personer, kom till Sverige. Närmare utredning kring sådana transaktioner pågår inom kommissionen och kommer att redovisas i slutrapporten. Vidare är det känt att vissa människor, som hotades av eller utsattes för nazistisk förföljelse, själva ombesörjde att deras egendom fördes till Sverige, exempelvis för deponering i någon bank. Även sådana fall kommer att beskrivas.

Kommissionen avser alltså att återkomma till guldfrågorna, satta i ett större sammanhang och belysta av nytillkommen forskning. Avsikten är att slutrapporten skall ge en samlad bild av vad kommissionen funnit rörande hanteringen i Sverige av egendom som varit i judisk ägo.

Naziguldets historia börjar varken på 1990-talet eller i samband med efterkrigsuppgörelserna, utan när de ekonomiska förföljelserna mot judarna i Tyskland inleddes. I slutrapporten kommer ett mer belysande perspektiv på historien att presenteras. Under de senaste åren har frågan fått ny aktualitet, främst till följd av initiativ från den judiska världskongressen (WJC).[5] Dessa initativ har underlättats av det kalla krigets slut. Ordföranden i den amerikanska senatens bankutskott, Alphonse D'Amato, har med stor genomslagskraft ställt sig till WJC:s förfogande. Sedan även den brittiske parlamentsledamoten Lord Janner djupt engagerat sig för saken, framlade det brittiska utrikesdepartementet två rapporter i ämnet.[6] Därefter har också två officiella

[5] World Jewish Congress.

[6] History Notes, No 11-12, Nazi Gold: Information from the British Archives, 1997.

amerikanska rapporter, de s.k. Eizenstatrapporterna, publicerats.[7] I Schweiz pågår flera utredningar rörande landets roll under andra världskriget, vad gäller bland annat naziguldet. Här bör särskilt nämnas den oberoende expertkommission under ledning av professor Jean-François Bergier[8], som i slutet av maj 1998 lade fram en interimrapport om guldtransaktioner i Schweiz vid tiden för andra världskriget.[9] Även i en rad andra länder företas liknande utredningar.

1.2 Definitioner och avgränsningar

Direktiven till kommissionen talar om "så kallat rövat guld". I den allmänna debatten förekommer begreppet "naziguld" frekvent och i olika betydelser. Den historiska diskussionen på området präglas av långdragna och förvirrande försök att definiera skillnaden mellan "monetärt" och "icke-monetärt" guld. Det är mot denna bakgrund nödvändigt att reda ut vad kommissionens uppdrag om rövat guld närmare gäller.

Till att börja med bör klargöras att termen guld här tar sikte endast på metallen guld. Ibland har ordet naziguld använts för att beteckna all slags egendom som rövats av nazisterna. Men när kommissionen talar om guld avses alltså ingen annan slags egendom än just guld. Att en sådan begränsning görs får inte uppfattas som att kommissionen inte intresserar sig för egendom av annat slag, såsom exempelvis silver, smycken och konstföremål.

Kommissionen har vidare valt att begränsa denna interimrapport till att avse sådant guld som mottagits av Riksbanken. Såvitt kommissionen hittills funnit har det guld Riksbanken förvärvat från Nazityskland kommit från Reichsbank.

Det är fullt möjligt att även andra svenska banker, företag eller personer förvärvade eller disponerade över guld från Nazityskland. Sådant guld behöver inte ha levererats från Reichsbank eller någon

---

[7] U.S. and Allied Efforts to Recover and Restore Gold and Other Assets Stolen or Hidden by Germany During World War II, 1997 (Eizenstatrapporten), samt U.S. and Allied Wartime and Postwar Relations and Negotiations With Argentina, Portugal, Spain, Sweden and Turkey on Looted Gold and German External Assets and U.S. Concerns About the Fate of the Wartime Ustasha Treasury, 1998 (1998 års supplement till Eizenstatrapporten), båda samordnade av Stuart Eizenstat.

[8] Unabhängige Expertenkommission: Schweiz - Zweiter Weltkrieg, i fortsättningen benämnd Expertkommissionen.

[9] Switzerland and Gold Transactions in the Second World War, Interim Report, 1998 (Expertkommissionens interimrapport).

annan centralbank, utan kan exempelvis ha sålts av en affärsbank, som Dresdner Bank och Deutsche Bank, eller av ett smält- eller upparbetningsföretag som Degussa GmbH[10]. Huruvida det finns tecken på att andra svenska banker, företag eller personer kommit att disponera över guld från Nazityskland återkommer kommissionen till i sin slutrapport. Det är inte heller osannolikt att guld från Nazityskland förts till tyska mottagare i Sverige. Även till denna fråga återkommer kommissionen i slutrapporten.

Frågan är då vad som bör avses med att guld var rövat. Av kapitel 4 kommer att framgå att nazityska företrädare tilltvingade sig guld på många sätt före och under andra världskriget. Första världskriget och den därpå följande ekonomiska depressionen hade tärt på Tysklands tillgångar. Ekonomisk utsugning och trakasserier av judar ingick redan tidigt i den nazistiska ideologin. Kriget mot andra stater krävde stora resurser. Mot denna bakgrund kom nazisternas tvångsåtgärder att riktas mot olika håll. De tyska medborgarna ålades redan före andra världskriget skyldighet att mot viss betalning låta lösa in privat guld. Sådant guld som fanns i ockuperade länders centralbanker beslagtogs. Även medborgare i ockuperade länder ålades skyldighet att lösa in sitt guld. Judar och andra förföljda personer utsattes, med eller utan legalt stöd, för konfiskationer och stölder. I samband med deportationerna till dödslägren skedde rena plundringar. Rövandet nådde sin avskyvärda kulmen när lik skändades genom att tandguld avskildes. Etiketten rövat guld täcker alltså guld som åtkommits på många skilda sätt.

Sådant guld som Reichsbank tillägnade sig före 1933 eller genom reguljära transaktioner därefter men före krigets utbrott har kommissionen ingen anledning att uppmärksamma.[11] I övrigt har kommissionen valt att använda sig av följande definitioner avseende ursprunget till guld i Reichsbank.[12]

1 *Centralbanksguld*
guld som tagits från reserverna i ockuperade länders centralbanker

[10] Deutsche Gold und Silber Scheideanstalt GmbH. Se beträffande de nämnda bankerna och Degussa även kapitel 4.

[11] Med reguljära transaktioner avses här sådana transaktioner som inte ger anledning till någon särskild misstanke om att rövat guld av något slag förekommit.

[12] En liknande, men mera förfinad, terminologi introducerades i Schweiz av Expertkommissionen. Se Expertkommissionens interimrapport, s. 22 f.

2. *Personguld*
a) inlöst guld, dvs. guld som åtkommits genom icke-diskriminerande statliga åtgärder
b) konfiskerat och plundrat guld, dvs. guld som tagits från levande eller avlidna personer utsatta för nazistisk förföljelse

Definitionerna är teoretiska konstruktioner. Som kommer att framgå var nazisternas åtgärder för att "samla in" guld till staten mångfasetterade och svåröverblickbara, vilket exempelvis medför att det inte alltid är lätt att svara på om ett frånhändande innebar inlösen eller konfiskation. Vidare förekom det att guld smältes om och att därvid guld med olika slags ursprung blandades samman. Personguld kan således ha blandats med och kommit att ingå i samma tacka som centralbanksguld eller guld av annat ursprung.

Det uppdrag kommissionen fått avser, som direktiven formulerats, främst guld som rövats från judar. Men guld togs inte enbart från judar - även om dessa var den helt övervägande gruppen - utan även från människor ur andra befolkningsgrupper som förföljdes av nazisterna, exempelvis från zigenarna. Om Nazityskland använde personguld för betalningar till Riksbanken, levererades det i form av tackor eller mynt. I ingendera fallet var det längre möjligt att hänföra guldet till enskilda förföljda personer eller grupper av personer. Kommissionen konstaterar därför att det, när det gäller att analysera Riksbankens guldinnehav, är omöjligt att skilja mellan personguld från judar och personguld från andra personer som varit utsatta för nazistisk förföljelse.

Den första avgörande frågan beträffande det rövade guldet bör alltså vara om Riksbanken över huvud taget kommit att befatta sig med personguld. När svaret på den frågan söks måste det beaktas att personguld kan ha ingått i annat guld. Härefter bör ett försök göras att särskilja den del av personguldet som utgörs av inlöst guld, för att på så sätt ringa in hanteringen av konfiskerat och plundrat personguld. Som framgår av kapitel 4 har betydande svårigheter förelegat att hitta en möjlig metod för att besvara dessa frågeställningar.

1.3 Rapportens uppläggning

Denna rapport söker således komma närmare svaret på frågan om Riksbanken kan ha gjort några förvärv av konfiskerat och plundrat personguld. I rapporten görs också ett försök att utreda vad Riksbanken, riksdagen och regeringen kände till eller borde ha misstänkt beträffande ursprunget till det guld som Reichsbank handlade

med. Slutligen innehåller rapporten de reflektioner som kommissionen hittills har gjort om hur det svenska förhållningssättet bör värderas.
Efter detta inledande kapitel följer i kapitel 2 en redogörelse som syftar till att i någon mån klargöra varför Riksbanken och andra centralbanker över huvud taget ägde och handlade med guld under krigstiden.

Kapitel 3 ägnas åt kommissionens försök att besvara frågan om i vad mån Riksbanken hade möjlighet att disponera över guld från Nazityskland. Här beskrivs alltså inte endast transaktioner med personguld, utan även transaktioner med guld av annat slag.

Frågan om Riksbanken hanterade något konfiskerat och plundrat personguld behandlas i kapitel 4. Till att börja med lämnas där en redogörelse för hur Nazityskland på olika sätt tillägnade sig personguld. Sedan redovisas vad kommissionen hittills kommit fram till rörande sambandet mellan Riksbankens guldhantering och den omständigheten att personguld förekom i Reichsbanks affärer.

Därefter övergår kommissionen i kapitel 5 till att resonera kring vad som under kriget var känt om riksbanksguldets ursprung. Detta som en nödvändig bakgrund för de ställningstaganden som begärts i direktiven.

I kapitel 6 redogör kommissionen för den gottgörelse till ockuperade länder och den hjälp till förföljda personer som från svensk sida kom att lämnas till följd av det s.k. Washingtonavtalet 1946.

Kommissionens hittillsvarande ställningstaganden finns i kapitel 7.

2 Allmänt om centralbankers guldhantering

2.1 Inledning

Den främsta avsikten med detta kapitel är att belysa varför statligt guldinnehav och guldhandel mellan länder över huvud taget förekom vid tiden för andra världskriget. Vidare ges i kapitlet viss övrig bakgrundsinformation om guldhantering, som kan underlätta förståelsen av rapportens följande kapitel.

2.2 Guldreserv, tackor och mynt

I syfte att fullgöra sina lagstadgade uppgifter innehar Riksbanken liksom andra centralbanker en viss valutareserv. Det är viktigt för stabiliteten i respektive lands ekonomi. Vidare ankommer det på centralbankerna att ge ut sedlar.

Med valutareserv avses en centralbanks samlade innehav av guld och valutor. Guldreserven är det guld som ingår i valutareserven.

I Riksbankens affärer med tyska Reichsbank och andra centralbanker förekom i enlighet med gammal internationell sed guld i två former, nämligen tackor och mynt. Grundidén med de två olika formerna var att tackor lagrades som reserv, medan mynt cirkulerade i handeln.

En guldtacka väger i genomsnitt 12,5 kg och bär en stämpel från tillverkaren. I stämpeln skall anges smältdatum, finhetsgrad, provningsanstalt och identifikationsnummer.[13] Om tackans faktiska vikt (som även kallas bruttovikten) multipliceras med finhetsgraden får man tackans finvikt. Den mäts i regel i kgfin. Andra ord för guldtackor är barrar eller plansar. Den som äger en guldtacka kan alltid välja att

[13] Se vidare Michel Fior, Die Schweiz und Das Gold der Reichsbank, Schweiz 1997, s. 37, samt Arkivutredningen s. 41.

smälta om den, exempelvis för att förädla den till en högre finhetsgrad eller för att tillverka mynt (dvs. utmynta den). Vid omsmältning får tackan en ny stämpel. Det är också möjligt att utöver tillverknings- eller präglingsstämpeln åsätta tackan ett kontrollnummer av annat slag.

Ett guldmynt som är avsett för internationell handel skall alltid ha en viss närmare bestämd vikt (ca tre och ett halvt gram) och en viss hög finhetsgrad. Detta är en tradition som går tillbaka till de medeltida handelsmynten, de s.k. dukaterna. Vid tiden för andra världskriget var det vanligt att både tackor och mynt ingick i ett lands guldreserv.[14]

Huvuddelen av världens guldproduktion skedde vid tiden för andra världskriget i Sydafrika och Canada, dvs. inom det brittiska samväldet.[15] Vid sidan av denna utvinning var produktionen i USA betydande. I Tyskland skedde ingen brytning av guld. Den svenska produktionen härrörde från Boliden och hade endast ringa omfattning.

2.3 Guldmyntfoten och utvecklingen under första hälften av 1930-talet

Guldmyntfot innebär att det finns en fast koppling mellan guld och valuta. När guldmyntfot gäller i ett land kan den egna valutan alltid växlas till guld enligt en fast kurs. Centralbanken är skyldig att mot guld lösa in det egna landets sedlar när sådana erbjuds den. Guld kan strömma fritt mellan länder med guldmyntfot. På så sätt stabiliseras relationen mellan valutorna i berörda länder. Så länge guldmyntfoten rådde i Sverige (fram till 1931) kunde den svenska kronans värde inte tillåtas sjunka mer än marginellt i förhållande till andra valutor i guldmyntfotländer. Sjönk den lägre kunde man nämligen förvänta sig att allt för många som behövde utländsk valuta skulle begära att få lösa in svensk valuta i guld och sedan transportera guldet till ett annat guldmyntfotland för köp av utländsk valuta. Fick detta pågå fanns risk att Riksbankens förråd av guld minskade så att banken inte längre skulle kunna klara sin skyldighet att lösa in det egna landets sedlar mot guld. Detta exempel åskådliggör att det var nödvändigt för guldmyntfotländer att sinsemellan hålla växlingskurserna för valutorna något så när stabila.

I samband med första världskriget övergav flertalet industriländer, med undantag för USA, guldmyntfoten. Men efter krigets slut återkom tanken att knyta de olika ländernas valutor till fasta guldvärden för att

[14] Uppgifter om dessa förhållanden har kommissionen fått från chefen för Kungliga Myntkabinettet, Henrik Klackenberg.

[15] Finanstidningen 16 augusti 1941, s. 522 f., "Världens guld".

på så sätt stabilisera och underlätta internationell handel. Från mitten av 1920-talet hade flertalet länder därför återgått till guldmyntfoten.

Hösten 1929 drabbades USA av en depression, som kom att bli internationell. Till att börja med var krisen koncentrerad till USA och ledde inte till någon större förändring av guldmyntfotens användning. Minskad europeisk export till USA och dollarbrist i Europa ledde dock till att europeiska länder, som tagit lån i USA efter första världskriget, fick svårt att betala. Detta var en bidragande orsak till att krisen spred sig. I maj 1931 försattes den största österrikiska banken, Creditanstalt, i konkurs. Detta ledde i sin tur till fallissemang i andra kreditinstitut framför allt i Österrike och Tyskland. Tyska Reichsbank förlorade nio tiondelar av sin guldreserv och ställde i juli 1931 in alla betalningar till utlandet, även sådana som hänförde sig till skadestånd efter första världskriget. Men guldmyntfoten behölls.[16] För att stoppa utflödet infördes därjämte en detaljerad valutareglering, som syftade till att kontrollera de internationella valutatransaktionerna.[17]

Den finansiella panik som blev följden av krisen i Centraleuropa spred sig snabbt runt Europa. Under fortsättningen av 1931 och under 1932 rådde en mycket stark efterfrågan på guld, eftersom detta representerade stabiliteten i en värld där valutor devalverades och guldmyntfoten övergavs. De länder som hade guldmyntfot drabbades av kraftigt guldutflöde och flertalet tvingades därför överge valutans koppling till guldet. När Storbritannien övergav guldmyntfoten 1931 följde Sverige och övriga skandinaviska länder snart efter. USA gav upp guldmyntfoten 1933. Tyskland behöll den dock fortsatt, liksom Italien.

I flertalet industrialiserade länder, däribland Sverige, prioriterades nu uppbyggnaden av guldreserven. USA och Frankrike blev de mest betydelsefulla innehavarna av guld. Den amerikanska guldreserven ökade från 6 800 miljoner dollar 1929 till 22 000 miljoner dollar 1940. Det innebar att cirka 70 procent av världens monetära guldtillgångar fanns i USA. Samtidigt utgjorde den officiella tyska guldreserven inte mer än drygt 0,6 procent därav. Denna omfördelning av guldtillgångarna var naturligtvis inte förenlig med en återgång till guldmyntfoten i framtiden. För att detta skulle vara möjligt krävdes en betydligt jämnare fördelning av världens guldtillgångar.

---

[16] Haagöverenskommelsen, skuldavtalet och erfarenheterna från hyperinflationen i början av 1930-talet gjorde det politiskt omöjligt att överge guldmyntfoten. Även nazisterna valde, efter maktövertagandet 1933, att behålla guldmyntfoten.

[17] Se Finanstidningen 17 oktober 1931 s. 616.

Guldreserver vid årsskiftet 1939/40[18]

Nation*	Miljoner dollar	Motsvarande i ton
USA	22 000	24 310
Frankrike*	2 222	2 445
Belgien	734	811
Nederländerna	617	682
Schweiz	502	555
Tyskland*	250	276
Japan	164	181
Sverige	160	176
Rumänien	158	174
Italien	137	151
Övriga	4 556	5 034
Totalt världen	**ca 31 500**	**ca 28 500**

* Storbritanniens guldreserv var från krigsutbrottet överförd till den s.k. "valutakontrollen" och uppgavs därför inte, men kan uppskattas till ca 2 500 miljoner dollar (2 762 ton). Vad gäller Tyskland är dolda reserver inkluderade, liksom Tjeckoslovakiens och Österrikes guldreserver. För Frankrike har angetts valutareserven minskad med "valutakontrollens" innehav.

2.4 Tiden efter guldmyntfotens avskaffande

Så länge som guldmyntfoten var i allmänt bruk utgjorde guldet själva värderingsbasen för relationen mellan valutor. Priset på guld gavs genom den fasta valutakopplingen och valutorna var möjliga att lösa in i guld.

När valutakurserna under 1930-talet blev allt mer instabila, kom särskilda guldklausuler att användas vid handelsöverenskommelser. Syftet var att värdet av transaktionen inte skulle påverkas av devalveringar. Klausulerna innebar framför allt att valutabetalningen kopplades till ett stabilt värde mellan guld och valuta. Betalningsförpliktelsen uttrycktes i en viss mängd guld, trots att betalning skulle ske i en viss valuta. Det var mera sällan som guld direkt ingick i transaktionen. Efterhand kom användningen av

[18] Källor:
a) Finanstidningen 16 augusti 1941 s. 522 f., "Världens guld"
b) The Economist 26 februari 1944
c) Expertkommissionens Interimrapport
d) Sidney Zabludoff, Movements of Nazi Gold, Policy Study no 10, WJC, 1997.

guldklausuler att upphöra, eftersom det visade sig att den nationella köpkraften kunde bibehållas trots devalveringar och att en betalning i guld skulle ha gett säljaren en betydande övervinst i förhållande till det ursprungliga avtalet.

Även efter det att guldmyntfotens betydelse minskat kom de officiella noteringarna på centralbankers guldköp att vara ledande för prissättningen. Guldbörsen i London - med Bank of Englands prissättning - var redan under mellankrigstiden den viktigaste marknadsplatsen för guldhandel och svarade för cirka 80 procent av den officiella världshandeln med guld.[19]

I USA hade dollarn ett fastställt värde i förhållande till guldet.[20] Det låg på samma nivå under hela krigstiden. I september 1939 knöts den svenska kronans värde till dollarns. Knytningen bestod så länge kriget pågick. Motsvarande beslut togs i en rad andra länder. Detta innebar att växlingskurserna dessa länders valutor emellan var lika stabila som under guldmyntfot och att valutornas värde kunde anges i guld. På grund av detta förhållande kunde man använda s.k. guldkonton för bokföringen. Guldet fungerade därvid som en värdemätare.

Sverige byggde under 1930-talet upp sin guldreserv, efter de kraftiga avbräcken 1931. Den svenska valutareserven bestod till stora delar av dollar och guld. Fördelningen varierade. I juni 1940, exempelvis, sålde Riksbanken stora partier guld eftersom man befarade en prissänkning. Hanteringen av guld- och valutareserven var främst beroende av de riskanalyser som gjordes rörande kursförändringar och ländersituationer. Erfarenheterna från första världskriget kan också ha spelat en viss roll för handlandet. På grund av att tyska mark inte accepterades i den internationella handeln ledde allt för stora innehav därav då till att Riksbanken tvingades avskriva stora belopp på sin valutareserv.

Även i Sverige infördes en långtgående valutareglering, som trädde i kraft den 25 februari 1940.[21] Valutaregleringen innebar begränsningar av rätten att föra betalningsmedel, fordringar och värdepapper över den svenska gränsen. Syftet var i första hand att säkra möjligheten att importera nödvändiga varor till Sverige. Användbara betalningsmedel skulle finnas till hands för att tillgodose importbehovet. Valutaregleringen gällde dock inte guld. För flödet av guld tillskapades särskilda regler. Samtidigt med valutaregleringen kom således en kungörelse som vid straffansvar förbjöd export från Sverige av

[19] SGU PM 1997:1, Mineralmarknaden ; Tema:guld.

[20] Arkivutredningen s. 37.

[21] SFS 1940:614.

obearbetat guld (som tackor och mynt).[22] Riksbanken omfattades dock inte av förbudet och Valutakontoret hade möjlighet att ge dispens även för andra exportörer. Här kan även nämnas att valutaregleringen skärptes per den 30 oktober 1944, i syfte att hindra hotande kapitalflykt till Sverige.[23] Samtidigt infördes förbud för andra än Riksbanken att utan särskild licens importera obearbetat guld till Sverige.[24]

Det nazityska förhållningssättet till den omständigheten att den tyska guldreserven hade minskat var tudelat. Dels strävade man efter att öka guldreserven, dels hävdade chefen för tyska Reichsbank, Hjalmar Schacht, i juni 1940 att guldet i framtiden inte skulle komma att spela någon större roll för de europeiska valutorna. Enligt Schacht var guldtäckningen ointressant. Det väsentliga var i stället vilket värde som staten gav valutan, eftersom det var staten som garanterade valutans stabilitet. Guldreservens storlek skulle således inte spela någon roll för att backa upp valutan. Däremot skulle guldet i framtiden kunna användas för att reglera betalningsbalansens saldo mellan länder. Som Schacht såg saken hade licenssystemet för utländska fordringar och den valutaspärr som USA just infört medverkat till denna utveckling.[25]

2.5 Guld som betalningsmedel

Under guldmyntfotens tid kan guld sägas ha varit en naturlig del av alla finansiella transaktioner, eftersom det alltid fanns möjlighet att lösa in valuta mot guld. Men detta innebar inte att guld faktiskt användes som betalningsmedel i någon större omfattning. Det var främst i samband med valutaoro och då förtroendet för någon valuta dalade som inväxlingsbarheten i guld blev av betydelse.

Guldmyntfoten ersattes, som nämnts, sedan i flertalet länder av en strikt statlig kontroll av valuta- och guldtransaktioner. Den statliga centraliseringen av guldhanteringen gjorde att guld som betalningsmedel blev en fråga för statsmakterna.

Under andra världskriget användes guld som betalningsmedel för att utjämna betalningsbalansen länder emellan.

Från tysk sida var man officiellt avvisande till att använda guld som betalning i handelstransaktioner. Guld kunde enbart komma i fråga som en sista möjlighet.[26] Bristen på valuta och guld kan ha varit en

---

[22] SFS 1940:98.
[23] SFS 1944:693.
[24] SFS 1944:694.
[25] Finanstidningen 16 augusti 1941 s 522 f. "Världens guld".
[26] Sidney Zabludoff, Movements of Nazi Gold.

begränsning för den tyska utrikeshandeln, men genom en serie av bilaterala handelsarrangemang kom den tyska utrikeshandeln, liksom många andra länders, att utvecklas utan en stark monetär bas. Grunden blev i stället att export och import skulle balansera.

Den tyska utrikeshandeln kunde genom clearingavtal och liknande åtgärder planmässigt fogas in i återupprustningen, samtidigt som bristen på valuta och guld inte hämmade utvecklingen. Man undvek att valuta och guld lämnade landet, samtidigt som man i princip kunde styra importen efter landets exportmöjligheter. Clearingarrangemanget bidrog till att detronisera guldet. Varuutbytet blev en del av den centralt styrda försörjningspolitiken, där valutafrågor fick underordnad betydelse.[27]

I den mån guld under krigstiden användes som betalningsmedel vid försäljningar från Sverige till Tyskland kan den slutsatsen dras, att detta sannolikt skedde som ett resultat av att tyskarna saknade andra för Sverige acceptabla möjligheter att betala. Det låg under hela krigstiden i Sveriges intresse att få varor hellre än guld i handelsutbytet.

Redan här kan nämnas att en överenskommelse om vissa guldöverföringar från Reichsbank till Riksbanken träffades i direkt anslutning till det handelsavtal mellan Tyskland och Sverige som gällde från 1942. En mera utförlig beskrivning härav ges i kapitel 3.

2.6 Depåer, öronmärkning och konton

Alla guldtackor och guldmynt måste vara deponerade någonstans. För att underlätta guldhandel och guldinnehav förekommer att centralbankerna inte deponerar allt sitt guld i den egna banken, utan också har depåer utomlands. Det innebär att transporter kan undvikas och att guld kan finnas till hands där det behövs. Vidare ger det möjlighet att av säkerhetsskäl sprida innehavet av guld geografiskt.

En depå i en utländsk centralbank kan om man så vill jämföras med ett bankfack. Vid tiden för andra världskriget hade både Riksbanken och Reichsbank depåer i den schweiziska nationalbanken (SNB). Om Reichsbank sålde guld till Riksbanken var det därför inte nödvändigt att transportera tackor eller mynt från Tyskland till Sverige. I stället kunde Reichsbank ge SNB i uppdrag att flytta tackor från Reichsbanks depå hos SNB till Riksbankens depå där.

Ibland talar man om att tackor i en centralbank är öronmärkta för någon annans räkning. Det betyder att den som har anspråk på guld

[27] Bankvärlden nr 8 för 1940 s 259, "Guldet och valutan".

från centralbanken också har rätt till exakt de tackor som öronmärkts för hans fordran. Han behöver inte hålla tillgodo med andra tackor.

På ett guldkonto antecknas innehavarens fordran eller skuld, mätt i guld i stället för i någon valuta. Guldet fungerar som värdemätare. Riksbanken hade under en del av krigstiden guldkonto med Reichsbank. Det innebar att Riksbanken hade en fordran på Reichsbank, som motsvarade det värde som för tillfället angavs på kontot. Men det innebar alltså inte att Riksbanken hade rätt till några särskilt deponerade eller öronmärkta tackor eller mynt eller ens till guld över huvud taget.

När Riksbanken och de andra centralbankerna valde var de egna guldreserverna skulle finnas deponerade vid tiden för andra världskriget var säkerhetsskälen en styrande faktor. Riskabla transporter och osäkra förvaringsorter undveks. Således flyttades stora mängder svenskt guld till USA. Vidare köpte Riksbanken från Bank of England guld, som fortfarande låg deponerat i Sydafrika där det brutits.

Säkerhetsaspekten är dock inte den enda förklaringen till att utländska depåer användes av Riksbanken och andra centralbanker. Utrikeshandelns ökade bilateralisering bidrog till att begränsa rörligheten hos valutor och guld. Ännu tydligare blev detta i och med den blockbildning i utrikeshandeln som följde av krigsutbrottet och den tyska ockupationen av länder i Europa. Det blev viktigt för Riksbanken och andra att se till att det fanns tillgång på såväl valutor som guld på flera håll i världen.

De svenska tillgångarna i USA spärrades i juni 1941. En kort tid därefter började Riksbanken bygga upp ett guldinnehav i Schweiz.[28] Särskilt efter spärrens införande blev det betydelsefullt att ha guldtillgångar i Schweiz och Tyskland. Den schweiziska francen spelade en alldeles särskild roll som tillgänglig konvertibel valuta.

2.7 Svenska guldköp från olika länder

Arkivutredningen gjorde en sammanställning avseende Riksbankens guldköp från olika länder under kriget. Av sammanställningen, som återges nedan i diagramform, framgår bland annat att Riksbankens köp av guld under krigstiden till största delen härrörde från Bank of England (213 ton) och Federal Reserve Bank i USA (97 ton).

[28] Se även kapitel 3.

Riksbankens guldköp i ton åren 1939-45[29]

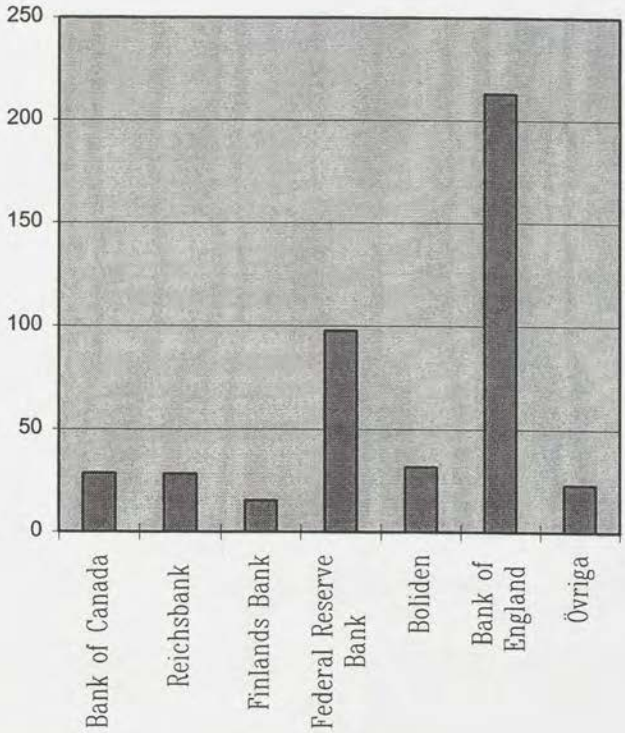

[29] Källa: Arkivutredningen s. 49

3 Riksbankens befattning med guld från Nazityskland

3.1 Inledning

I detta kapitel lämnas en kort men övergripande redogörelse för Riksbankens guldaffärer med Reichsbank. Den bygger i huvudsak på Arkivutredningens rapport och syftar till att klargöra i vad mån Riksbanken hade möjlighet att disponera över guld från Nazityskland.

Först mot bakgrund av en sådan samlad bild kan kommissionen övergå till att försöka klargöra huruvida Riksbanken befattat sig med något personguld och till att sedan ta ställning till vad som förekommit.

Arkivutredningen, som bestod av personer utan anknytning till Riksbanken, gjorde en mycket noggrann och tidskrävande genomgång av Riksbankens arkiv. Kommissionen har inte funnit skäl att göra en egen fullständig granskning av samma arkivmaterial. I stället har kommissionen utgått från de uppgifter ur bokföringsmaterial och andra dokument som presenterades av Arkivutredningen, men gjort en självständig tolkning därav. Beträffande Riksbankens arkiv noterade Arkivutredningen vissa brister.[30] Bland annat hade underliggande räkenskapsmaterial, såsom bokföringsjournaler och verifikationer från den aktuella tidsperioden, gallrats. Den osäkerhet som följde av dessa brister har naturligtvis påverkat även kommissionens arbete med att förstå hur den samlade bilden såg ut. Gallring av underliggande räkenskapsmaterial sker normalt i bank-, företags- och myndighetsarkiv, på grund främst av utrymmesskäl.

För att komplettera utredningen om vilka direkta och indirekta affärer som faktiskt förekommit har kommissionen gjort vissa arkivstudier i den schweiziska nationalbankens (SNB:s) arkiv. Den del av SNB:s arkiv som kommissionen sett finns i Zürich och innehåller handlingar som rör guldtransaktioner under andra världskriget.

[30] Arkivutredningen s. 29 f och s. 44, se även kapitel 5 nedan.

Handlingarna samlades där när frågorna om s.k. rövat guld blev aktuella för ett par år sedan. Enligt uppgift från arkivarien på plats finns nästan ingen korrespondens sparad. Kommissionen har granskat en förteckning som upprättats 1946 och upptar sådana guldtackor som SNB mottagit från Reichsbank, en mindre mapp märkt "Goldoperationen Sveriges Riksbank", visst bokföringsunderlag samt direktionsprotokoll för tiden 1941-47.[31]

Vidare har kommissionen noggrant studerat olika utländska publikationer, varav i detta sammanhang främst bör nämnas den rapport i ämnet som den canadensiska nationalbanken presenterade i december 1997.[32]

3.2 Förflyttningar mellan depåer

I kapitel 2 har getts en allmän beskrivning av hur depåer kan fungera i den internationella guldhandeln.

Som kommissionen har uppfattat sitt uppdrag bör ett led i arbetet vara att klarlägga i vad mån Riksbanken över huvud taget kunnat disponera över guld från Nazityskland. Så har förstås kunnat ske om Riksbanken köpt guld från Nazityskland och fört det till Sverige. Men man måste utgå från att Riksbanken kan ha haft möjlighet att disponera även över guld med nazityskt ursprung som legat i depå hos Reichsbank i Berlin eller hos SNB i Bern.

Transaktionerna är lättare att förstå om man i tankebanorna noga skiljer mellan guldförflyttningar och guldköp. Guld kan säljas och köpas utan att någon faktisk förflyttning äger rum. Motsatt kan också förekomma att guld flyttas från bank till bank eller inom ett och samma bankvalv utan att det har samband med köp eller försäljning.

I de följande tre delavsnitten beskrivs hur guld flyttades mellan och inom depåer i Riksbanken, Reichsbank och SNB vid tiden för andra världskriget. Redogörelsen syftar till att klarlägga vilka förflyttningar som kan ha inneburit att Riksbanken fick möjlighet att disponera över guld från Nazityskland. Därefter ges i avsnitt 3.3 en redogörelse för

---

[31] a) Statement of 23 949 gold bars received by the Swiss National Bank from the Deutsche Reichsbank and placed in the deposit of the latter from 4th March 1940 to the 6th April 1945, SNB:s arkiv B3/105,
b) SNB:s arkiv, B3/119.1,
c) beträffande rörelserna i den svenska depån i Bern 1941 och beträffande den schweiziska depån i Stockholm, SNB:s arkiv, B3/118.0 resp. B3/122.0.

[32] Due diligence ; A Report on the Bank of Canada´s Handling of Foreign Gold During World War II, 1997.

bakgrunden till och omständigheterna kring Riksbankens olika köp av guld från Nazityskland.

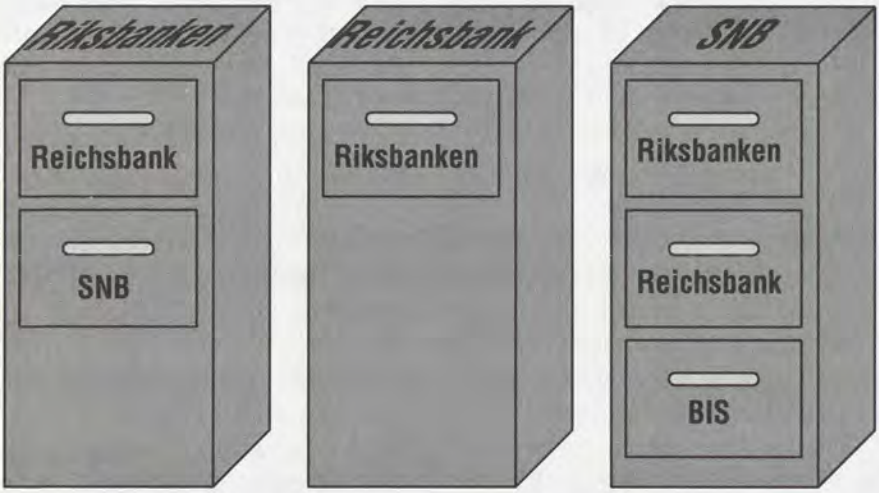

3.2.1 Guldförflyttningar till och inom Riksbanken

Vad först gäller sådana fysiska förflyttningar av guld som skedde till och inom Riksbanken har kommissionen noterat följande.

I juni 1940 deponerades för Reichsbanks räkning cirka tre ton guld i Riksbanken.[33] Guldet, som kom från Tyskland, överläts sedan under hösten samma år till Riksbanken som en del av och ett led i betalningen för de s.k. Kreugerobligationerna. Det togs därmed ur Reichsbanks depå. Affären som sådan beskrivs i avsnitt 3.3.1. Huvuddelen av samma guldparti återtransporterades till Reichsbank under 1941, i samband med den italienska affär som också beskrivs nedan i avsnitt 3.3.2.[34]

I september 1940 hade Riksbanken att ta ställning till ett anbud från Reichsbank, som önskade sälja cirka två ton guld.[35] Anbudet accepterades under förutsättning att guldet utan fraktkostnad för Riksbanken leverades till Riksbankens Malmökontor. Arkivutredningen fann emellertid inte i bokföringen något belägg för att en sådan leverans faktiskt ägt rum. Kommissionen utgår därför från att

[33] Arkivutredningen s. 106 (3 003 kg).
[34] Ibid. s. 54.
[35] Ibid. s. 139.

den noterade diskussionen inte ledde till att guld transporterades till Riksbanken.

På sommaren 1941 öppnade SNB en depå i Riksbanken.[36] Cirka fyra ton guld lades i depån. Det var fråga om guld som redan tidigare låg i Riksbanken och som hade smälts av Kungliga Myntverket 1935 och 1936.[37] Via den schweiziska depån kan alltså inget guld från Nazityskland ha blivit tillgängligt för Riksbanken.

Under 1942 medverkade Riksbanken i något som Arkivutredningen har betecknat som trepartstransaktioner mellan Sverige, Tyskland och Turkiet.[38] Transaktionerna inleddes med att Riksbanken på uppdrag av Reichsbank öronmärkte drygt två ton guld, som låg i Stockholm, till förmån för den turkiska nationalbanken under nio månaders tid.[39] Samtidigt öronmärktes motsvarande mängd guld i Reichsbank för svensk räkning. Detta guld kom att användas för vissa svenska betalningar, i huvudsak till Italien. När den bestämda tidsfristen hade gått ut återtog Riksbanken det guld som stått till Turkiets förfogande i Stockholm. Samtidigt överförde Riksbanken motsvarande mängd guld i Berlin till Reichsbank. Båda transaktionerna bokfördes på Riksbankens guldkonto hos Reichsbank. Sammantaget innebar de s.k. trepartstransaktionerna således att Riksbanken under en tid för tysk respektive turkisk räkning öronmärkte en viss mängd guld, som redan tidigare låg i Stockholm. Inget guld transporterades till eller från Stockholm. En annan sak är att transaktionerna också innebar ett utnyttjande av det svenska guldkontot i Reichsbank. Hur man skall se på användandet av det återkommer kommissionen till i nästa delavsnitt.

Till Riksbankens Malmöavdelning transporterades på sommaren 1943 drygt ett ton guld från Riksbankens depå i Reichsbank.[40] Guldet fördes vidare till Stockholm och såldes, enligt noteringar i Riksbankens arkiv, sedan för industriellt bruk under tiden fram till den 14 juli 1944.[41]

På sommaren 1944 levererades cirka ett och ett halvt ton guldmynt från Reichsbank till Riksbanken.[42] Det var uteslutande fråga om tyska 20-marksmynt. Bakgrunden till att mynten hade förvärvats av Riksbanken redovisas i avsnitt 3.3.4.

---

[36] SNB:s arkiv, B3/122.0.

[37] Riksbankens arkiv F 4A:13, "Schweiziska Nat.bankens gulddepå här".

[38] Arkivutredningen s. 10, 54 f. och 137 f.

[39] Banque Centrale de la République de Turquie, Ankara. Beträffande innebörden av begreppet öronmärkning, se kapitel 2 ovan.

[40] Arkivutredningen s. 11, 67 och 229 (1 008 kg).

[41] Ibid. s. 68.

[42] Ibid. s. 68 och 174 (1 501 kg).

Utöver vad som hittills nämnts har kommissionen inte noterat några guldförflyttningar till eller inom Riksbanken som är av intresse för de fortsatta övervägandena.

3.2.2 Guldförflyttningar till och inom Reichsbank

Kommissionen övergår därmed till att redogöra för svenska guldförflyttningar inom Reichsbank.

När det gäller Riksbankens guldkonto med Reichbank, som öppnades 1941 och avslutades 1943, bör först erinras om att detta inte behöver ha motsvarats av guldtackor eller mynt.[43] De förändringar som skedde på kontot innebar således egentligen inte fysiska förflyttningar på samma sätt som vid förändringar i en depå. Men det bör ändå noteras att Riksbanken faktiskt transporterade guld till Reichsbank dels i samband med att kontot öppnades dels senare under 1941 och 1942.[44] Med utnyttjande av tillgodohavandet på guldkontot kunde Riksbanken sedan sköta betalningar, främst till Italien i samband med den flygplansimport som kommer att beskrivas längre fram. Arrangemanget får antas ha inneburit att Sverige avstod från äganderätten till det guld som levererades till Reichsbank. I utbyte fick Riksbanken en fordran mot Reichsbank, som reglerades när Reichsbank för svensk räkning ombesörjde betalningar till exempelvis Italien. I den mån Reichsbank använde guld för dessa betalningar, så finns det inget som tyder på att Riksbanken hade inflytande över vilka tackor eller mynt som skulle komma i fråga.[45] Kommissionen har därför stannat för uppfattningen att Riksbankens guldkonto i Reichsbank inte innebar att Riksbanken disponerade över guld från Nazityskland.

Reella guldströmningar inom Reichsbank gick genom Riksbankens depåer där. En första sådan depå öppnades 1940 i samband med att Riksbanken levererade guld till Reichsbank som betalning för krigsmaterial.[46] Till denna depå fördes även en del av betalningen för de s.k. Kreugerobligationerna, som återköptes av Tyskland vid denna

---

[43] Ibid. s. 56.

[44] Ibid. s. 57.

[45] Uppgifter i Riksbankens arkiv utvisar att det svenska avtalet med det italienska bolaget stipulerade att betalning till viss del skulle ske i guld, andra uppgifter där tyder å ena sidan på att guld endast användes som en formell omräkningsfaktor, å andra sidan på att det italienska bolaget faktiskt fick betalning i guld. Se beträffande vad som nu sagts Arkivutredningen s. 127. Se vidare avsnitt 3.3.2 nedan. Som framgått av kapitel 2 ovan var guldet vid denna tid en stabil värdemätare, till skillnad från exempelvis den tyska riksmarken.

[46] Ibid. s. 62.

tid.[47] Den affären beskrivs i avsnitt 3.3.1. Sammanlagt transporterades från Sverige närmare tre ton guld till denna depå i Reichsbank.[48] Depån avslutades i december 1940, varvid dess resterande innehåll transporterades till SNB och lades i depå där.[49] En ny svensk depå öppnades sedan i Reichsbank 1942. Den kom i huvudsak att användas för transaktioner med anknytning till det svensk-tyska handelsavtal som kommissionen redogör för i avsnitt 3.3.3. Kedjan av transaktioner inleddes med att Reichsbank lade dit cirka två ton guld.[50] Under åren 1942 och 1943 följdes denna första leverans av ett antal ytterligare partier på ungefär ett halvt, ett eller två ton guld. Sammanräknat kom drygt 17 ton guld att förvärvas på detta sätt.[51] Den först levererade posten blev kvar i depån under nästan två månaders tid.[52] Därefter återlämnades den till Reichsbank, som i stället lät förflytta motsvarande mängd guld från sin depå i SNB till den svenska depån där. Samma mönster upprepades beträffande övriga guldpartier som Reichsbank lade i Riksbankens depå i Berlin. Bytena gjordes emellertid snabbare, som regel inte senare än efter ett par veckor.[53] Många gånger var det samma guldtackor som vid flera olika tillfällen kom att läggas i den svenska depån i Reichbank.[54] Åtminstone principiellt sett hade Riksbanken möjlighet att under de korta förvaringstiderna i Reichsbank disponera över guldet i fråga. Det skulle kunna hävdas att denna möjlighet inte hade någon faktisk betydelse, men kommissionen väljer inte det synsättet utan konstaterar att det finns skäl att ta ställning till det svenska agerandet även i denna del.

I samband med att förflyttningarna inom Reichsbank beskrivs skall här slutligen noteras att det även förekom vissa bokföringsmässiga överföringar mellan det svenska guldkontot och den svenska gulddepån i Reichsbank.[55] När exempelvis en fysisk förflyttning av tackor till eller

---

[47] Ibid. s. 9.

[48] Ibid. s. 62 (2 746 kg).

[49] Ibid. s. 9 samt kommissionens dnr 83/97 varunder intagits en kopia av ett dokument från SNB rubricerat "Golddepot der Sveriges Riksbank, Stockholm". I dokumentet anges att det den 10 januari 1941 kom en leverans ("Sdg", dvs. Sendung) med knappt ett och ett halvt ton guld från tyska Reichsbank till den svenska depån hos SNB.

[50] Arkivutredningen s. 62 f. samt bilaga E.

[51] Ibid. s. 63 (17 295 kg).

[52] Ibid. s. 56.

[53] Ibid. bilaga B.

[54] Ibid. s. 53 f. De guldtackor som förvärvades två gånger hade, enligt Arkivutredningen, en sammanlagd finvikt på 9,3 ton medan de guldtackor som förvärvades tre gånger hade en motsvarande vikt på 4,5 ton.

[55] Ibid. s. 63 f. samt bilaga E.

från depån inte exakt motsvarades av den ekonomiska affär som svarade däremot kunde mellanskillnadens värde noteras på guldkontot.

3.2.3 Guldförflyttningar till och inom SNB

Riksbanken öppnade depå hos SNB i Bern vid årsskiftet 1940/41. Grundplåten utgjordes, som nämnts, av guld som transporterades dit från Berlin i samband med att Riksbankens första depå där avslutades. Detta guldparti såldes i juli 1941 vidare och lämnade då depån.[56] Under 1941 fylldes depån på genom att Riksbanken lät transportera dit guld från Sverige. Syftet var främst att kunna använda detta guld för köp av schweiziska franc, som var konvertibla. Det innebar att de var fritt växlingsbara och att de därför var gångbara i internationell handel.

I maj 1942 fylldes Riksbankens depå hos SNB på från BIS depå i samma valv. De tackor som därvid överfördes hade, enligt en sammanställning som gjordes i januari 1945, engelska och franska stämplar.[57] Det finns således inget som tyder på att de hade tyskt ursprung.

Under resten av 1942 och hela 1943 skedde kontinuerliga påfyllningar från Reichsbanks depå hos SNB, enligt vad som ovan beskrivits.[58] Därmed kom Riksbanken att ha möjlighet att i Bern disponera över guld som härrörde från Nazityskland. En sista förflyttning gjordes i januari 1944. Sammantaget kom nästan 18 ton guld att flyttas från Reichsbanks depå till den svenska depån hos SNB under denna tidsperiod. Samtliga tyska påfyllningar utom den sistnämnda, föregicks alltså av att guld som för svensk räkning hade deponerats i Berlin åter ställdes till Reichsbanks förfogande.[59]

Riksbanken gjorde ett uttag ur depån 1943. Det guld som togs ut användes för att i Schweiz köpa silver som härrörde från Ungern.[60]

I slutet av 1944 och under 1945 skedde ytterligare uttag i samband med att Riksbanken sålde guld till SNB. Först såldes sannolikt det guld som tidigare hade transporterats till Bern från Sverige.[61] Försäljningar till SNB skedde även efter krigets slut och verkställdes också då genom uttag ur den svenska depån där.

---

[56] Ibid. s. 119 samt bilaga E.

[57] SNB:s arkiv, B3/119.1, "Goldoperationen Sveriges Riksbank".

[58] Arkivutredningen s. 64 f. (Summa överföringar och köp från Reichsbank 17 929 kg).

[59] Ibid. bilaga F.

[60] Ibid. s. 66 (156 kg).

[61] Ibid. s. 21 samt SNB:s arkiv, B3/119.1, "Goldoperationen Sveriges Riksbank".

3.3 Betalningar med guld till Riksbanken

Ovan har redovisats hur guld faktiskt flyttades mellan olika depåer och banker samt i vad mån Riksbanken därvid fick möjlighet att disponera över guld från Nazityskland. I detta avsnitt redovisas omständigheterna kring köp som Riksbanken gjorde av guld från Nazityskland. Köpen var delar av affärsuppgörelser. När Riksbanken köpte guld från Nazityskland motsvarades köpet av en motprestation. I stället för ordet köp kan därför begreppet betalningsöverföringar användas. Det kunde exempelvis vara så att svenska exportörer ville sälja varor till tyska importörer, som inte hade svenska kronor att handla för och därför köpte sådana från Riksbanken mot betalning i guld. Skillnaden mellan köp och förflyttningar bör alltjämt hållas i minnet.

3.3.1 Återförsäljningen av Kreugerobligationerna

Efter första världskriget hade Tyskland tagit stora obligationslån i andra länder, bland annat för att kunna betala krigsskadestånd. Betydande andelar av lånen var placerade i Sverige.[62] Ett av dem var det s.k. Kreugerlånet av 1930, som till fyra femtedelar var svenskägt. Stora poster av obligationer ägdes av Skandinaviska banken, L.M. Ericsson och Svenska Tändsticksaktiebolaget (STAB). Tyskland, som befann sig i finansiell kris i början av 1930-talet, ställde vid det s.k. transfermoratoriet 1934 in de ordinarie betalningarna på utlandslånen. Avtal om viss reducerad betalning slöts sedan på statlig nivå mellan Sverige och Tyskland.[63]

Redan under åren 1935 och 1936 återsåldes en del av Kreugerobligationerna till Tyskland. Affärerna gjordes upp mellan på den tyska sidan Reichsbanks Hjalmar Schacht och Emil Puhl och på den svenska sidan bröderna Wallenberg. Från tyskt håll var man angelägen att affärerna skulle komma till stånd. Avsikten sades vara att återinföra normala valutaförhållanden med Sverige. För de svenska säljarna tycks det mest ha handlat om att få rätt pris. Riksbankschefen var informerad, men det är inte känt vad han ansåg om saken. I slutet av 1938 deklarerade han emellertid att han fann det önskvärt att de återstående stora svenska innehaven av Kreugerobligationer minskades.

---

[62] Se för det följande Sven Fritz rapport till kommissionen, inkommen 29 maj 1998 och införd under kommissionens dnr 95/97.

[63] De s.k. rikslåne- och transferavtalen. Dessa ingicks 1934, i samband med att Sverige och Tyskland slöt avtal om clearing av varubetalningar m.m. Se vidare exempelvis Tyskmedelskommitténs betänkande, som finns bilagt prop. 1950:197.

Så skedde också genom en omfattande affär 1940. I den transaktionen blev Riksbanken involverad och guld från Nazityskland användes som betalningsmedel. Initiativ till affären togs, såvitt man nu kan finna, av tyskarna genom Emil Puhl eller finansmannen Herman Abs. Man vände sig i första hand till Jacob Wallenberg. Diskussioner fördes om prisnivå och om betalningsmedel. Ganska snart kom riksbankschefen Ivar Rooth in i bilden, eftersom den tyska sidan hemställde om Riksbankens medverkan. Åtskilliga överläggningar förekom internt på svensk sida. Därvid framförde utrikesministern Christian Günther och utrikesrådet Gunnar Hägglöf till Rooth att Riksbanken inte borde ställa sig avvisande till att medverka. Förslaget att guld skulle användas som betalningsmedel kom från Reichsbank och motiverades med att man inte hade tillräckligt med amerikanska dollar. Slutligen beslöt riksbanksfullmäktige att Riksbanken skulle ta emot betalning från Reichsbank med motsvarande 25 miljoner kr i dollar och 43 miljoner kr i guld. En del av guldet kom att levereras i Berlin och en del i Sverige. Sammanlagt var det fråga om cirka 8,6 ton, varav ungefär 3 ton i Stockholm.[64]

3.3.2 Flygplansimporten från Italien

I april 1941 avtalade svenska flygförvaltningen och Conzorzio Italiano Esportazioni Aeronautiche i Italien om italienska försäljningar av flygmaterial till Sverige.[65] Enligt avtalet skulle Sverige betala leveranserna delvis över den svensk-italienska clearingen och delvis med dollar. Sedan svenska tillgångar i USA spärrats i juni samma år slöts ett tilläggsavtal, av innebörd att betalning inte behövde göras i dollar utan kunde ske med guld. Av senare anteckningar i ärendet framgår att guldet i detta sammanhang användes som en formell omräkningsfaktor, dvs. som en värdemätare. Någon verklig leverans av guld eller något verkligt köp därav var det enligt dessa anteckningar inte fråga om. Det ovan beskrivna guldkontot i Reichsbank öppnades i juli 1941. I samband därmed transporterades, som ovan nämnts, guld från Sverige till Tyskland. Så skedde också under 1942. Leveranserna från Sverige krediterades kontot som sedan debiterades med betalningarna till Italien.[66]

---

[64] Arkivutredningen s. 9 (3 003 kg).

[65] Ibid. s. 127 samt Riksbankens arkiv F 4A:13 "Omläggning av guld - Flygförvaltningen".

[66] Ibid. s. 10.

3.3.3 Handelsavtalet 1942

Den övervägande delen av de svenska köpen av guld från Nazityskland skedde med direkt anknytning till det svensk-tyska handelsavtal som slöts i december 1941. Mellan Sverige och Tyskland fanns sedan tidigare ett clearingavtal, som kort uttryckt innebar att betalningar från Tyskland till Sverige skulle balanseras mot betalningar i motsatt riktning. Avtalet omfattade både varubetalningar och finansiella betalningar. Likvider från svenska importörer och andra betalningsskyldiga skedde till svensk bank. Medlen överfördes därefter till Riksbanken och gottskrevs där det s.k. tysk-svenska clearingkontot. Riksbanken aviserade sedan den svenska Clearingnämnden, som i sin tur översände betalningsorder till Deutsche Verrechnungskasse. Därifrån utbetalades summorna till de tyska fordringsägarna. Om ett belopp inbetalades av en tysk importör eller motsvarande översände Deutsche Verrechnungskasse en betalningsorder till Clearingnämnden, som såg till att motsvarande summa utbetalades till den svenska exportören från det tysk-svenska clearingkontot.[67] Kommissionens avsikt är att återkomma till clearingavtalet i slutrapporten.

Även om Sverige under hela krigstiden importerade mer varor från Tyskland än Tyskland importerade från Sverige, uppstod efter hand en motsatt obalans i clearingen.[68] En tysk skuld till Sverige uppkom och växte. Under de första nio månaderna 1941 uppgick inbetalningarna till clearingen till 613,8 miljoner kr. Summan av utbetalningarna under samma tid var 696,6 miljoner kr.[69] För att de svenska exportörerna ändå skulle få betalt för vad de sålt, gick Statens reservförrådsnämnd från september 1941 emellan och betalade in förskott till det tysk-svenska clearingkontot.[70]

Den svenska regeringskommissionen för frågor rörande varu- och betalningsutbytet mellan Sverige och Tyskland (i det fortsatta benämnd svenska handelsdelegationen) hade uppdraget att förhandla fram handelsavtal med Tyskland. Delegationen leddes av utrikesrådet Gunnar Hägglöf. En av de övriga ledamöterna var Jacob Wallenberg, som kom att få en betydelsefull roll i det händelseförlopp som snart skall beskrivas. På tysk sida sköttes förhandlingarna också av en statlig delegation, ledd av ministerialdirektören Walter. Under hösten 1941 fördes förhandlingar mellan de svenska och tyska handels-

---

[67] Se den s.k. Tyskmedelskommitténs betänkande, bilagt prop. 1950:197, s. 9.

[68] Att svensk import översteg tysk framgår av Kommersiella meddelanden.

[69] UD HP 64 Ct, volym 2450, uppteckning från sammanträde i UD den 15 oktober 1941.

[70] UD HP 64 Ct, volym 2451, PM av Ihre, UD, daterad den 19 november 1941.

delegationerna om ett nytt handelsavtal. En stor diskussionsfråga var hur det tyska underskottet i clearingen skulle hanteras. Redan innan de egentliga avtalsförhandlingarna upptogs förekom i september och oktober 1941 vissa diskussioner, varvid möjligheten att använda sig av svenska statliga exportkreditgarantier berördes.[71] Av de promemorior som den svenska handelsdelegationen upprättade i anslutning till dessa sammanträden framgår dock att den svenska utgångspunkten var att kreditgivning inte alls skulle behöva komma i fråga. Den tyska importen av svenska varor borde motsvaras av tysk export. Från tysk sida hävdades i dessa inledande diskussioner att en tillfällig svensk kreditgivning skulle bli nödvändig. Vidare gjordes det gällande att det var Tysklands kamp mot den gemensamma fienden i öster, som orsakade de svårigheter som förelåg. Följande citat ur de svenska anteckningarna från sammanträdet illustrerar hur tyskarna såg på sambandet mellan striden och ekonomin.

> ”Tyskt blod och tyska ansträngningar hade offrats för att skapa förutsättningar för ett nytt Europa. Måhända skulle även Sverige komma att kunna njuta frukterna av detta väldiga nydaningsarbete. Egentligen borde man - sade dr. Walter - i balansräkningen införa en post x motsvarande denna tyska världshistoriska kraftinsats, en post som säkerligen icke skulle bliva den minsta siffran. I anslutning härtill hemställdes om uttalande beträffande för vilka industrigrenar man från svensk sida vore beredd att lämna exportgaranti.”[72]

Nedskärning av den svenska exporten var man inte beredd att diskutera från tysk sida. Hägglöf anförde i detta sammanhang att importen numera hade blivit den viktigaste delen av den svenska utrikeshandeln. Den svenska exporten var bara ett medel som gav möjlighet att tillföra landet nödvändiga importvaror.

Frågan bereddes på svensk sida ytterligare genom att handelsministern i oktober 1941 höll överläggningar med företrädare för det svenska näringslivet och berörda myndigheter, däribland Riksbanken.[73] Vid dessa sammankomster diskuterades att lösa situationen antingen genom att ge krediter till Tyskland eller genom att minska den svenska exporten så att den balanserade mot värdet av importen. Hägglöf förklarade att det uppenbarligen var fråga om en ”avvägning mellan det eventuella intresset att skapa sysselsättning och

---

[71] UD HP 64 Ct, volym 2450, PM rörande sammanträde med de svenska och tyska regeringskommissionerna den 9 september 1941.

[72] UD HP 64 Ct, volym 2450, PM rörande sammanträde mellan de svenska och tyska regeringskommissionerna onsdagen den 5 oktober 1941.

[73] Se för det följande i detta stycke diverse handlingar i UD HP 64 Ct, volym 2450.

olägenheten att påtaga sig kreditrisk" och efterfrågade därefter synpunkter på hur en eventuell kredit borde arrangeras. Industrikommissionen ansåg att ökad tysk export borde eftersträvas. I andra hand ansågs därifrån att en nedskärning av den svenska exporten borde övervägas, trots att detta skulle kunna medföra allvarliga sysselsättningsproblem i skogsindustrin. Malmindustrins företrädare förklarade sig sakna intresse för att ge krediter. Från träindustrins sida såg man helst att alla större exportörer fick ta sin del av ansvaret om krediter skulle ges. Kommerskollegium, slutligen, förespråkade frivillighet i en eventuell kreditgivning.

Från den 10 november 1941 sammanträdde de svenska och tyska handelsdelegationerna på nytt i Berlin.[74] Walter redogjorde andra dagen för att den tyska förmågan att leverera varor till Sverige under 1942 berodde av flera svårbedömda faktorer, såsom exempelvis kriget i öster. Mot den bakgrunden lämnades därefter svar på tidigare framställda svenska önskemål om import. I en promemoria avseende ett sammanträde den 12 november finns den första anteckningen om att guld diskuterades i dessa sammanhang. Enligt promemorian behandlades inledningsvis frågan om "ett tyska riksbankens lån hos Sveriges Riksbank mot ställande av gulddepå". Närmare information om bakgrunden till att denna diskussion kom upp finns inte i promemorian. Där anges i stället att en särskild redogörelse kommer att lämnas för denna fråga. Någon sådan redogörelse har kommissionen emellertid inte återfunnit. Den 13 november förklarade Walter att det inte var möjligt för tyskarna att nu beräkna storleken av importen från Sverige under 1942. Dock kunde, enligt Walter, konstateras att importen väsentligt skulle komma att överstiga den tyska exporten till Sverige. Han ansåg det därför nödvändigt att Sverige räknade med en betydande kreditgivning.

De formella förhandlingarna avlöstes den 14 och 15 november 1941 på svensk begäran av "oförbindliga" samtal mellan på ena sidan Walter och hans medhjälpare Ludwig samt på andra sidan Hägglöf och Wallenberg. Även dessa samtal dokumenterades i en promemoria, upprättad av Hägglöf den 17 november. Från svensk sida ansågs det att tyskarna hittills hade undvikit att ange sin ståndpunkt beträffande clearingens balansering. Enligt vad som antecknats i promemorian kom man därför med tre svenska förslag. För det första borde det finnas marginaler i 1942 års avtal. För det andra fanns det skäl att införa en detaljerad plan för varuutbytet. Och för det tredje borde man på tysk sida omedelbart vidta åtgärder om clearingen gick på sned. I det avseendet kunde tre olika slags åtgärder vara tänkbara. Nedskärning av

[74] Se för det följande diverse handlingar i UD HP 64 Ct, volym 2451.

importen från Sverige, forcering av exporten till Sverige eller täckning av minussaldot med guld. Tyskarna bad att få överväga åtgärdsförslagen ytterligare. De förklarade vidare att de knappast trodde att Reichsbank skulle vilja åta sig att betala i guld, men lovade att undersöka saken. Slutligen framförde Walter att han gärna såg fortsatta svenska förskott, liknande dem som Reservförrådsnämnden redan hade lämnat. Hägglöf förklarade att en sådan nödfallslösning inte gärna kunde komma i fråga, eftersom den i praktiken skulle komma att innebära ett förstatligande av importen.

Tillbaka i Stockholm igen fick Hägglöf den 19 november 1941 besök av handelsrådet Mitcheson från Storbritannien, som ville informera sig om resultatet av de svensk-tyska handelsförhandlingarna. Hägglöf lämnade en tämligen utförlig redogörelse. Såvitt framgår av vad som antecknades efter mötet berördes emellertid inte då det svenska förslaget att reglera balansen i avtalet med guld.

Handelsdelegationerna sammanträdde åter från den 8 december 1941. Nu deltog även två företrädare för Deutsche Verrechnungskasse. Hägglöf gav därvid sin version av vad som förekommit vid de dittillsvarande överläggningarna. Bland annat hävdade han att man från tysk sida sett tre möjligheter att balansera clearingen, nämligen ökad tysk export, minskad svensk import eller balansering genom valutatekniska transaktioner. Enligt Walter var det inte möjligt att genom ett system för kreditgivning organisera clearingutvecklingen så att det var balans vid varje tidpunkt. Han ville därför att man kom överens om att regleringsåtgärder skulle behöva vidtas först om ett visst belopp, motsvarande exempelvis 14 dagars utbetalning, överskreds. Hägglöf förklarade då att man från svensk sida fann det lämpligt att Reichsbank för detta regleringsändamål deponerade guld hos Riksbanken och samtidigt fick motsvarande kredit i svenska kronor. Från tysk sida förklarade man sig beredd att ta upp preliminära diskussioner med Riksbanken i denna fråga. Sedan detta ärende avklarats redogjorde Hägglöf för att Sverige på vissa villkor kunde tänka sig att lämna exportkreditgarantier avseende svensk export till Tyskland av några varuslag, däribland trävaror och papper.

Några dagar senare nådde de båda handelsdelegationerna fram till ett avtalsförslag. Detta förslag, som dokumenterades i två protokoll med flera bilagor, föredrogs i den svenska regeringen den 12 december 1941 varvid Hägglöf bemyndigades att underteckna det färdiga avtalet.

Den 13 december sammanträdde delegationerna på nytt. Kreditfrågan fördes åter på tal. Hägglöf meddelade då, enligt vad som finns antecknat, att den svenska regeringen inte var villig att alls diskutera en svensk statskredit. Frågan hade, enligt Hägglöf, övervägts tillsammans med riksdagens utrikesnämnd.

Handelsavtalet undertecknades slutligen av parterna den 19 december. Det innebar i huvudsak att Tyskland liksom dittills åtog sig att leverera fastställda mängder kol, koks, handelsjärn, kemikalier och cellull till Sverige, som i sin tur utlovade export till Tyskland av järnmalm, järn, stål, trävaror, pappersmassa och papper. Priset på järnmalmen hade som tidigare vägts av mot priserna på kol, koks och handelsjärn. Vidare stadgade avtalet att den svenska exportkreditnämnden skulle ställa garantier för krediter som svenska exportörer av sten, trävaror, papper, kullager och verktyg kunde komma att behöva lämna. Varken i avtalet eller i den gemensamma presskommuniké som utfärdades därom nämndes något om någon överenskommelse att reglera balansen med guld.

Den frågan löstes nämligen i separat form, efter diskussioner mellan riksbankschefen Ivar Rooth och Johannes Rex från Reichsbanks arbitrageavdelning. De båda männen träffades i nära anslutning till handelsavtalets undertecknande för överläggningar i Riksbankens lokaler. Även vice riksbankschefen Ferdinand Wallberg deltog. Innan Rex reste hem fick han med sig ett av Wallberg nedtecknat förslag till överenskommelse. Detta förslag finns tillsammans med ytterligare utkast och preliminära versioner från december 1941 och januari 1942 bevarat i Riksbankens arkiv.[75] I UD:s arkiv finns ännu en variant.[76] Detta senast nämnda dokument har först inkomststämplats den 20 december, men stämpeln har därefter ändrats så att i stället den 18 december anges. På dokumentet finns fästad en lapp som undertecknats av Rooth den 17 december. Av lappen framgår att Rooth fått veta av Rex att handelsdelegationerna önskade få överenskommelsen fogad som en bilaga till protokollet över handelsavtalet. Rooth skriver vidare följande.

> ”För min del skulle jag emellertid helst se att detta kunde undvikas och att saken uteslutande fick bliva en transaktion, varom centralbankerna kommit överens. Jag är tacksam för ett meddelande, huruvida några ändringar i bifogade utkast önskas. /.../P.S. Rex meddelar kl. 15.30 att han talat med Walther, varvid denne avstått från att få ärendet till protokollet. Rex kommer i stället att läsa upp denna 'Aufzeichnung' vid något av delegationernas sammanträden. Utkastet ej visat för Rex. D.S.”

Någon skriftlig dokumentation av guldöverenskommelsen i sin slutliga form har ännu inte återfunnits. Ett studium av de handlingar som föreligger ger vid handen att avtalet kom att få följande innebörd. Riksbanken åtog sig att mot guld ställa svenska kronor till Reichsbanks förfogande. Detta skulle ske när Reichsbank så påfordrade, men högst

[75] Arkivutredningen s. 136 f.

[76] UD HP 64 Ct, volym 2451.

för ett sammanlagt belopp om 20 - 25 miljoner kr. Guldet i fråga skulle vara gångbart i den internationella handeln. Priset fixerades så att det motsvarade guldpriset i USA. Reichsbank åtog sig att utan extra kostnad leverera guldet i Stockholm. De svenska kronor som Reichsbank fick skulle användas för betalningar i Sverige. Vidare förelåg rätt för Reichsbank att återköpa guldet i fråga vid tidpunkt som parterna senare skulle enas om och till samma pris som försäljningspriset.

I vissa av de preliminära versionerna anges exempel på när återköp skall kunna komma i fråga. Här förekommer direkt koppling till clearingbalansen. En formulering av innebörd att eventuella guldinköp utöver avtalat belopp skall överenskommas särskilt vid senare tillfälle återfinns. Slutligen innehåller ett par av utkasten en mening varigenom Riksbanken förklarar sig tills vidare vara beredd att köpa schweiziska franc från Reichsbank mot betalning i svenska kronor.

Flera ändringar skedde senare av denna ursprungliga överenskommelse. Ändringarna gjordes på tyskt initiativ och innebar att taket för Riksbankens guldinköp stegvis lyftes. Beslut fattades i riksbanksfullmäktige den 30 april 1942 om höjning till 35 miljoner kr och den 8 oktober samma år om ytterligare ökning till 70 miljoner kr.[77] Den 19 februari 1943 beslutade fullmäktige på nytt att lyfta taket, denna gång till 105 miljoner kr.[78] Senare framställningar om höjningar avslogs.[79]

Guldet från Reichsbank kom, som ovan redovisats, att levereras i poster om cirka ett halvt, ett eller två ton. Leveranserna skedde inte i Stockholm utan i Berlin. Av för kommissionen hittills okänd anledning återlämnades guldpartierna regelmässigt inom ett par veckor, mot att Reichsbank ombesörjde att Riksbanken i stället fick guld hos SNB i Bern. Detta gick till så att Reichsbank gav order om att guld skulle flyttas från dess depå i Bern till den svenska depån där.

En sista sändning tackor från Reichsbank kom till Riksbankens depå i SNB i januari 1944.[80] Det rådande inköpstaket på 105 miljoner kr nåddes dock inte därmed. Sammanlagt hade Riksbanken efter handelsavtalets ingående då köpt guld från Reichsbank för 96 miljoner kr. Från Reichsbank hävdades därför att Riksbanken var förpliktad att köpa för ytterligare 9 miljoner kr. Riksbanken delade inte den meningen och hänvisade till att det guld som Reichsbank numera hade

[77] Arkivutredningen s. 139.
[78] Ibid. s. 151.
[79] Ibid. s. 152 ff. samt 171 ff.
[80] Ibid. s. 169 samt bilaga G.

att erbjuda inte var internationellt gångbart.[81] En bakgrund till ställningstagandet var de varningar angående rövad egendom som framställts från allierad sida. Kommissionen återkommer till detta längre fram i rapporten.

3.3.4 Mynten 1944

Från tysk sida var man, som nyss nämnts, missnöjd med att Riksbanken inte hade accepterat att reglera clearingbalansen genom att köpa guldtackor upp till avtalat tak. Man ansåg sig ha rätt att sälja för ytterligare 9 miljoner kr. Samtidigt med att Riksbanken i mars 1944 förklarade sig förhindrad att göra fler köp av guldtackor från Reichsbank erbjöd sig den svenska banken att köpa schweiziska franc för motsvarande summa. Beslutet att göra ett sådant erbjudande togs av fullmäktige efter förslag från Ivar Rooth.[82] Reichsbank upprepade sin begäran avseende dels den nämnda restsumman dels en ny höjning av taket upp till 140 miljoner kr. Riksbanksfullmäktige övervägde då frågan på nytt, men ändrade inte sitt ställningstagande.

Saken aktualiserades åter när Emil Puhl från Reichsbank besökte Sverige i juni 1944. Han erbjöd då att Reichsbank skulle sälja mynt i stället för tackor, upp till tidigare avtalad nivå. Anbudet gällde dels skandinaviska guldmynt som funnits i Reichsbanks ägo sedan före krigsutbrottet, dels tyska guldmynt som Reichsbank innehaft sedan 1923-24. Riksbanksfullmäktige beslöt den 29 juni att bifalla Reichbanks begäran. Därefter levererades till Sverige ett och ett halvt ton tyska 20-marks guldmynt.[83] Några skandinaviska mynt kom aldrig att levereras. I kapitel 5 återkommer kommissionen till frågan om vad som var känt eller borde vara känt för de olika aktörerna i detta ärende.

3.3.5 Indirekta köp?

Kommissionen har övervägt om något av Riksbankens guldköp från andra än Reichsbank kan ha inneburit att Riksbanken indirekt förvärvat guld från Nazityskland.

Till att börja med har kommissionen därvid noterat att Riksbanken köpte 0,6 ton guld från SNB på hösten 1941.[84] Detta köp omfattade en

---

[81] Ibid. s. 172.

[82] Se för det fortsatta ibid s. 172 ff.

[83] Se även ibid bilaga G.

[84] Se för det fortsatta ibid. s. 49.

del av det guld som SNB hade deponerat i Riksbanken på sommaren samma år och kan därför, av skäl som framgått ovan, inte ha inneburit något sådant indirekt köp.

Riksbanken gjorde under krigstiden flera köp av guld från BIS. År 1939 var det fråga om 5,9 ton. Därefter köpte Riksbanken 1,9 ton guld från BIS 1941. Kommissionen har ännu inte närmare utrett varifrån dessa partier ursprungligen kom. Om de härrörde från Nazityskland är det, som kommer att framgå av kapitel 4, i vart fall endast liten risk för att det var fråga om konfiskerat och plundrat personguld redan vid denna tid. År 1942 köpte Riksbanken 1,0 ton guld från BIS. Transaktionen verkställdes genom förflyttningar mellan de båda bankernas depåer hos SNB i Bern. Som framgått ovan finns det inget som tyder på att det var fråga om guld från Nazityskland.

Slutligen har kommissionen uppmärksammat att Riksbanken förvärvade guld från Portugals centralbank.[85] År 1944 var det fråga om 1,5 ton och år 1945 var det 3,0 ton. Enligt den ovan nämnda rapporten från Bank of Canada kan det dock inte ha varit fråga om guld från Nazityskland. Sådant guld tillfördes nämligen aldrig Bank of Canada, och förvärven i fråga realiserades genom förflyttningar mellan svensk och portugisisk depå där.

Inget tyder på att något av de övriga guldköp från andra länder som Arkivutredningen redovisat skulle kunnat inbegripa guld från Nazityskland.

3.4 Sammanfattning

A Riksbanken hade möjlighet att *disponera* över guld från Nazityskland enligt följande.

1 I Sverige 1940-41 samt från 1943
2 I depå i Berlin 1940 samt 1942-43
3 I depå i Bern från 1941

B Riksbanken *mottog som betalning* guld från Nazityskland i följande utsträckning.

1 I samband med Kreugerbetalningen 1940: ca 8,6 ton

[85] Banco de Portugal.

2 Tackor på grund av handelsavtalet 1942-44: ca 20,3 ton[86]
3 Mynt sommaren 1944: ca 1,5 ton

Summa betalningsöverföringar: ca 30,4 ton[87].

C Till Riksbanken i Sverige *transporterades* guld från Nazityskland i följande utsträckning.

1 I samband med Kreugerbetalningen 1940: ca 3,0 ton (återtransporterades 1941)
2 Till Malmö från depån i Reichbank sommaren 1943: ca 1,0 ton (såldes till industrin)
3 Tyska guldmynt sommaren 1944: ca 1,5 ton (låg kvar vid krigsslutet)

Summa infört till Sverige: ca 5,5 ton.

I nästa kapitel redogör kommissionen för om det kan ha ingått konfiskerat och plundrat personguld i det som Riksbanken disponerade över.

[86] Totalt bokfört som köp enligt Arkivutredningen: 28 300 kgfin. I beloppet ingår 6 494 kgfin som utgjorde en del av Kreugerlånbetalningen samt 1 501 kgfin i form av mynt sommaren 1944. Differensen = 20 305 kgfin.
[87] Summan skiljer sig från vad Arkivutredningen räknat fram som totalt förvärv. Orsaken till differensen är, som bör ha framgått ovan, att kommissionens summa endast avser köp.

4 Hanterade Riksbanken personguld?

4.1 Inledning - metod och disposition

Kommissionen har i denna interimrapport sett som sin huvuduppgift att söka utreda sambandet mellan Riksbankens guldtransaktioner med Nazityskland och den omständigheten att guld som konfiskerats och plundrats från individer förekom i Nazitysklands guldhantering. I valet av arbetsmetod för att komma till klarhet har kommissionen beaktat följande omständigheter.

I den moderna guldhanteringen kan relativt vittgående analyser utföras för att utröna en guldtackas beståndsdelar varvid ämnen kan påträffas som indikerar att tackan innehåller exempelvis guld från koncentrationslägren. Detta förfaringssätt skulle dock förutsätta att en ifrågasatt guldtacka är intakt. De av Riksbanken från Nazityskland förvärvade guldtackorna finns till stor del inte tillgängliga i ursprungligt skick. Som framkommer av Arkivutredningens rapport sålde Riksbanken 1945 och 1946 det i Schweiz liggande guldet till banker i Schweiz. Man bör kunna utgå från att även övriga guldtackor av intresse i detta sammanhang inte finns åtkomliga för kontroll. I den moderna hanteringen med guld kan en tacka få en finhetsgrad upp till 99,99 procent. Vid sådant förhållande måste man dessutom räkna med att ett flertal av de aktuella tackorna i dagsläget är omsmälta. Kommissionen har därför i tidigt stadium av sitt arbete avstått från att närmare undersöka huruvida guldets tidigare ursprung skulle kunna fastställas genom metallurgiska undersökningar.

I Arkivutredningens rapport redovisas förutom rekonstruktionen av Riksbankens bokföring - även uppgifter ur viktlistor som hade påträffats i Riksbankens arkiv. De angivna uppgifterna i Arkivutredningens tabeller avser de enskilda tackornas smält- och barrnummer. Vidare noteras finhetsgraden på guldtackorna.

Kommissionen har övervägt på vilket sätt Arkivutredningens tabeller kan utgöra ett instrument för kommissionens uppgift att söka utreda förekomsten av personguld i Riksbankens guldhantering.

Kommissionen har därvid till en början prövat tillförlitligheten av de angivna tacknumren och finhetsgraderna var för sig.

Kommissionen konstaterar att tacknummer i sig inte är ett helt klart begrepp. Numret på en tacka kan vara antingen ett smältnummer som den erhållit vid smältning eller ett barrnummer. Barrnumret å sin sida kan utgöra en del i en serie som härleds från smältnumret. Det kan också vara ett eget nummer som har bestämts av den mottagande centralbanken efter smältningen. Centralbankens egna nummer kallas allmänt för banknummer eller kontrollnummer. Vid bedömningen av användbarheten av Arkivutredningens sammanställning av tacknummer noterar kommissionen beträffande tackans smält- respektive barrnummer att det inte alltid har varit möjligt att utröna om de angivna numren varit ursprungliga smältnummer. I vissa fall kan en tacka ha omsmälts och därmed erhållit ett annat smältnummer än det ursprungliga. Vidare står det inte helt klart om de angivna barrnumren varit s.k. banknummer eller kontrollnummer.

Av Arkivutredningens rapport framgår att samtliga viktlistor för det tyska guld som lades i Riksbankens depå i Bern påträffats. Såvitt kan utläsas var det till övervägande del inte fråga om orginalviktlistor utan om avskrifter från orginalhandlingarna. Efterforskningar som kommissionen gjort i den schweiziska nationalbankens arkiv i Zürich visar att avskrifterna översändes från den schweiziska nationalbanken 1946 och utgjorde ett utdrag ur den samling av sammanställda viktlistor som återfinns i nationalbankens arkiv i Zürich över allt guld som inlades i Reichsbanks depå i Bern,[88] och från vilken Riksbanken å sin sida övertog det guld som inlades i den svenska depån i Bern. Av en handling från den schweiziska nationalbanken daterad den 9 december 1946 framgår vidare att de nummer som angetts i viktlistorna från Schweiz är de nummer som angavs av Reichsbank när aktuellt parti inlades i den tyska depån i Bern.[89]

Kommissionen konstaterar att osäkerhet råder i vissa fall beträffande de nummer som angetts i Arkivutredningens tabeller.

Vad gäller frågan om finhetsgraden i sig indikerar att guldet skulle kunna innehålla personguld kan först och främst uppmärksammas att det i Reichsbanks guldreserv ingick ett antal olika guldtackor; från sådana med mycket hög finhetsgrad (*Hochwertige*), tackor som höll fastställd standard (*Standard*) till tackor med lägre finhetsgrad

---

[88] Statement of 23 949 gold bars received by the Swiss National bank from the Deutsche Reichsbank and placed in the deposit of the latter from 4th March 1940 to the 6th April 1945. SNB:s arkiv, B3/105.

[89] Notice. Berne, 9th December 1946. SNB:s arkiv, B3/105.

(*900/1000*).[90] Att en centralbanks guldbehållning bestod av tackor med olika finhetsgrad var i och för sig inte onormalt vid tiden för andra världskriget.

År 1934 stipulerade Londons guldmarknad att finhetsgraden på guld skulle vara minst 995 (99,5 procent). Endast sådant guld som hade denna finhetsgrad ansågs vara "good delivery (London)". Tackan skulle således till minst 99,5 procent bestå av guld och endast till fem promille av andra metaller. Som jämförelse kan nämnas att gulguld i handeln på 18 karat har en finhetsgrad av 75 procent. Resterande 25 procent består av lika delar silver och koppar. Vid tiden för andra världskriget accepterades till stor del även s.k. mynttackor (nedsmälta guldmynt) som hade en lägre finhetsgrad (cirka 900-916).[91] För att höja finhetsgraden till Londonstandard skedde omsmältningar. Exempelvis var i Schweiz kostnaden för en omsmältning cirka en schweizisk franc per tacka[92] och den smältförlust som uppkom kompenserades av den högre finhetsgrad och därmed högre finvikt som tackan erhöll. Priset på guld bestämdes till en viss summa per kgfin.

Vid studium av Arkivutredningens tabeller är det viktigt att hålla i minnet att finviktshalterna i de lägre intervallerna (900-916) inte i sig indikerar att något personguld ingår i tackorna utan snarare att det är fråga om s.k. mynttackor.

Sammantaget konstaterar kommissionen att tacknummer och finhetsgrad var för sig inte uttalar något om vad guldet innehåller. Dock kan, som Arkivutredningen också antytt, kombinationen av finhetsgrad och det faktum att vissa tackor av Reichsbank erhållit nummer i särskilda serier indikera en viss gemensamhet tackorna emellan, exempelvis att de varit föremål för omsmältningar, samtidigt eller i nära anslutning till varandra.

En möjlighet för kommissionen att utreda om personguld ingick eller kan ha ingått i Riksbankens guldförvärv från Nazityskland skulle kunna vara att jämföra Arkivutredningens tabeller med smältprotokoll och andra handlingar över det guld som hanterades av Reichsbank. Härvid skulle möjligen en bild erhållas över vad för slags guld som Riksbanken förvärvade under krigsåren.

---

[90] Rapport från R.A. Nixon 6 september 1945. Overall Gold Report. NA RG 260, Box 440, 940.60.

[91] Artikel 9 maj 1997 i Neue Zürcher Zeitung: Technisches zum "Totengold"-Nachweis.

[92] Schweiziska nationalbankens direktionsprotokoll 18 juni 1942. No.450. Priset på guld i Schweiz var vid denna tid cirka 4 870 schweiziska franc kgfin. En tackas genomsnittliga vikt är 12,5 kg.

Vid ställningstagandet om en jämförelse mellan de tyska smältprotokollen och Arkivutredningens tabeller skulle kunna besvara frågan om Riksbankens guld innehållit något personguld har kommissionen beaktat den tid som står till förfogande för att lösa uppgiften och förutsättningarna för att en sådan undersökning skulle förväntas kunna ge något resultat. Som senare kommer att framgå utfördes omsmältningarna av Reichsbanks guld främst vid det preussiska myntverket och av Degussa GmbH. Ett flertal parters handlingar måste således genomgås, nämligen dokument från Reichsbank, det preussiska myntverket och Degussa GmbH.

Ansvarig inom Reichsbank för den guldhantering kommissionen har att undersöka var chefen för avdelningen för ädelmetaller, Albert Thoms. Thoms påträffades och arresterades av de allierade i samband med fyndet av Reichsbanks guldreserv i Merkers våren 1945. Han hänvisade de allierade till möjligheten att härleda guld genom att undersöka Reichsbanks listor eftersom alla inflöden till Reichsbank av guld bokfördes noggrant. Några av dessa listor användes också som bevismaterial vad gällde kraven efter kriget på rövat centralbanksguld. Något liknande försök att härleda guld konfiskerat och plundrat från privatpersoner gjordes däremot endast till en mindre del. Den amerikanska militärregeringen mikrofilmade flertalet dokument som påträffades från Reichsbank och det preussiska myntverket och lämnade tillbaka orginalhandlingarna sommaren 1948 till Bank deutscher Länder.[93] Senare har det visat sig att vissa av orginalhandlingarna - främst handlingar från preussiska myntverket beträffande vissa omsmältningar vid verket mellan 1942 och krigsslutet - av okänd anledning saknas. Dessa bortkomna handlingar kom inte heller att mikrofilmas.[94] Detta medför att forskningen beträffande Reichsbanks guldhantering i vissa delar måste stödja sig på rapporter som upprättades av den amerikanska militärregeringen före överlämnandet av orginalhandlingarna.

Även om ett stort antal handlingar återfinns på Bundesbank Historisches Archiv i Frankfurt am Main och på ett 70-tal rullar mikrofilm i National Archives i Maryland, USA, saknas således en så pass väsentlig del av materialet att det kan antas att efterforskningarna - trots relativt stora och tidskrävande arbetsinsatser - inte skulle leda till något säkert resultat.

---

[93] Efterföljare till Reichsbank och föregångare till Bundesbank. Mottagandet av originalen signerades av Albert Thoms som hade erhållit tjänst på den nya banken.

[94] Eizenstatrapporten s.179 och artikel i Frankfurter Allgemeine Zeitung 11 december 1997: Kalte heisse Spur, B. Pertz och T. Sandkühler.

Kommissionen är övertygad om att frågan om Riksbankens eventuella hantering av personguld bör belysas med utgångspunkt från den kunskap som finns om Nazitysklands konfiskeringar och plundringar av privatpersoners egendom och hur denna egendom kom att ingå i Reichsbanks guldhantering. Först härefter är det möjligt att närmare uttala sig om möjligheten av att personguld kom att ingå i guldet som, direkt eller indirekt, förvärvades av Riksbanken från Nazityskland.

En viktig källa i detta hänseende utgör handlingar från bl.a. den dåvarande amerikanska militärregeringen i Tyskland, OMGUS (Office of Military Government of Germany [U.S.]), som under 1945 gjorde ett flertal utvärderingar av det påträffade materialet från bl.a. Reichsbank. Dessa handlingar återfinns främst i National Archives i Maryland, USA och har genom den 1997 utkomna Eizenstatrapporten jämte bilagda sökmedel (Finding Aid) blivit ett relativt lättillgängligt forskningsmaterial. Kommissionen har under två veckors tid haft ett forskningsteam i National Archives för att närmare studera vissa delar av detta material. Det förtjänar dock att anmärkas att de utvärderingar som gjordes omedelbart efter kriget många gånger inte är helt tillförlitliga. Arbetet med rekonstruktionerna skedde under viss tidspress och kunskapen om olika historiska fakta, vilka i dag har kommit i ljuset, förelåg inte vid tiden för utvärderingarna. Som huvudregel var det också det beslagtagna centralbanksguldet som var i blickfånget vid krigsslutet. Frågan om personguldet har aktualiserats först på senare tid och det internationella arbetet med att komma till klarhet i denna fråga är ännu i ett inledande skede. Mycket arbete kvarstår och nya pusselbitar läggs på plats vartefter nya arkiv öppnas för forskare.[95] Kommissionen har även gjort vissa efterforskningar i det nyligen öppnade arkivet vid BIS. Andra arkiv, som formellt har öppnats, har visat sig i praktiken vara svårtillgängliga. Detta gäller inte minst det arkiv i Moskva, Centrum för bevarande av historisk-dokumentära samlingar (TsChIDK), där de handlingar förvaras som röda armén beslagtog 1945. Slutligen noterar kommissionen att TGC ännu inte har öppnat sitt arkiv.

---

[95] Hösten 1997 upplystes att ytterligare mikrofilmade handlingar över Reichsbanks guldtransaktioner fanns i en privat samling i Wien. Handlingarna hade mikrofilmats på Bank deutscher Länder någon gång under 1950-talet av österrikaren Werner Herzog. För närmare information hänvisas till artikel i Frankfurter Allgemeine Zeitung 11 december 1997: Kalte heisse Spur. I det i juni 1998 publicerade supplementet till Eizenstatrapporten, anmäls i Annex 1 nya resultat som framkommit vid undersökningar av de aktuella mikrofilmsrullarna. Se vidare avsnitt 4.3.2 under "Beräknat värde av Melmerguldet."

Av Arkivutredningens rapport framgår att Riksbanken i sitt förvärv av guld från Nazityskland kom att hantera guld som hade rövats från de ockuperade länderna Belgien och Nederländerna. Beslag av centralbanksguld inleddes vid annekteringen av Österrike 1938 då den österrikiska nationalbanken med dess guldreserv ställdes till den tyska riksbankens (Reichsbank) förfogande. Nazityskland lade därefter beslag på centralbanksguld, såväl tackor som mynt, från ett flertal länder före och under krigsåren. Nazityskland tillägnade sig genom inlösen, konfiskering och plundring även stora mängder personguld.

I avsnitt 4.2 redogörs för några huvuddrag om den kunskap som finns beträffande Nazitysklands inlösen, konfiskeringar och plundringar av egendom. En del av den konfiskerade och plundrade egendomen utgjordes av guld och andra värdeföremål och kom att ingå i Reichsbanks guldhantering. Reichsbank sände guldet till bl.a. det preussiska myntverket för nedsmältning. Det förtjänar att åter klargöras att den nedsmältning av personguld som utfördes vid myntverket inte resulterade i tackor bestående enbart av personguld. Personguld blandades med annat guld, bl.a. beslagtaget centralbanksguld, för att man på så sätt skulle kunna erhålla nya tackor med högre finhetsgrad. Reichsbank använde guldet i utrikeshandeln för att erhålla utländsk valuta till Nazitysklands import.

I avsnitt 4.3 lämnas först en redogörelse för vad som är känt om Reichsbanks hantering. Informationen om hur stor andel av Reichsbanks samlade guldhantering som bestod av personguld från privatpersoner är inte fullständig. Som redovisats ovan saknas ännu några pusselbitar.

Den ekonomiska dimensionen av Förintelsen har under senare tid varit föremål för intensiva studier och har också, som framkommit, resulterat i ett antal rapporter. Kommissionen har funnit det särskilt värdefullt att närmare ta del av de rapporter som har behandlat frågan om hur stor andel av den samlade guldhanteringen i Reichsbank som kunde ha utgjorts av personguld. Rekonstruktioner av guldflödena inom Reichsbank har utförts av Sidney Zabludoff och den schweiziska oberoende expertkommissionen.[96] Kommissionen har valt att i avsnitt 4.3.3 lämna en beskrivning av dessa försök till rekonstruktioner av Reichsbanks samlade guldtransaktioner under krigsåren.

---

[96] Sidney Zabludoff: Movements of Nazi Gold, Institute of the WJC. Policy Study No. 10,1997, citeras Zabludoff, den schweiziska oberoende expertkommissionens bidrag till Londonkonferensen i december 1997: Gold Transactions in the Second World War, Statistical Review with Commentary, citeras Statistical Review, samt Expertkommissionens nyligen publicerade interimrapport.

Rekonstruktionerna ger en antydan om hur stor andel av Reichsbanks guldhandel som utgjordes av personguld.

Arkivutredningen lämnade i sin rapport en beräkning av möjligt rövat guld i Riksbankens depåer 1945.[97] I avsnitt 4.4 redovisar kommissionen sina iakttagelser avseende det guld från Nazityskland som Riksbanken förfogade över.

De belopp som anges i dollar avser värdet vid tiden för andra världskriget då priset på guld var 1 125 dollar per kgfin. Ungefärligt dagsvärde (juni 1998) erhålls genom att multiplicera de angivna beloppen med 9.

4.2 Nazityskland tillägnade sig guld och andra värdeföremål från individer

4.2.1 Inledning

Förutom centralbanksguld tillägnade sig Nazityskland även personguld. En del av dessa förvärv vilade på formell legal grund. Redan under första hälften av 1930-talet utfärdades direktiv från tyska regeringen i avsikt att försöka öka landets guldbehållning. I början av 1934 hade Reichsbank en guldbehållning, inkl. dold reserv, till ett värde av cirka 170 miljoner dollar. På grund av den ekonomiska kris som rådde i landet hade reserven på sommaren samma år sjunkit till ett värde av cirka 55 miljoner dollar.[98] Restriktioner infördes och naziregimen krävde att alla tyska medborgare skulle lämna in guld och utländska likvida tillgångar till Reichsbank mot ersättning i riksmark. Underlåtenhet att följa dekretet ledde till hårda straff. År 1936 deklarerade regimen en allmän amnesti innebärande möjlighet för de tyska medborgare, som hade underlåtit att lämna in guld och utländsk valuta, att följa åläggandet utan risk för påföljd. En stor del av de utländska valutor som därmed kom in till Reichsbank användes för köp

[97] Arkivutredningen s. 20-21 och 70-71.

[98] OMGUS rapport 14 november 1945: Hidden Gold Reserve Program, NA RG 260, Box 444, 940.62.

av guld i Schweiz under första delen av 1937.[99] I juni det året hade den tyska guldreserven ökat till ett värde av cirka 167 miljoner dollar.[100]

Liknande åtgärder som de i Tyskland infördes även vartefter i de av tyskarna ockuperade länderna. Exempelvis utfärdades en förordning den 24 juni 1940 vari föreskrevs att privatpersoner med hemvist i Nederländerna skulle sälja sitt guld mot holländska floriner till den nederländska centralbanken, vilken i sin tur blev krediterad motvärdet i tyska riksmark.[101]

Kommissionens uppgift i denna interimrapport är att redogöra för i vad mån konfiskerat och plundrat guld kan ha ingått i det guld som förvärvades av Riksbanken från Nazityskland under tiden för andra världskriget. Även om naziregimens konfiskeringar och plundringar riktade sig också mot andra än judarna var det främst judarna som stod i blickfånget för en direkt ekonomisk utsugning enligt den nazistiska ideologin. Naziregimens beslag av egendom utgjorde en del av Förintelsen och ändrade också karaktär i takt med Förintelsens olika faser. På 30-talet inleddes processen med utfärdandet av ett antal lagar som syftade till att identifiera judisk egendom. Som ett led i förföljelsen av judarna gavs efterhand en legal grund för inskränkningar i judarnas rätt att förfoga över sin egendom. Koncentrations- och insamlingsprocessen med tvånget för judarna att lämna sina hem för att flytta till getton skapade nya möjligheter att tillägna sig judisk egendom. Vid deportationerna till lägren i öst kunde ytterligare undangömd egendom konfiskeras och plundringen fortsatte i dödslägren, även efter döden. Vartefter planerna för förintelsen av Europas judar konkretiserades blev också plundringen alltmer organiserad av naziregimen. Det bör dock framhållas att en del av den plundrade egendomen troligen aldrig kom den nazityska statsapparaten till del utan stannade i enskilda förövares fickor.

4.2.2 Konfiskering och plundring av egendom inleds

Kommissionen har valt att beskriva några huvuddrag av sätten för konfiskering och plundring med särskild fokusering på den av naziregimen organiserade plundringen eftersom det är i denna del som personguld kom att ingå i Nazitysklands och dess riksbanks guldhantering.

---

[99] Zabludoff s. 9.

[100] Hidden Gold Reserve Program

[101] Arkivutredningen s. 81.

Efter Hitlers maktövertagande utfärdades ett antal mot judarna diskriminerande lagar. Lagarna utgjorde en grund och skapade förutsättningar för kommande ariseringslagar och andra förordningar vilka syftade till att ge konfiskering av judisk egendom ett legalt stöd. År 1933 lagstadgades om förbud för "icke-arier" att inneha statliga tjänster. Härigenom blev det nödvändigt att definiera vem som var arier och vem som inte var det. I september 1935 kom de s.k. Nürnberglagarna. Lagen om riksmedborgarskap slog fast att judar inte kunde vara fullvärdiga medborgare och lagen om det tyska blodet förbjöd äktenskap mellan judar och arier. I november samma år offentliggjordes en definition på vem som skulle anses vara jude.

Den 26 augusti 1936 fastställde Hitler i ett memorandum sitt tidigare beslut att upprätta en fyraårsplan. Planen avsåg i första hand att göra Tyskland redo för krig. Målet var största möjliga självförsörjning omfattande alla produkter. Hitlers memorandum innehöll även ideologiska uttalanden om judendomen.[102] I oktober 1936 utnämndes Göring till högste ledare för Fyraårsplanen. I ett tal hållet samma år betecknade Göring Tyskland som en belägrad fästning och uppmanade det tyska folket till åtstramning: att äta fisk i stället för kött.[103] Ett stort antal olika dekret kom att utfärdas av Göring i egenskap av ledare för Fyraårsplanen, många av dem med diskriminerande inslag.

Strax efter Anschluss i mars 1938 lät Göring tillsammans med inrikesministeriet utfärda en order att alla judar inklusive de som var gifta med icke-judar skulle deklarera sin egendom i Tyskland och utomlands. Liknande lagstiftning kom även att gälla för Österrike. Med egendom avsågs alla slags ägodelar även konst och juveler. Endast personlig egendom och föremål med värde understigande 5 000 riksmark undantogs. Efter att registrering skett skulle även förändringar i förmögenhetsinnehavet anmälas.

Efter den s.k. Kristallnatten i november 1938 lät Göring utfärda ett dekret innebärande bl.a. att de tyska judarnas krav på försäkringsersättning från Kristallnattens förödelse konfiskerades och att judarna ålades att betala ett skadestånd om en miljard riksmark till det tyska riket. Vidare formaliserades i en förordning den ariseringsprocess som hade påbörjats under hösten 1937.

---

[102] Nazism 1919-1945, Vol. 2. State, Economy and Society 1933-39 s. 281 ff, edited J.Noakes and G.Pridham, Exeter 1984. I memorandat uttalas bl.a. hotet att bolsjevismen skulle eliminera det tyska folket. Bakom hotet från bolsjevismen stod enligt Hitler judarna. Se exempelvis Saul Friedländer: Nazi Germany & The Jews; The Years of Persecution 1933-39, s. 179-180, London 1997.

[103] Affärsvärlden nr 44/1936 s. 1106 "Tyskland en belägrad fästning".

Förordningens detaljerade föreskrifter innebar i korthet att judar fr.o.m. den 1 januari 1939 förbjöds att bedriva yrkesmässig handel.

I början av december 1938 kom ytterligare en förordning angående judisk egendom enligt vilken judiska affärsidkare förelades att inom viss tid avveckla eller överlåta sina företag. Om föreläggandet inte följdes kunde en offentlig förvaltare (*Abwickler*) tillsättas. I förordningen fanns dessutom bestämmelser enligt vilka judar var skyldiga att deponera sina värdepapper i en valutabank, varefter förfoganderätten över tillgångarna inskränktes. Beträffande juveler, smycken och konstföremål med ett värde över 1 000 riksmark stadgades att judar inte fick förvärva sådana föremål och att försäljning av dem endast fick ske till offentliga (*reichseigenen*) försäljningsställen. Reglerna beträffande den sistnämnda kategorin föremål skärptes den 21 februari 1939 på så sätt att judarna var skyldiga att låta inlösa guld, silver, ädelmetaller och pärlor mot ersättning efter visst kommissionsavdrag. Ett belopp om högst 500 riksmark betalades ut till inlämnaren och resterande ersättning överfördes på ett spärrat konto. Inlämnandet skedde till särskilda pantbanker (*Städt. Pfandleihanstalt*).

Mycket snart efter invasionen av Polen hösten 1939 påbörjades en konfiskering av egendom från civila. Dessa åtgärder organiserades ofta av enskilda Gauleiter och borgmästare. Chefen för SS säkerhetstjänst och Gestapo, Reinhard Heydrich, utfärdade i september 1939 instruktioner till bl.a. cheferna inom säkerhetspolisen av innebörd att judisk egendom skulle konfiskeras.[104] För att Fyraårsplanen skulle få kontroll över konfiskeringen lät Göring i november 1939 organisera *Haupttreuhandstelle Ost*. Förvaltningen var ämnad att gälla för såväl den i Tredje Riket införlivade delen av Polen som den sydöstra delen av landet (Generalguvernementet). Generalguvernören Frank ansåg dock att Görings åtgärder kom att inkräkta på principen om Generalguvernementets självstyre varför konfiskeringsverksamheten i den delen sattes under egen förvaltning, med vilket Göring lät sig nöja. Redovisningen av konfiskerade medel i det införlivade Polen skedde till Fyraårsplanen medan inflytande medel från konfiskering i Generalguvernementet redovisades till Frank i Krakov.[105]

I det införlivade Polen konfiskerades fast egendom, företag och den egendom som "övergavs" av dem som blev förflyttade till Generalguvernementet. Konfiskeringen gavs 1940 stöd i två av Göring utfärdade direktiv och egendomen såldes till övervägande del till

[104] Dokument nr 73. "Instructions by Heydrich, Sep 1939", Documents on the Holocaust; Yad Vashem, edited Yitzhak Arak, Jerusalem, 1981.

[105] Raul Hilberg: The Destruction of the European Jews. s. 240 f.

inflyttade tyskar efter viss fastställd prioritering.[106] Av ett brev från mars 1944 från Fyraårsplanen till Reichsbank framgår att en överenskommelse förelåg att stora kvantiteter guld, silver och juveler som hade konfiskerats från förvaltningen i det införlivade Polen skulle lämnas in till den tyska riksbanken för värdering inför export och att guldet skulle omsmältas.[107]

I Generalguvernementet påbjöds redan i november 1939 blockering av alla judiska bankonton och depositioner och i januari 1940 beordrade Frank att all judisk egendom skulle registreras. Till skillnad från det tyska direktivet från mars 1938 medgavs inga undantag för personlig egendom. Inte heller stipulerades någon nedre värdegräns.

Som ovan nämnts infördes i de av Tyskland ockuperade länderna bestämmelser som innebar att bosatta i de ockuperade länderna var tvungna att växla in guld mot inhemsk valuta. Guldet togs om hand av Fyraårsplanens administration. Liksom tidigare i Tyskland inleddes efter ockupationen av länderna i väst omgående processer som syftade till att begränsa judarnas handlingsfrihet över sin egendom. Judiska bankkonton och bankdepositioner blockerades och ariseringsprocessen fortskred på i stort samma sätt som i Tyskland och Österrike.

I huvudsakligen de västra ockuperade länderna verkade dessutom särskilt tillsatta mobila SS-enheter de s.k. *Devisenschutzkommandos*.[108] Dessa enheter synes närmast fått sin fullmakt från flera organ förutom SS, bl.a. Fyraårsplanen. I ett förhör med bankrådet Karl Graupner på Reichsbank efter kriget uppgav denne bl.a. att Devisenschutzkommandos på uppdrag av Fyraårsplanen hos Reichsbanks lokalkontor i Eisenach hade deponerat cirka 1 ton guld och en mängd valuta från franska banker.[109] Devisenschutzkommandos genomsökte banker och lät bryta upp bankfack. Vidare insamlade de guld hos juvelerare och guldsmeder. Troligen beslagtogs även ett stort antal värdepapper.[110] Allt

---

[106] Direktiv den 15 januari 1940 uttalade att den polska staten hade upphört och att all egendom tillhörde det tyska riket samt direktiv den 17 september 1940 ang. handhavandet av polsk egendom. Rapport om Haupttreuhandstelle Ost den 20 september 1945, NA RG 260, Box 423 ,940.3061.

[107] Bernsteinrapporten, 14 november 1945, Tab H, NA RG 260, Box 8, Decimal Files 1945-46.

[108] Informationen om Devisenschutzkommandos verksamhet är knapphändig. Viss information återfinns i Werner Rings "Raubgold aus Deutschland". Rings anger att enbart i Belgien inbringade jakten under 1940 guld till ett dåvarande värde av 108 miljoner schweiziska franc. (s. 38).

[109] Förhör med Reichsbanksrat Karl Graupner den 20 augusti 1945. NA RG 260, Box 439, 940.5602.

[110] Av dokument från 1947 framgår att i Belgien skulle utländska värdepapper och värdepapper utställda i utländska valutor konfiskeras. Särskild förteckning

skedde med stöd av olika dekret och förordningar för att kunna ge jakten på guld och värdeföremål sken av att stå på laglig grund. Likvid lämnades mot kvitto i lokal valuta, i Frankrike till och med till pris som översteg marknadens. I Belgien inlevererades guldet till nationalbanken med order att sända guldet vidare till Tyskland.

4.2.3 Plundringen intensifieras

I samband med att alltfler getton började bildas under 1940 inleddes en mer organiserad och målinriktad konfiskering av judisk egendom och gränsdragningen mellan konfiskering och plundring blev alltmer diffus. Flyttningen till getton skedde många gånger enligt korta och precisa tidsscheman vilket medförde att berörda familjer ofta inte fick tid att förbereda sig. Den "övergivna" egendom som familjerna var tvungna att lämna kvar konfiskerades. I gettona gjordes därtill olika försök att beslagta värdeföremål men företaget var ofta svårgenomförbart. I stället kom plundringen att koncentreras vid deportationerna och tömningen av gettona.[111] I vissa getton förekom att judarna ålades att, som betalning till förvaltningen av gettona, överlämna en viss kvantitet guld och silver, s.k. *Kontributionsgold.*

I samband med den tyska invasionen av Sovjetunionen sommaren 1941 övergick brutala förföljelser i systematiskt massmord. När invasionen inleddes följdes de framryckande trupperna av specialförband från SS, *Einsatzgruppen*, som utförde massarkebuseringar av judar och plundrade deras tillhörigheter.

I och med att deportationerna mot öst började, friställdes en mängd lägenheter och möbler samt andra föremål som de deporterade inte kunde ta med sig. Vidare kvarlämnades de likvida medel som tidigare hade blockerats. Naziregimens legala instrument för konfiskering av den efterlämnade egendomen var inledningsvis att i varje enskilt fall förklara att den deporterade var att betrakta som fiende till staten (*Staatsfeind*). I november 1941 utfärdades ett tillägg till lagen om riksmedborgarskap som angav att judar som bosatte sig utomlands inte kunde vara riksmedborgare och att deras egendom skulle tillfalla Riket. Genom detta tillägg kom naziregimen också över de tidigare blockerade tillgångarna. Även i de ockuperade länderna skapades på

---

upprättades vid genomsökning av bankfack över aktier i Concordia, Shell och Rumänische Petroleum. "Devisenschutzkommando Belgien" 13th May 1947. NA RG 260, Box 423.

[111] Raul Hilberg s. 242.

olika sätt förutsättningar för konfiskering. Så skedde exempelvis till stor del i Nederländerna.[112]

Någon gång tidig höst 1941 beordrade Himmler SS-gruppledaren Globocnik i Lublin att organisera en aktion, senare benämnd *Aktion Reinhard,* vars mål var mördandet av alla judar inom Generalguvernementet.[113] Aktionen inleddes i november 1941 med att Belzec byggdes om till förintelseläger.[114] Aktion Reinhard omfattade förutom massmördandet även ett program för konfiskering och plundring av guld och annan egendom.[115]

I en rapport i februari 1943 till Himmler uppgav Globocnik att värdesaker från Aktion Reinhard hade inlämnats till SS ekonomiska avdelning i Berlin för vidarebefordran till den tyska riksbanken och ministeriet för ekonomi. Det totala värdet på det inlämnade godset beräknades till cirka 100 miljoner riksmark.[116] I en odaterad rapport, troligen från 1943, förklarade Globocnik att insamlade riksmark och zloty behölls inom Generalguvernementet och användes bl.a. för att finansiera Aktion Reinhard, att utländska sedlar och guldmynt sändes till den tyska riksbanken via SS ekonomiska avdelning i Berlin och att juveler, smycken samt klockor sändes till SS. Även kläder och hushållsföremål m.m. samlades in och överlämnades till bl.a. armén och till Polen inflyttade tyskar.[117]

Himmler hade uttryckt önskemålet att Aktion Reinhard skulle vara avslutad vid årsskiftet 1942/43.[118] Aktionen avslutades hösten 1943 efter det att Globocnik hade förflyttats till Trieste. I en odaterad rapport, troligen från början av 1944, summerade Globocnik den ekonomiska delen av Aktion Reinhard. Sammanlagt hade egendom till ett värde av 178,7 miljoner riksmark insamlats. Listan upptog följande objekt: 236 guldtackor, 2 143 silvertackor, drygt 15 kg platina, cirka 73,8 miljoner i riksmark och zloty, utländska sedlar till ett värde av cirka 4,5 miljoner riksmark, olika guldmynt till ett sammanlagt värde av 1,7 miljoner riksmark, juveler och andra värdeföremål till ett

---

[112] Raul Hilberg s. 596 f.

[113] Nazism 1919-1945, Vol. 3. Foreign Policy, War and Racial Extermination, s.1145.

[114] Ingvar Svanberg & Mattias Tydén, Sverige och Förintelsen s.420. Stockholm 1997.

[115] Nuremberg Document No. 057. Aktion Reinhard (specialstyrka "G"), som leddes av Globocnik ,var organiserad under Oswald Pohls SS-WVHA (*SS Wirtschafts- und Verwaltungshauptamt*), SS ekonomiska avdelning, och avsåg lägren i Generalguvernementet med undantag för Auschwitz.

[116] Nuremberg Document No. 060.

[117] Nuremberg Document No. 059.

[118] Nuremberg Document No. 063.

sammanlagt värde av 43,6 miljoner riksmark samt textilier till ett värde av 46 miljoner riksmark.[119] Det bör anmärkas att Aktion Reinhard inte omfattade förintelselägret Auschwitz-Birkenau. Liknande plundringar som skedde under Aktion Reinhard utfördes även vid deportationer och ankomst till detta läger.

Förutom de objekt som omnämndes i Globocniks slutsammanställning insamlades i förintelselägren bl.a. även guldtänder som hade dragits ut från offren efter gasningen.[120] Vissa uppgifter efter kriget från bl.a. chefen för SS ekonomiska avdelning, Oswald Pohl, tyder på att tandguldet till viss del nedsmältes till guldtackor i lägren.[121]

Den här lämnade redogörelsen för hur naziregimen konfiskerade och plundrade egendom är på intet sätt uttömmande. Konfiskering och plundring av egendom utfördes med samma målmedvetenhet, som har beskrivits ovan, i alla de länder som naziregimen mer eller mindre behärskade, ofta med hjälp av medlöpare.

4.3 Reichsbanks hantering av personguld

4.3.1 Inledning

En stor del av den egendom som konfiskerades och plundrades genom olika aktörer, exempelvis Fyraårsplanen och SS, togs om hand av den nazityska statsapparaten. Bl.a. överlämnades guld och andra ädelmetaller till den tyska riksbanken.

Guld som enligt Fyraårsplanens direktiv i de ockuperade länderna skulle inlämnas till respektive lands centralbank fördes därefter till Reichsbank mot ersättning i riksmark. Fyraårsplanen stod också som arkitekt för bl.a. de mot judarna riktade direktiven vilka efterhand möjliggjorde konfiskering av deras egendom.[122] SS ekonomiska avdelning var huvudman för bl.a. plundringen vid deportationerna till lägren i öst och i samband härmed överlämnades guld och andra

[119] Nuremberg Document No. 062. Även om det inte direkt uttalas torde listan utgöra en slutlig summering. Jfr Eizenstatrapporten s. 163 fotnot 4.

[120] Plundring av tandguld lär också ha förekommit från offren för det s.k. eutanasiprogrammet åren 1940 och 1941. Det är oklart om det guldet ingick i Reichsbanks hantering. Se Expertkommissionens interimrapport s. 24 f.

[121] Statement of Oswald Pohl återfinns bl.a. i NA RG 260, Box 423.

[122] En del av det gods som judarna inlämnade till pantbankerna i enlighet med 1939 års direktiv, levererades till Reichsbank, Statement of Albert Thoms, Bernsteinrapporten, Tab D, NA RG 260, Box 8.

värdeföremål till Reichsbank. Någon klar uppdelning förelåg däremot inte alltid mellan aktörerna. Även om Fyraårsplanen indirekt var ansvarig för den plundring som skedde i samband med att deportationerna igångsattes i de ockuperade länderna i väst var förutom Gestapo ofta även SS på plats när lägenheterna vartefter tömdes. Redan denna omständighet att ett flertal olika aktörer var inblandade i plundringen medför givetvis att det är svårt att göra en exakt uppskattning av omfattningen av plundringarna. Slutligen måste givetvis beaktas den plundring som erfarenhetsmässigt visat sig följa i en framryckande armés fotspår. Guldet från den tyska krigsmaktens (*Wehrmacht*) plundringar kom troligen också till viss del att ingå i Reichsbanks guldhantering även om det var Reichshauptkasse vid finansministeriet som omhändertog Wehrmachts gods.[123]

Även om frågan om det från individer rövade guldet under senare tid varit föremål för intensiva studier är som framkommit informationen i denna del fortfarande mycket ofullständig. Andelen personguld kan därför endast beräknas genom en uppskattning härledd från övrig tillgänglig kunskap om Reichsbanks guldhantering under krigsåren. I avsnitt 4.3.3 lämnas en redogörelse för de rekonstruktioner av Reichsbanks guldhantering som utförts.

4.3.2 Tillgängliga uppgifter om Melmerguldet

Av det guld som ingick i Reichsbanks guldhantering är givetvis guldet från förintelselägren som bestod av exempelvis ringar och utdragna guldtänder det som ter sig mest makabert och avskyvärt. Kunskapen om detta guld erhölls främst i samband med förundersökningen inför Nürnbergrättegången efter kriget och fynden finns väl dokumenterade.[124]

När bombningarna mot Berlin intensifierades och det stod klart att de allierade avancerade mot Rikets huvudstad beslutade naziregimen i februari 1945 att flytta Reichsbanks guld- och valutareserv till en säkrare plats. I april samma år påträffade amerikanska trupper huvuddelen av Reichsbanks reserver i de övergivna gruvorna vid Merkers i Thüringen. Albert Thoms, som befann sig vid Merkers, lämnade vartefter den information som de allierade behövde för att

[123] Ibid. Jfr även Zabludoff s. 13.

[124] Förutom samlingarna av den bevisning som åberopades under Nürnbergrättegångarna, utgör de rapporter som upprättades efter kriget av OMGUS (US) med underavdelningar ett viktigt källmaterial. Dessa handlingar återfinns i National Archives (NA) i Maryland, USA.

kunna utföra vissa rekonstruktioner av Reichsbanks förehavanden under nazitiden.

I en av gruvorna påträffades en del av det av SS plundrade godset nämligen 18 säckar med olika mindre silver- och guldtackor samt 189 lådor innehållande bl.a. smycken, klockor och andra guldföremål, däribland tandguld. Genom undersökningar av Reichsbanks handlingar och förhör med olika personer började bilden av denna guldhantering att klarna. I huvuddrag tillgick hanteringen på följande vis.

1. I Reichsbank öppnades 1942 ett konto i namnet Melmer.

2. Under tiden sommaren 1942 till hösten 1944 skedde 76-78 leveranser av guld och andra värdeföremål från SS ekonomiska avdelning till Reichsbank. Leveranserna utfördes till största delen av SS-officeren Bruno Melmer.

3. Reichsbank värderade och sorterade godset samt bokförde värdet på kontot "Melmer"[125] Större guld- och silvertackor övertogs direkt och resterande gods avhändes enligt följande:

a) Mindre föremål, exempelvis ringar och tandguld, sändes till det preussiska myntverket för nedsmältning.

b) Juveler och liknande föremål sändes till pantbanken i Berlin (*Städt. Pfandleihanstalt*) som avyttrade godset till utlandet. Pantbanken skickade även i vissa fall gods till Degussa GmbH (*Deutsche Gold und Silber Scheideanstalt)* för nedsmältning.

4. De medel som genererades genom denna hantering insattes på ett SS tillhörigt konto, benämnt Max Heiliger, hos Reichshauptkasse.

Denna del av Reichsbanks guldhantering har allmänt kommit att benämnas Melmerguldet eller Melmerleveranserna. Dessa inkluderade, förutom leveranser från Aktion Reinhard, även lägerguld från Auschwitz.[126] Av Albert Thoms uttalanden vid förhören framgick bl.a.

---

[125] Det står inte helt klart enligt vilka kriterier bokföringen skedde. Anteckningar tyder på att i vissa fall endast guld- och silverföremål samt valuta värderades varefter värdet bokfördes på Melmerkontot medan resterande gods såsom smycken lades åt sidan för senare värdering. "Memorandum re inventory of gold in Shipment 1", NA RG 260, Box 470, Merkers Mine Report.

[126] Jfr Eizenstatrapporten s. 161 där det bl.a. hänvisas till att Bruno Melmers korrespondens förvarades i en akt benämnd "Reinhardt".

att överenskommelsen om leveranserna och hanteringen hade ingåtts mellan SS, finansministeriet och riksbankspresidenten Walter Funk och att vicepresidenten Emil Puhl och direktionen i Reichsbank kände till leveranserna. Guldtänder lär ha ingått redan vid den tionde leveransen i november 1942 och det torde ha stått klart för flertalet av dem som hanterade godset att det också rörde sig om föremål från lägren eftersom bland annat etiketter med namnen Lublin och Auschwitz påträffades bland godset.[127]

Beräknat värde av Melmerguldet

Vid förhören uppgav Albert Thoms att Reichsbank hade mottagit ett sextiotal Melmerleveranser. I oktober 1945 uppskattades det totala värdet på sammanlagt 76 leveranser till 36 miljoner riksmark varav värdet på guld och silver i form av mynt och tackor uppgick till 10,67 miljoner riksmark. Vidare fastslogs att 44 leveranser hade hanterats av Reichsbank på det sätt som beskrivits ovan.[128]

Allt guld m.m. som påträffades i Tyskland överlämnades till FED (*Foreign Exchange Depository*) i Reichsbanks gamla lokaler i Frankfurt am Main. FED utförde ett antal analyser av de 207 lådor och säckar som där förvarades för sig och som utgjorde Melmerleveranser. Vid analys av handlingar från Reichsbanks ädelmetallavdelning kom FED hösten 1946 fram till att 43 leveranser av totalt 78 hade hanterats färdigt av Reichsbank och att dessa 43 leveranser hade bestått av guldmynt och guldtackor till ett sammanlagt värde av 4,88 miljoner riksmark motsvarande 1,6 miljoner dollar.[129]

Skillnaden mellan de två beräkningarna består främst i att FED i sin analys från 1946 inte räknade med silver i form av mynt och tackor. Ingendera beräkning beaktade dock eventuellt annat guld än mynt och tackor, exempelvis i form av tandguld eller smycken som inte hade nedsmälts. De 207 lådor och säckar innehållande guld och silver m.m. som påträffades i Merkers visade sig delvis härstamma från 20 Melmerleveranser. Bristerna i analysen visas enklast genom följande uppställning:

---

[127] Bernsteinrapporten, Tab D, NA RG 260, Box 8.

[128] Bernsteinrapporten, Tab B.

[129] Eizenstatrapporten s 165.

Totala antalet troliga Melmerleveranser	78 st
Varav påträffat i Merkers	-20 st
Hanterat av Reichsbank enl. funna kvittenser	-43 st
Kvarstår som okänt	*15 st*

Med beaktande av de kvarstående 15 leveranserna och den omständigheten att fyndet i Merkers inte utgjorde hela delen av de identifierade 20 leveranserna kan antas att värdet på det Melmerguld som hanterades av Reichsbank är högre än 1,6 miljoner dollar. Att analysen inte beaktat tandguld och annat guld som inte nedsmälts torde dock inte medföra några större korrigeringar eftersom det av det bevismaterial som anges i bl.a. Bernsteinrapporten framkommer att detta guld oftast var svårhanterligt och i stället till stor del kom att lagras i Reichsbanks valv. Det är således troligt att man inom Reichsbank prioriterade hanteringen av guldtackor och guldmynt. Att siffran bör vara högre än 1,6 miljoner dollar följer dessutom av att bara de 236 guldtackor, vilka omnämns i Globocniks slutrapport för Aktion Reinhard, (se ovan avsnitt 4.2.3) hade en sammanlagd vikt om 2,9 ton och således ett värde om cirka 3,2 miljoner dollar.

Av de rekonstruktioner av Reichsbanks guldhantering som utförts under senare tid har Zabludoff i sin studie uppskattat Melmerguldet till ett värde av 4 miljoner dollar[130] medan den schweiziska expertkommissionen i sin interimrapport i maj 1998 har angett värdet till 2,9 miljoner dollar. Den senare uppskattningen utgör ett minimivärde och utgår från de uppgifter som har påträffats i Reichsbanks handlingar och som finns på mikrofilm på National Archives i Maryland, USA.[131] Expertkommissionens uppskattning om 2,9 miljoner dollar avser, i likhet med FED:s tidigare analys, endast de tackor och guldmynt som inlevererades till Reichsbanks ädelmetallavdelning och således inte andra guldföremål som ringar och tandguld. I det i juni 1998 publicerade supplementet till Eizenstatrapporten har värdet på guldet som Reichsbank krediterade SS på Melmerkontot bestämts till cirka 4,6 miljoner dollar.[132] Beräkningen grundas på vissa av de tidigare nämnda mikrofilmerna som tillhörde Werner Herzog.[133]

---

[130] Zabludoff s. 23.

[131] Expertkommissionens interimrapport s. 24.

[132] 1998 år supplement till Eizenstatrapporten, Annex I.

[133] Ibid. I redogörelsen konstateras att Herzogs mikrofilmer inte innehåller de försvunna handlingarna från Reichsbank som överlämnades till Thoms 1948. Uträkningen av värdet på Melmerguld stöder sig på av Herzog mikrofilmade

Som tidigare påpekats är forskningen om det konfiskerade och plundrade personguldet ännu i ett inledningsskede. Uppgifterna om värdet av Melmerguldet är därför ännu osäkra, vilket förklarar varför värdet ändras vartefter nya pusselbitar läggs på plats. Ovan redovisade uppgifter skall endast ses mot bakgrund av intentionen att redogöra för det samlade internationella forskningsläget såsom det står för tillfället. Det är dessutom i sammanhanget viktigt att komma ihåg att denna del av Nazitysklands hantering av guld från Förintelsens offer bör utgöra en mindre del av de stora mängder guld som konfiskerades och plundrades från dem. Som beskrivits ovan skedde en systematisk plundring av offrens egendom före deportationerna och ankomsten till förintelselägren. Det borde därför kunna stå som en självklarhet att vad som var kvar att plundra från offren var de allra sista personliga tillhörigheterna såsom mindre smycken, vigselringar m.m. samt tandguld.

4.3.3 Reichsbanks guldtransaktioner

I Merkers påträffades, förutom guld- och valuta, även Reichsbanks bokföringshandlingar och andra dokument. Med hjälp av främst Albert Thoms uppgifter påbörjades omgående en rekonstruktion av guldtransaktionerna samtidigt som övriga guld- och valutabehållningar i bl.a. Reichsbanks olika lokalkontor omhändertogs och levererades till Frankfurt am Main. Rekonstruktionerna och analyserna vid krigsslutet medförde att relativt goda kunskaper om guldtransaktionerna kunde vinnas. De neutrala länderna, som Schweiz och Sverige, uppmanades vidare att lämna redogörelser för sina guldaffärer med Reichsbank. Av rekonstruktionerna framgick beträffande Reichsbanks guldbehållning före och efter kriget följande.

1. Beträffande Reichsbanks guldbehållning när kriget började hösten 1939 upptäcktes att det under Hjalmar Schachts tid som riksbankspresident hade skapats ett program för att öka guldreserven,

---

sammanställningar av Melmerleveranserna. Dessa mikrofilmade sammanställningar skall ha utförts av Thoms efter kriget varvid han som underlag bl.a. torde ha använt de numera försvunna Reichsbankshandlingarna. Avslutningsvis anmäls i den amerikanska redovisningen att inte vare sig Bundesbank eller den tyska regeringen, trots eftersökningar, har kunnat finna de försvunna handlingarna som bl.a. innehöll uppgifter om vissa omsmältningar vid preussiska myntverket mellan 1942 och krigsslutet.

enligt vilket ökningarna hölls hemliga.[134] Den publicerade redovisningen av reserven under kriget låg konstant på 28,6 miljoner dollar. Programmet hade inletts redan 1933/34 med två hemliga konton. Från 1937 hade de ursprungliga kontona upphört medan tre andra hemliga guldkonton var aktiva. I december 1938 ingick i den hemliga guldreserven följande konton. *Goldankauf* (46 miljoner dollar) som till stor del hade byggts upp av det guld som hade växlats in av tyska medborgare i anledning av lagstiftning. Kontot användes som ett förvaringskonto varför ett flertal tackor under kriget kom att passera Goldankauf.[135] *Treuhand* (75 miljoner dollar) vars reserv låg relativt intakt under kriget. *Asservat "DER"*[136] (50 miljoner dollar). Detta konto var det mest rörliga under kriget och det var också i detta konto som merparten av det rövade guldet hanterades.[137] Av förhören med anställda på Reichsbank framgår att rörelserna på kontot troligen dirigerades av Fyraårsplanen. Den samlade hemliga guldreserven hade den 31 december 1938 ett värde på drygt 170 miljoner dollar.

2. Efter att guld hade påträffats även på andra platser än i Merkers gav inventeringen av det påträffade guldet och en analys av Reichsbanks handlingar inledningsvis till resultat att 98,6 procent av Reichsbanks guldinnehav per den 30 juni 1945 hade påträffats.[138] Inventeringen utfördes emellertid under relativt oorganiserade former.[139] En reviderad uppskattning anmäldes i ett memorandum i juni 1946 enligt vilket de allierade skulle ha återfunnit guld i Tyskland motsvarande 199 miljoner dollar.[140] I norra Italien påträffade de allierade italienskt guld som hade beslagtagits av Tyskland i samband med Mussolinis fall och i Österrike påträffades guld från den ungerska nationalbanken vilket hade förflyttats från Budapest hösten 1944.

---

[134] Uppgifterna hämtade ur ett dokument 14 november 1945:"The Hidden Gold Reserve Program Initiated by the German Reichsbank during Schachts second Term of Office". NA RG 260, Box 444, 940.62.

[135] Under tiden augusti 1940 till december 1944 förflyttades 8.088 guldtackor från Goldankauf, varav drygt hälften till Asservat "DER". "Transfers of Gold Bars", NA RG 260, Box 440, 940.60.

[136] DER=Devisen Reserve (valutareserv).

[137] Kontot öppnades den 25 mars 1937 med en reserv motsvarande 4 miljoner dollar. På våren 1943 hade värdet ökat till 133 miljoner dollar. Hidden Gold Reserve Program, Table I.

[138] Rapport den 6 september från R.A. Nixon till Bernstein. Overall Gold Report. NA RG 260, Box 440, 940.60.

[139] Jfr Eizenstatrapporten s. 149 ff.

[140] Rapport av O.F. Fletcher juni 1946: "Revised Estimate German Gold Movements from March 1938 to May 1945", NA RG 43, 88-M, Box 201.

Litteraturen på området och den allmänna debatten har i fråga om personguldet tenderat att fokusera på Melmerguldet. Även om denna hantering ter sig som den mest makabra form av girighet bör man inte glömma bort den stora mängd övrigt guld som konfiskerades och plundrades från judar och andra offer för förföljelsen under nazitiden. Först på senare tid har man närmare studerat frågan om Nazitysklands och då främst Reichsbanks totala hantering av personguld. Ett sätt att försöka besvara frågan om hur mycket personguld som kom att hanteras av Reichsbank under krigsåren är att sammanställa kända fakta om guldbehållningen från exempelvis krigsutbrottet den 1 september 1939 och fakta om guldbehållningen vid krigsslutet. Ett tidigt försök till en sådan rekonstruktion gjordes 1997 av Sidney Zabludoff. Den schweiziska expertkommissionen bidrog därefter med en liknande sammanställning till Londonkonferensen om naziguldet som hölls i december 1997. Medan Zabludoff som källmaterial till övervägande del använde sig av de allierades rekonstruktioner efter kriget hade expertkommissionen kompletterat materialet med genomgång av de handlingar från Reichsbank som bl.a. återfinns på mikrofilm i USA. Expertkommissionen hade dessutom tillgång till handlingar från arkivet i Moskva som gav närmare upplysningar om Fyraårsplanens aktiviteter främst såvitt avsåg inlöst guld. Även om de nämnda rekonstruktionerna skilde sig i några avseenden var slutresultaten i stora drag överensstämmande och de ledde båda till att en viss uppskattning kunde göras av storleksordningen på posten personguld i Reichsbanks guldhantering

Av sammanställningarna kunde följande riktlinjer dras beträffande Reichsbanks befattning med personguld.

Av Reichsbanks totala guldhantering under kriget utgjorde ungefär 8-9 procent *inlöst personguld*. Med beaktande även av det inlösta guldet i Österrike skulle andelen inlöst personguld bli något större. I andelen ingick inte det av de tyska medborgarna tvångsinlösta guldet eftersom denna åtgärd torde ha varit genomförd före krigsutbrottet 1939.

Av Reichsbanks totala guldhantering utgjorde ungefär 8-9 procent *konfiskerat och plundrat personguld*. I denna andel ingick det s.k. Melmerguldet i form av tackor och mynt. Enbart Melmerguldet utgjorde minst 0,3 procent. Siffran för Melmerguldet var, som ovan uppgetts, något högre i Zabludoffs analys. Expertkommissionen redovisade ett minimivärde härlett från Reichsbanks handlingar. Andelen är troligen högre och denna okända andel ingick som del i den totala andelen konfiskerat och plundrat personguld. Såväl Zabludoff som Expertkommissionen hade räknat fram andelen konfiskerat och

plundrat guld genom att den fick utgöra en restpost nödvändig för att in och utflödet i Reichsbank skulle balansera.

I Expertkommissionens interimrapport som publicerades den 25 maj 1998 har redovisats en justerad sammanställning. Justeringarna är av två slag. Några mindre justeringar har föranletts av den ytterligare forskning som skett efter Londonkonferensen i december 1997. Bl.a. har siffran för guld levererat till Sverige korrigerats så att den bättre överensstämmer med Arkivutredningens resultat. En mer betydelsefull nyhet är en större post avseende guldtransaktioner mellan Sovjetunionen, Tyskland och Schweiz vilken post märkbart reducerar balansposten konfiskerat och plundrat personguld.[141]

Kommissionen har valt att nedan redogöra för Expertkommissionens sammanställning i enlighet med de justeringar som skett efter Londonkonferensen.

Med utgångspunkt från Reichsbanks guldbehållning före krigsutbrottet och den kvarvarande behållning som påträffades av de allierade vid krigsslutet samt i betraktande av vad som är känt om guldflödet i Reichsbank under krigstiden kan den rekonstruktion göras som framgår av följande sammanställning.

Sammanställningen består av två kolumner. Kolumnen till vänster visar ursprunget av guldet och kolumnen till höger visar hur guldet hanterades av Reichsbank. Totalsumman i vardera kolumn måste balansera. På så vis kommer den andel som kvarstår som osäker, nämligen andelen konfiskerat och plundrat personguld, att utgöra en balanspost Schematiskt är sammanställningen uppbyggd enligt följande.

[141] Redan vid Londonkonferensen 1997 anmälde Expertkommissionen att frågan om dessa guldtransaktioner stod öppen. Statistical Review, Summary.

Guldbehållning före kriget		Påträffad behållning efter kriget
+ Guldförvärv		+ Leveranser utomlands/ inom Tyskland
+ Beslag centralbanker		+ Naziregimens bruk
+ Inlöst personguld		
+ Konfiskerat och plundrat personguld		
Total	=	**Total**

Reichsbanks guldtransaktioner under tiden 1 september 1939 t.o.m. 30 juni 1945

	ton	miljoner dollar		ton	miljoner dollar
I. Guldbehållning 1 sept. 1939			**V. Påträffat guld efter kriget**		
a) Guldreserv inkl. dold reserv	109,6	123,4	a) Tysland	236,1	265,6
b) Österrikes guldreserv	88,0	99,0	b) Ungerskt guld	29,6	33,3
c) Tjeckoslovakiens guldreserv	30,5	34,3			
Totalt	*228,1*	*256,7*	*Totalt*	*265,7*	*298,9*
II. Förvärv av guld			**VI. Guld till utlandet**		
a) Sovjetunionen	20,4	23,0	a) Banker i Schweiz	394,7	444,1
b) Japan	3,7	4,2	b) Sv. Riksbanken	4,5	5,1
e) BIS	2,0	2,3	e) Andra utl. banker m.m.	103,3	116,3
d) Överfört sovjetiskt guld	34,1	38,4			
Totalt	*60,2*	*67,9*	*Totalt*	*502,5*	*565,5*
III. Guld från andra centralbanker			**VII. Leveranser inom landet**		
a) Nederländerna	121,9	137,2	a) Degussa GmbH	3,7	4,2
b) Belgien	200,8	225,9	b) Sponholz & Co.	3,2	3,6
c) Luxemburg	4,3	4,8	e) Deutsche B	3,2	3,6
d) Ungern	29,6	33,3	d) Dresdner Bank	3,7	4,2
e) Italien	63,9	71,9			
f) Övriga banker	9,0	10,1			
Totalt	*429,5*	*483,2*	*Totalt*	*13,8*	*15,6*
IV. Personguld			**VIII. Naziregimens bruk**		
a) Inlöst guld	63,8	71,8	a) RSHA	0,09	0,1
b) Melmerguld	2,6	2,9	b) Krigsmakten	0,26	0,3
c) Övrigt personguld	6,3	7,3	c) Utrikesministeriet	6,3	7,1
			d) Amtsgruppe Ausland Abwehr	2,0	2,3
Totalt	*72,7*	*82,0*	*Totalt*	*8,7*	*9,8*
TOTAL	**790,7**	**889,8**	**TOTAL**	**790,7**	**889,8**

Kommentarer till tabellen

I. Guldbehållning 1 sept. 1939

a) Av dokument i USA framgår att den offentligt redovisade guldreserven låg relativt konstant under kriget på ett värde av 28,6 miljoner dollar. Dokumentet (Hidden Gold Reserve Program) är huvudsakligen uppställt halvårsvis varför Expertkommissionens sifferuppgifter per den 1 september vilka är härledda från dokument i arkivet i Moskva har angetts. Kommissionen har inte haft tillgång till det refererade dokumentet varför någon kontroll av ifrågavarande uppgifter inte har kunnat göras. I beloppet ingår även reserv från vissa andra banker, exempelvis den Bayerska Statsbanken.

b) Efter annekteringen av Österrike 1938 ställdes den österrikiska nationalbanken med dess reserv till Reichsbanks förfogande. I beloppet ingår även det eventuella guld som efter september 1939 övertogs genom inlösen i enlighet med en lag därom som liknande den i Tyskland.

c) Genom BIS åtgärder kom tjeckoslovakiskt guld till ett värde av 34,3 miljoner dollar i tyskarnas händer.[142]

II. Förvärv av guld

Under tiden september 1939 fram till juni 1941 erhöll Nazityskland guld från Sovjetunionen som likvid för vapenleveranser. Japan levererade guld under 1941 som återbetalning för erhållen utländsk valuta.[143] Guldet från BIS transporterades från den schweiziska nationalbankens depå i Bern till Reichsbank i Berlin hösten 1939.[144]

En nyhet i Expertkommissionens interimrapport är att till Reichsbanks förvärv av totalt 26,1 ton guld från Sovjetunionen, Japan och BIS har tillkommit en post benämnd överfört sovjetiskt guld till ett värde av 38,4 miljoner dollar.

Enligt Expertkommissionen tyder således uppgifter i bl.a. mikrofilmade dokument från Reichsbank på att vid skeppningar av guldtackor till schweiziska affärsbanker under första delen av 1940 det även ingått guld från den ryska statsbanken. En del av guldet användes

---

[142] Arkivutredningen s. 5 och Statistical Review s. 6.

[143] Zabludoff s. 14.

[144] Statistical Review s. 9.

för vissa transaktioner med USA och guldet transiterades då genom Schweiz. Expertkommissionen antyder att fler efterforskningar behövs för att närmare reda ut denna post och anger att cirka 34,1 ton guld värt 38,4 miljoner dollar mycket sannolikt var av sovjetiskt ursprung.[145]

III. Guld från andra centralbanker

Som framkommer av Arkivutredningens rapport beslagtog Nazityskland guld från ett antal länders centralbanker. Sifferuppgifterna är hämtade från Expertkommissionens sammanställning och skiljer sig från Zabludoffs analys främst däri att denne i sin sammanställning även räknat med inlöst guld[146] medan kommissionen, liksom den schweiziska expertkommissionen, väljer att redovisa det inlösta guldet särskilt under rubriken personguld. Övriga länder vars guldreserv eller del av guldreserv beslagtogs var förutom den fria riksstaden Danzig även Grekland, Jugoslavien och Albanien. I det redovisade guldet från Italien ingår även guld från centralbankerna i Jugoslavien och Grekland som hade beslagtagits av Italien.[147]

IV. Personguld

a) *Inlöst guld* avser det guld som enligt Fyraårsplanens olika dekret skulle lämnas för inlösen i de ockuperade ländernas respektive centralbank mot ersättning i landets valuta. Centralbankerna ersattes å sin sida i riksmark. I beloppet 71,8 miljoner ingår inte vad som inlösts i Österrike tiden före den 1 september 1939, eftersom det värdet ingår i beloppet under I b). Expertkommissionen har erhållit siffran från den s.k. Four-Year Plan Memoranda (Moskva) varför uppgifterna inte har kunnat verifieras. Hos Zabludoff ingår inlöst guld i beloppen för värdet av guld som har beslagtagits från centralbanker. En jämförelse av de båda analyserna ger vid handen att det i denna del är en relativt god överensstämmelse rapporterna emellan.[148]

---

[145] Expertkommissionens interimrapport s. 37 och 64.

[146] Zabludoff s. 23-24.

[147] Statistical Review s. 7-8.

[148] Jfr Zabludoff s. 24 där summan konfiskerat guld från privatpersoner via centrallbankerna i de ockuperade länderna anges till 84,2 miljoner dollar. Med avdrag för andelen för Östrerrike stannar Zabludoffs analys i denna del vid 69,6 miljoner dollar.

b) *Melmerguldet* avser Expertkommissionens minimivärde som har erhållits genom undersökning av bl.a. Reichsbanks mikrofilmade handlingar. Värdet gäller som tidigare påpekats endast tackor och guldmynt. Andelen Melmerguld är med stor sannolikhet större. Denna okända andel ingår i posten övrigt personguld.

c) Summan av posten *Övrigt personguld* är nödvändig för att de två kolumnerna skall balansera. Här ingår förutom den okända andelen av Melmerguldet även andra former av troligt konfiskerat och plundrat personguld.

V. Påträffat guld efter kriget

Som redovisats tidigare påträffade de allierade efter kriget guld i Tyskland, norra Italien och Österrike. I posten påträffat guld i Tyskland ingår även det guld från Italien som transporterades till FED:s depå i Reichsbanks lokalkontor i Frankfurt am Main. Guldet som påträffades i Österrike tillhörde den ungerska regeringen.[149]

VI. Guld till utlandet

Siffrorna i tabellen under posten guld till utlandet hänför sig till första mottagarland (exempelvis Reichsbanks depå i Schweiz) oavsett slutlig destination och mottagare.

a) Sammanlagt transporterades guld till ett värde av totalt 565,5 miljoner dollar till utlandet, varav den största delen, 444,1 miljoner dollar, transporterades till Schweiz. Den schweiziska nationalbanken mottog guld till Reichsbanks depå i Bern för 387,8 miljoner dollar och guld för resterande 56,3 miljoner dollar levererades till schweiziska privatbanker. Reichsbanks depå i den schweiziska nationalbanken i Bern öppnades den 3 mars 1940 och transporterna dit nådde sin kulmen under 1943. Fram till den 6 april 1945 skall sammanlagt 23 949 guldtackor ha inlagts i depån.[150] Via Schweiz överfördes guld från Reichsbank till bl.a. den portugisiska och den svenska riksbanken. Den

---

[149] O.F. Fletchers rapport i juni 1946. "Revised Estimate German Gold Movements from March 1938 to May 1945" anger totalsumman 295 miljoner dollar för påträffat guld. (Jfr även Statistical Review) Justeringen är föranledd av senare uppgifter beträffande det italienska guldet. Expertkommissionens interimrapport s. 37.

[150] "Statement of 23 949 gold bars .. ",Schweiziska nationalbankens arkiv i Zürich, SNB B3/1057.

schweiziska nationalbanken förvärvade guld ur depån för cirka 287 miljoner dollar, den portugisiska centralbanken för cirka 50 miljoner dollar[151] och den svenska riksbanken för cirka 20 miljoner dollar. Andra centralbanker som förvärvade guld via den schweiziska centralbanken var, förutom BIS, de rumänska, slovakiska och spanska centralbankerna.

b) Till den svenska riksbanken i Stockholm levererades följande poster: I maj 1940 övertog Riksbanken cirka 2 ton guld som hade förvärvats av Reichsbank från BIS depå i Stockholm. I juni samma år deponerade Reichsbank cirka 3 ton guld som senare övertogs av Riksbanken. År 1941 skeppades merparten av partiet om 3 ton till Berlin. År 1943 hemtogs ett parti om ett ton guld från Berlin till Stockholm via Malmö och slutligen levererades 1,5 ton guldmynt till Riksbanken sommaren 1944. Med avräkning av cirka 3 ton guld som skeppades tillbaka till Berlin 1941 stannar posten levererat guld till Sveriges Riksbank på 4,5 ton guld.

c) Bland övriga utländska banker utmärks den rumänska centralbanken som största mottagare av guld från Reichsbank nämligen till ett värde motsvarande 54,2 miljoner dollar. Förutom ett antal andra mottagande centralbanker ingår i förevarande post även ett belopp om 5,6 miljoner dollar till Conzorzio Italiano Estero Aero vilka sändningar av guld till stor del bör ha utgjorts av svenska Flygvapnets betalningar, som ombesörjdes av Reichsbank via Riksbankens guldkonto i Berlin. Reichsbank i Berlin lät även transportera guld, mestadels i form av guldmynt, till sina lokalkontor i de ockuperade länderna. Den största delen överfördes till Wien. Sammanlagt skall guld till ett värde motsvarande 28,5 miljoner dollar ha transporterats till de olika lokalkontoren utanför Tyskland.[152]

VII. Leveranser inom landet

Ett antal överföringar av guld skedde för såväl finansiella som industriella ändamål. Degussa GmbH smälte och renade guld. Fakta om Degussas verksamhet i guldhandeln under kriget har hittills varit bristfälliga och arbetet att gå igenom Degussas handlingar har i ett

[151] Avser endast det guld som förvärvades direkt från Reichsbank och inte de kvantiteter som Portugal förvärvade genom köp från SNB.

[152] Vid Londonkonferensen angavs siffran för Reichsbanks lokalkontor till 51,5 miljoner dollar. Vad som föranlett justeringen anges inte i Expertkommissionens interimrapport.

inledningsskede visat sig inte ge några större resultat.[153] Förhoppningsvis kommer det fortsatta internationella arbetet leda till nya pusselbitar som kan bidra till rekonstruktionen av guldrörelserna under kriget. Siffran 4,2 miljoner härrör från Expertkommissionens eftersökningar i Reichsbanks material som finns på mikrofilm i USA. Sponholz & Co var involverad i bl.a. internationella guldsändningar i mindre skala och bistod även Reichsbank i försäljning av juveler mot valuta. De två största tyska affärsbankerna, Deutsche Bank och Dresdner Bank skall enligt bl.a. Expertkommissionens efterforskningar ha erhållit guld från Reichsbank. Nämnda affärsbanker använde troligen guldet i affärer med banker och företag i såväl de ockuperade områdena som de neutrala länderna. Senare efterforskningar tyder också på att dessa tyska affärsbanker erhöll guld vari ingick Melmerguld.[154] Kommissionen har inte funnit något som tyder på att Riksbanken har förvärvat guld från berörda eller andra tyska affärsbanker. För att erhålla en helhetsbild av Sveriges guldaffärer med Nazityskland måste även försök göras att klarlägga i vad mån svenska företag eller affärsbanker eventuellt förvärvat tyskt guld. Kommissionen avser att återkomma till denna fråga i sin slutrapport.

VIII. Naziregimens bruk

En genomgång av Reichsbanks dokument visar enligt Expertkommissionen att guld användes av bl.a. utrikesministeriet som skickade guld, mestadels guldmynt, till tyska legationer. Några sändningar har även bokförts på krigsmakten och Rikssäkerhetsämbetet (RSHA), ett SS-organ som fram till 1942 leddes av Reinhard Heydrich och därefter av Ernst Kaltenbrunner.

Sammanfattning

Ur den flödesmodell som har beskrivits ovan kan följande antaganden göras beträffande Reichsbanks befattning med personguld.

- Av Reichsbanks totala guldhantering under kriget (cirka 791ton) utgjorde ungefär 8 procent *inlöst personguld*. Med beaktande även av inlöst guld i Österrike torde andelen bli något högre. I den angivna andelen ingår inte det av de tyska medborgarna tvångsinlösta guldet eftersom denna åtgärd torde ha varit genomförd före krigsutbrottet 1939.

---

[153] Se vidare 1998 års supplement till Eizenstatrapporten, Annex I.

[154] Se t.ex. 1998 års supplement till Eizenstatrapporten, Annex I.

- Av Reichsbanks totala guldhantering utgjorde drygt 1 procent *konfiskerat och plundrat personguld.* I denna andel ingår det s.k. Melmerguldet som enbart i sig utgjorde minst 0,3 procent. Härvid skall beaktas att det då bara rör sig om guldtackor och guldmynt. Alltså inte i första hand ringar eller tandguld. En okänd andel Melmerguld ingår som del i den totala andelen om drygt 1 procent utgörande övrigt personguld (konfiskerat och plundrat guld).

Andelen inlöst personguld har således inte ändrats sedan tiden för Londonkonferensen utan kan fortfarande anses ligga kvar på en nivå om cirka 8 procent. Däremot har den okända posten övrigt personguld som endast kan bestämmas genom sin egenskap av balanspost i enlighet med Expertkommissionens nyligen publicerade sammanställning minskat markant. Uppgifterna i Expertkommissionens interimrapport om posten överfört sovjetiskt guld är emellertid vaga och visar närmast på att mycket arbete kvarstår när det gäller att utreda Reichsbanks guldhantering under kriget. Om man valde att tills vidare bortse från posten överfört sovjetiskt guld skulle andelen konfiskerat och plundrat guld utgöra cirka 5 procent av Reichsbanks totala guldhantering. Sammanfattningsvis kan konstateras att medan andelen inlöst personguld i Reichsbanks guldhantering är relativt möjlig att fastställa synes bestämmandet av andelen konfiskerat och plundrat personguld alltjämt vara ett mycket osäkert företag.

4.4 Ingick konfiskerat och plundrat personguld i det tyska guld som Riksbanken hanterade?

4.4.1 Förhållandet mellan andel konfiskerat och plundrat guld i Reichsbanks guldhantering och Riksbankens hantering

Kommissionen har ställt sig frågan om andelen konfiskerat och plundrat personguld i Reichsbanks totala guldhantering, exempelvis 5 procent, kan användas för att erhålla en bild av motsvarande andel i det guld som Riksbanken disponerade över.

Som framkommit av kapitel 3 förvärvade Riksbanken cirka 30,5 ton guld från Reichsbank. En andel av detta guldförvärv byttes ut mot nytt guld som Riksbanken disponerade över i sin depå i Schweiz. Vid

bedömningen av förekomsten av konfiskerat och plundrat personguld i Riksbankens guldhantering måste enligt kommissionen mening även det inbytta guldet beaktas. Förutom 30,5 ton förvärvat guld disponerade Riksbanken över cirka 15,5 ton guld i Schweiz. Den samlade kvantiteten guld från Reichsbank som Riksbanken disponerade blir således 46 ton.

Ett förbehållslöst antagande att en andel om exempelvis 5 procent av det tyska guld som Riksbanken disponerade över skulle kunna vara konfiskerat och plundrat personguld skulle innebära att cirka 2,3 ton av det guld över vilket Riksbanken disponerade var av sådant slag.

Det bör dock understrykas att en sådan direkt överföring av en andel i Reichsbanks totala hantering till den del därav som Riksbanken disponerade är beroende av ett antal faktorer. Antalet ton guld i Reichsbanks totala hantering kan betecknas som en *population* och den mängd därav som disponerats av Riksbanken utgör ett *urval*.

Om andelen konfiskerat och plundrat personguld i populationen är känd blir frågan under vilka förutsättningar man kan räkna med att andelen i urvalet överensstämmer med andelen i poulationen.

Det som överskuggar hela frågan om det är möjligt att statistiskt fastställa en antaglig mängd konfiskerat och plundrat personguld i den kvantitet som Riksbanken förfogade över är givetvis det faktum att andelen i populationen får anses vara okänd. Andelen konfiskerat och plundrat personguld har framräknats som en restpost och denna post har tidigare angetts utgöra 8-9 procent och nyligen har den bestämts till 1 procent av Reichsbanks totala guldhantering. Eftersom det råder en så pass stor osäkerhet om andelen i populationen kan redan på grund härav uteslutas att det vore statistsikt möjligt att fastställa en möjlig andel konfiskerat och plundrat personguld i det av Riksbanken disponerade guldet.

4.4.2 Rekonstruktion av det av Riksbanken disponerade guldet

Ett sätt att ändå komma till ett närmare resultat kan vara att försöka närmare identifiera just de partier och den kvantitet vari personguld kan ha ingått.

Som framgått av redogörelsen för Reichsbanks hantering av konfiskerat och plundrat personguld är sannolikheten för att sådant guld förekom i guldleveranserna betydligt större efter årsskiftet 1941/42 än före detsamma. Aktion Reinhard inleddes i början av 1942 och Melmerleveranserna påbörjades under sommaren samma år. Det ter sig därför som naturligt att vid bedömningen av eventuell förekomst

av konfiskerat och plundrat personguld dra en skiljelinje mellan guldförvärvet hösten 1940 i anledning av Kreugerobligtionslånet och de efterföljande förvärven i anledning av handelsavtalet hösten 1941.[155] Det kan också noteras att det är i de senare förvärven som det efter kriget visade sig ingå rövat centralbanksguld.[156] Förvärven 1942-1944 i anledning av handelsavtalet kan uppdelas i förvärv av guld i Berlin och guld som transporterades till Sverige. Vidare disponerade Riksbanken över guld i Bern.

Med intentionen att i görligaste mån försöka inringa det guld från Reichsbank som Riksbanken disponerade över och vari kan ha ingått konfiskerat och plundrat personguld, har kommissionen med reservation för den osäkerhet som redovisats ovan beträffande enskilda tacknummer funnit det värdefullt att närmare granska Arkivutredningens rekonstruktion angående det guld som Riksbanken förvärvade från Reichsbank åren 1942-1944.

På grundval av de tacknummer och finhetsgrader som noterades från påträffade viktlistor i Riksbankens arkiv utförde Arkivutredningen en rekonstruktion av tyskt guld i Riksbankens depåer den 1 juni 1945. Rekonstruktionen, som således inte beaktade det guld i Berlin vilket sedermera utbyttes mot annat guld i Bern, innebar i korthet följande. Vid krigsslutet förvarade Sverige tyskt guld i sin depå i Schweiz och i Sverige. Depån i Schweiz bestod av 16,4 ton tyskt guld varav 7,2 ton var rövat från belgiska nationalbanken och 7,6 ton utgjorde rövat nederländskt guld. Av resterande 1,6 ton guld visade sig genom jämförelser av tacknummer och finhetsgrader, 1 ton bära samma kännetecken som rövat nederländskt guld utgörande nedsmälta guldmynt. Med samma kännetecken avsågs såväl intervallen för finhetsgraden som tacknummer inom särskilda serier. 0,6 ton bar inte några särskilda kännetecken. Depån i Sverige bestod av de tyska guldmynten om 1,5 ton som förvärvades sommaren 1944. Arkivutredningen konstaterade att man inte hade funnit några uppgifter som tydde på att man under förhandlingarna om det rövade guldet hade diskuterat möjligheten att något personguld skulle ha ingått i exempelvis det belgiska eller nederländska kravet mot Sverige. Samtidigt hänvisade Arkivutredningen till att det enligt Eizenstat-rapporten skulle finnas bevis för att det vid preussiska myntverkets

---

[155] Under 1941 förvärvade Riksbanken inte något guld från Reichsbank.

[156] Av förvärven 1940 i anledning av Kreugerobligationslånet finns endast uppgifter beträffande det parti om cirka 3 003 kg som Reichsbank hade deponerat hos Riksbanken ock som därefter övertogs av Riksbanken. Dessa tackor skall enligt uppgifter i Riksbankens arkiv ha smälts av olika smältare (Assayer) från exempelvis Tyskland och Frankrike, Riksbankens arkiv, F5A:5, "Kreugerlånet".

nedsmältningar 1943 av holländska floriner till guldtackor skett inblandning med guld från Melmerleveranserna.[157]

Som kommer att utvecklas närmare i kapitel 6 överlämnade Sverige i enlighet med den s.k. Washingtonöverenskommelsen från 1946 guld till TGC avseende rövat centralbanksguld. Sveriges åtaganden att återlämna rövat guld skulle enligt Washingtonöverenskommelsen gälla i den mån sådant guld ännu den 1 juni 1945 befann sig i svensk besittning och under förutsättning att krav på bevisligen rövat guld framställdes av regeringarna i de ockuperade länderna eller deras centralbanker före den 1 juli 1947. Redan i Washington framställdes krav på 7,3 ton guld avseende rövat belgiskt guld och före fristens utgång ställde även den nederländska regeringen krav på rövat nederländskt guld om 8,6 ton. Kraven avsåg till övervägande del guld som låg i Riksbankens depå i Bern.

En genomgång av Arkivutredningens tabeller bekräftar i viss mån några från litteraturen kända förhållanden.

a) Den belgiska nationalbanken deponerade närmare 143 ton guldtackor och 58 ton guldmynt hos den franska nationalbanken som lät överföra guldet till Dakar. I september 1942 beslöt Göring att rekvirera det belgiska guldet som på snåriga vägar och skiftande sätt transporterades från Västafrika via Marseille till Berlin där det omsmältes vid det preussiska myntverket under en koncentrerad period våren 1943. Tackorna i det belgiska kravet mot Sverige kännetecknades enligt tabellerna av att de nya smältnumren låg i en särskild serie (tresiffrig). Efter omsmältningen av de belgiska tackorna gavs dessa således, förutom förkrigsårtal, nya smältnummer i serie. Några mindre partier hade en finhetsgrad som tyder på att de är s.k. mynttackor.

b) Tackorna med hög finhetsgrad i det nederländska kravet hade enligt Arkivutredningens tabeller oregelbundna tacknummer. Det nederländska guldet kännetecknades bl.a. av att centralbankens guldreserv utgjordes av olika utländska guldtackor och att endast en liten del av guldtackorna smältes om. Enligt vissa uppgifter skall endast 124 av drygt 5 000 nederländska tackor ha smälts om medan drygt 85 miljoner guldmynt nedsmältes till tackor vid det preussiska myntverket.[158] Det är därför

---

[157] Arkivutredningen s. 21f.

[158] Thomas Maissen: Raubgold aus den Niederlanden als Präzidensfall? Nederländska guldtackor omsmältes bl.a. 1944 varvid inblandning skedde med bl.a. Melmerguld. "Netherlands Looted Gold Resmelted 1944, bilaga 2A, "Fine Gold Bars Used in 1944 Smelting", Merkers Mine Report, NA RG 260, Box 440, 940.60. Se närmre om denna omsmältning nedan under 1. "Guld i depån i Bern."

mycket troligt att de angivna tacknumren utgjordes av ursprungliga smält- respektive barrnummer.

c) Tackorna med låg finhetsgrad i det nederländska kravet ingick i en särskild serie och bestod enligt uppgifter i Riksbankens arkiv av nedsmälta guldmynt.

Tackorna var också sannolikt s.k. mynttackor eftersom finhetsgraden låg på den för mynttackor vanliga intervallen 900-916. Även i detta fall har i viktlistorna angetts smältnummer i särskilda serier (fyrsiffriga).

Kommissionen har inte funnit något i sina efterforskningar som tyder på annat än att den koncentrerade omsmältningen av de belgiska tackorna våren 1943 avsåg just det belgiska guldet. Det är således inte sannolikt att någon inblandning av annat guld skedde vid denna omsmältningsprocess. Det är därför vid efterforskningarna av tecken på personguld möjligt att, såsom Arkivutredningen har gjort, tills vidare bortse från de belgiska tackorna om sammanlagt 7,3 ton som förvärvades av Riksbanken under kriget.

På samma sätt förhåller det sig med den del av det nederländska guldet i kravet mot Sverige som bestod av guldtackor med högre finhetsgrad och som, med beaktande av de angivna oregelbundna tacknumren, indikerar att de härstammade från guldreserven i Nederländerna och således inte varit föremål för någon omsmältning. Någon inblandning av personguld kan följaktligen inte ha skett och därför bör även dessa tackor kunna bortses ifrån.

Annorlunda förhåller det sig däremot med den del av det ursprungliga nederländska kravet mot Sverige som bestod av tackor med nummer och finhetsgrad som indikerar att dessa innehållit nedsmälta guldmynt. Nedsmältningarna vid det preussiska myntverket av de nederländska guldmynten till guldtackor genomfördes till stor del under åren 1942-43 och rapporter från 1946 indikerar att Melmerguld, främst i form av guldmynt, i vissa fall inblandades och ingick i nedsmältningarna av de nederländska florinerna.[159] Kommissionen återkommer senare till frågan om Riksbanken mottog några av tackorna från de nedsmältningar vid vilka viss andel Melmerguld ingick.

Riksbankens guldtransaktioner med Reichsbank åren 1942-44 fördelar sig enligt följande.

[159] Jfr Eizenstatrapporten s. 167-168.

1 Guld i depån i Bern om 16,5 ton[160]
2 Transporterat guld till Sverige om 2,5 ton
3 Förvärvat guld i Berlin om 18,3 ton

1 Guld i depån i Bern

Som angetts tidigare avsåg kravet på 7,3 ton rövat belgiskt guld som ställldes mot Sverige i anledning av Washingtonöverenskommelsen 1946 guld som låg i Riksbankens depå i Bern.

Förhandlingarna om det nederländska guldet inleddes i maj 1947 och i december samma år utvecklades kravet närmare. Det ursprungliga kravet var 8,6 ton. Från Sveriges sida gjordes ett antal invändningar varvid här endast skall nämnas att man ifrågasatte bevisningen avseende nedsmälta guldmynt. Efter ett stort antal skriftväxlingar träffades en uppgörelse med de allierade och 1955 överlämnades 6 ton guld till TGC.

Av totalkravet från Nederländerna om 8,6 ton avsåg 5,9 ton tackor i form av nedsmälta guldmynt och resterande 2,7 ton tackor med högre finhetsgrad och ojämna tacknummer. I dessa 2,7 ton ingick även det parti om cirka 1 ton som hade hemtagits från Berlin till Sverige 1943 för försäljning till industrin.

En rekonstruktion av Riksbankens depå i Schweiz kan enligt kommissionens resonemang sammanfattas i följande tabell.

Guld i depån i Bern (ton)

Tyskt guld i depå i Bern	16,5
Belgiskt krav	-7,3
Nederländskt krav: ursprungliga tackor (2,7 - hemtaget till Sverige 1,0)	-1,7
	7,5
Posten består av:	
Nederländskt krav: mynttackor	5,9
Guldtackor som bär samma kännetecken som nederländskt krav: mynttackor	1,0
Övrigt tyskt guld i Bern	0,6
	7,5

[160] Härav förvärvades 1 ton och inbyttes 15,5 ton.

Av tabellen kan utläsas att av de 16,5 ton guld Riksbanken disponerade i depån i Bern torde 8,9 (dvs. 7,2 + 1,7) ton guld med sannolikhet inte ha innehållit något personguld. Beträffande resterande 7,5 ton kan inga andra slutsatser dras än att posterna ger anledning till närmare undersökning. Som framkommit går det inte att erhålla något tillförlitligt svar på frågan om hur stor kvantitet personguld som möjligen skulle kunna ha ingått i posten 7,5 ton. I posten ingår bl.a. de tackor som ingick i Nederländernas krav mot Sverige och som utgjordes av nedsmälta guldmynt.

Kravet på de nederländska mynttackorna grundade sig på följande partier i depån i Schweiz som Sverige hade mottagit från Reichsbanks depå där.

a) 337 tackor om sammanlagt 3,9 ton i november 1942
b) 83 tackor om sammanlagt cirka 1 ton i februari 1943
c) 85 tackor om sammanlagt cirka 1 ton i februari 1943

Sammanlagt skall drygt 112 miljoner nederländska guldmynt (floriner) ha överförts till Reichsbank i Berlin.[161] En andel därav torde utgöra inlöst guld mot bakgrund av dekretet den 24 juni 1940 med tvång för dem med hemvist i Nederländerna att överlåta sitt guld till centralbanken. Övervägande del av de beslagtagna guldmynten nedsmältes till tackor vid det preussiska myntverket varefter ett antal av dessa tackor överfördes till Reichsbanks depå i Schweiz.

En genomgång av materialet från förhandlingarna med de allierade som finns bevarat i Riksbankens arkiv[162] ger vid handen att Riksbanken tidigt vid sina undersökningar ifrågasatte om de förvärvade mynttackorna endast bestod av nedsmälta floriner. Av ett odaterat dokument i Riksbankens arkiv framgår att företrädare för den nederländska nationalbanken och bankokommissarien Knut Wessman vid Riksbanken i maj 1947 hade sammanträtt och diskuterat det nederländska kravet. Som bevisning beträffande mynttackorna antecknades att det förelåg relevanta dokument från Reichsbank som visade att de aktuella 505 mynttackorna hade tillkommit genom nedsmältning av mynt från Nederländerna med inblandning av cirka 8,8 procent annat guld.[163] Kommissionen har mot denna bakgrund

[161] Memorandum 31 oktober 1947. "Negotiations with Sweden Concerning the Restitution of Looted Gold", NA, Classified General File, Entry 3197, Box 5.
[162] Materialet återfinns främst i Riksbankens arkiv, F 4A: 21, 23 och 25.
[163] Kopia av "Note of the Netherlands Bank concerning gold surrended by the Netherlands to Germany, which came into Swedish possession.", Riksbankens arkiv F 4A: 21.

funnit anledning att närmare granska den information som finns beträffande nedsmältningarna av de nederländska guldmynten.

De 337 mynttackor som lades i den svenska depån i Schweiz i november 1942 härstammade från en nedsmältning vid preussiska myntverket i augusti samma år. Sammanlagt nedsmältes 48 miljoner floriner. De allierades rekonstruktion efter kriget visade att även annat guld, i form av 11 guldtackor, ingick i smältningen.[164] Av dessa 11 tackor skulle enligt rekonstruktionen en tacka härstamma från Devisenschutzkommando i Prag och en tacka från Reichskredit Kasse i Bordeaux. Resterande 9 tackor hade övertagits av Reichsbank från lokalkontoret i Dresden i september 1940 och hade ursprungligen smälts av tysk smältare. Nedsmältningen resulterade i 2 455 tackor vilka till övervägande del transporterades till Reichsbanks depå i Schweiz varur Sverige relativt omgående erhöll partiet om 337 tackor.[165]

Det kan inte uteslutas att en mindre del personguld, nämligen från de två tackor som härstammade från Devisenschutzkommando i Prag och Reichskredit Kasse i Bordeaux, kan ha ingått i partiet om 337 tackor som inlades i Riksbankens depå i Bern i november 1942. Andelen torde i så fall vara liten eftersom hela smältningsprocessen resulterade i 2 455 tackor.

Den 15 respektive den 19 februari 1943 lades två partier om vardera cirka ett ton i Riksbankens depå i Schweiz vilka bestod av nederländska mynttackor. Sammanlagt bestod partierna av 168 tackor vilka hade smälts vid det preussiska myntverket tidig vinter 1943. Av en amerikansk rapport från november 1946 framgår följande beträffande denna smältning.[166] Smältningen resulterade i 762 tackor. Vid nedsmältningen av floriner inblandades cirka 41 kg annat guld varav cirka 31 kg guld från Melmerleveranserna. En resterande del inblandat guld om cirka 10 kg härrörde från en kvantitet om cirka 84 kg som till

---

[164] "Looted Netherlands Guilders Resmelted in the Prussian Mint during 1942", NA RG 43, Box 200.

[165] Rekonstruktionen upptar endast smältnummerserierna 1561-1579. Av Arkivutredningens tabeller, bilaga G, framgår att Sverige även erhöll ett mindre antal tackor i smältnummerserien 1603-1604. I en odaterad amerikansk rapport hänvisas till att smältnummer endast kunde identifieras för de första 480 av de sammanlagt 2 455 tackorna. Då det kan antas att smältnummerserierna följde i löpande ordning finns det ingen anledning anta annat än att hela det svenska förvärvet kom från smältningen i augusti 1942. "Netherlands Gold Transferred to Germany during the Occupation" , NA RG 56, Looted Gold, Netherlands vol.2.

[166] "Looted Netherlands Guilders Resmelted in Early 1943" Rapport 1 november 1946 uppgjord av Rona Geib assisterad av Albert Thoms. NA RG 260, Box 440, 900,10.

60 procent utgjorde Melmerguld och till 40 procent härstammade från Deutsche Bank. Sammanlagt ingick således cirka 37 kg Melmerguld i partiet om 762 tackor. Melmerguldet sändes till preussiska myntverket den 25 februari 1943. Redan den 2 februari hade emellertid 515 av de 762 tackorna sänts till Reichsbanks depå i Schweiz och samma månad lades ur februarisändningen, i två omgångar, sammanlagt 168 tackor i den svenska depån i Bern. Melmerguldet inblandades vid smältningen av de återstående 247 tackorna. Tackor med inblandat Melmerguld om cirka 31 kg sändes till depån i Bern den 1 april 1943 och tackor vari ingick resterande post om cirka 6 kg Melmerguld såldes till Deutsche Bank.[167]

Eftersom Riksbankens erhöll de 168 tackorna från sändningen i februari 1943 och det guld vari ingick cirka 31 kg Melmerguld sändes till Bern först i april samma år kan det uteslutas att Riksbanken erhöll något guld från den smältning våren 1943 vari Melmerguld ingick.

Förutom sändningen den 1 april 1943 vari ingick cirka 31 kg (30,8914 kgfin) Melmerguld skall enligt Expertkommissionens interimrapport ytterligare 88,6 kgfin Melmerguld ha sänts till Bern. Det finns anledning att närmare titta på vad Expertkommissionen har redovisat beträffande dessa 88,6 kgfin Melmerguld.[168]

Den 5 januari 1943 sändes till Bern tre tackor med en totalvikt om 37,5411 kgfin. Dessa tackor härstammade från den sjunde Melmerleveransen till Reichsbank den 27 november 1942. Tackorna som således inte hade omsmälts bar numren 36903, 36904 och 36905. Vid en genomgång av Arkivutredningens tabeller över guldet i Riksbankens depå i Bern har dessa nummer inte påträffats. Därmed kan dock inte uteslutas att någon av dessa tackor ändå kan ha kommit i Riksbankens besittning. Det framstår nämligen som oklart om tackorna endast har haft de angivna numren eller om de dessutom kan ha erhållit andra s.k. kontrollnummer när de exempelvis lades i Reichsbanks depå i Bern. För att få klarhet krävs ytterligare efterforskningar och kommissionen avser att återkomma till frågan i slutrapporten.

Återstående 51,0589 kgfin Melmerguld avser omsmältningar som företogs vid preussiska myntverket i januari och februari 1944 och där de första sändningarna till Schweiz av tackor från dessa omsmältningar skedde den 23 februari 1944. Det kan uteslutas att Riksbanken erhöll något guld från dessa omsmältningar eftersom Riksbanken inte förvärvade några guldtackor efter januari 1944, då cirka ett ton guld lades i Riksbankens depå i Schweiz, vilket parti sedermera visade sig vara rövat belgiskt guld.

---

[167] Ibid. Jfr även Expertkommissionens interimrapport s. 42.

[168] Se Expertkommissionens interimrapport s. 41-43.

2 Guld transporterat till Sverige

Från depån i Berlin hemtogs 1943 drygt 1 ton guld som enligt uppgifter i Riksbankens arkiv avyttrades till den svenska industrin. Detta parti guld visade sig sedermera i sin helhet bestå av rövat nederländskt guld bestående av ursprungliga guldtackor.

Vidare hade sommaren 1944 1,5 ton tyska guldmynt levererats till Stockholm. Riksbanken företog en undersökning av guldmynten 1946 varvid konstaterades att mynten sannolikt hade cirkulerat en längre tid och att det sålunda inte var fråga om nypräglade mynt. Oavsett hur det förhåller sig därmed kan konstateras att av de rapporter som de allierade upprättade efter kriget framgår att en inte oansenlig del av Melmerleveranserna bestod av guldmynt, bl.a. tyska sådana.

3 Förvärvat guld i Berlin

Som framkommit av kapitel 3 lades i Riksbankens depå i Berlin åren 1942 och 1943 ett antal guldtackor vilka till stor del byttes ut mot motsvarande mängd guld i Riksbankens depå i Bern. Depån avslutades 1943. Sammanlagt förvärvade Riksbanken under den aktuella tiden 19,3 ton guld. Härifrån skall avräknas det ton som 1943 hemtogs till Sverige och som har redovisats ovan under 2. "Guld transporterat till Sverige". Av resterande 18,3 ton guld överfördes 3 ton till guldkontot och 15,3 ton guld utbyttes mot annat guld i Schweiz.

Genom att jämföra Arkivutredningens tabeller med handlingar som påträffats i Riksbankens arkiv och National Archives i USA[169] kan följande precisering lämnas beträffande de 18,3 ton guld som Riksbanken förvärvade i Berlin. Vid en granskning av Arkivutredningens tabeller framkommer dessutom att de nederländska tackorna till övervägande del uppvisar sådana oregelbundna smältnummer att det kan antas att det varit fråga om ursprungliga ej omsmälta guldtackor. För att underlätta en jämförelse med de tabeller som återfinns i Arkivutredningens bilaga A har tabellen angetts i kgfin.

---

[169] Arkivutredningens bilaga A jämförd med odaterad sammanställning från belgiska nationalbanken visande total mängd beslagtaget belgiskt guld, Riksbankens arkiv, F 4A:21, och odaterad uppställning: "Looted Netherlands Gold transferred to the Swiss National Bank, Bern, by the German Government During the War", NA RG 260, Box 440, 900.60. Båda uppställningarna anger Reichsbanks smältnummer och en jämförelse visar att ett flertal av de angivna tackorna har legat i Riksbankens depå i Berlin 1942-1943 innan de byttes ut och överfördes till andra destinationer.

Förvärvat guld i Berlin

Bokföringsdatum	Vikt (kgfin)	Ursprung
1942		
7.3	5	okänt
7.8	2 005	nederländskt
18.9	2 011	nederländskt
6.10	2 002	nederländskt
24.11	1 005	nederländskt[170]
1943		
5.1	1 006	okänt
14.1	1 001	okänt
28.1	1 006	okänt
5.2	1 001	okänt
30.3	1 002	belgiskt
5.5	510	belgiskt
21.5	501	belgiskt
29.6	503	belgiskt
16.7	503	belgiskt
16.8	1 006	belgiskt
20.9	211	okänt
11.11	2 009	okänt
26.11	1 007	okänt

Av sammanställningen framkommer förutom vilka partier vars ursprung fortfarande är okända ett tydligt mönster av samhörighet mellan partier vid olika tidsperioder.

[170] Av partiet är 5 tackor eller sammanlagt cirka 60 kg guld av okänt ursprung.

Uttryckt i ton sammanfattas förvärvat guld i Berlin i tabellen nedan.

Förvärvat guld i Berlin 1942-1944 (ton)

Förvärvat guld från Reichsbank	19,3
Hemtaget till Sverige	-1,0
	18,3
Nederländskt guld[171]	-6,9
Belgiskt guld	- 4,0
Kvarstår som okänt	*7,4*

4.5 Sammanfattning

Av Arkivutredningens rapport framgår att Riksbanken i sina guldaffärer med Nazityskland förvärvade det tyska guldet från Reichsbank. Efter kriget ålades Sverige att återbetala guld som Nazityskland hade beslagtagit från centralbankerna i de under kriget ockuperade länderna Belgien och Nederländerna. Detta guld hade Riksbanken till övervägande del erhållit från Reichsbanks depå i Bern i Schweiz. Samtidigt som förhandlingarna om centralbanksguldet med de allierade pågick efter kriget stod det klart att Nazityskland hade konfiskerat och plundrat stora mängder guld från judarna och andra offer för nazisternas förföljelser.

I samband med att de allierade 1945 påträffade Reichsbanks guld- och valutareserver i Merkers fann man också bevis för att i Reichsbanks guldhantering hade ingått föremål, bl.a. smycken, vigselringar och tandguld, som SS hade plundrat i samband med deportationerna till dödslägren i öst. De allierade påbörjade omgående ett arbete med att rekonstruera Reichsbanks hantering av det av SS plundrade godset, som kom att kallas för Melmerleveranserna efter kuriren, SS-officeren Melmer. Vid Nürnbergrättegångarna dömdes bl.a. vicepresidenten vid Reichsbank, Emil Puhl, för sin inblandning i denna hantering. De allierades arbete att rekonstruera Reichsbanks hantering inriktades på att framskaffa bevismaterial inför rättegångarna om krigsförbrytelser och hade inte i främsta rummet till syfte att söka

[171] Med avdrag för cirka 60 kg guld av okänt ursprung, se föregående fotnot.

klargöra förekomsten av personguld. Under efterkrigstiden var det till övervägande del det beslagtagna centralbanksguldet som stod i blickfånget.

När frågan om naziguldet för några år sedan åter vann aktualitet tedde det sig för många forskare naturligt att söka svaren på uppkomna frågor genom nya efterforskningar i de av de allierade efter kriget upprättade rapporterna, vilket medförde att fokus inledningsvis kom att riktas på enbart Melmerguldet.

Först på senare tid har forskningen inriktats på att söka klargöra hur stora mängder guld och andra värdeföremål som sammantaget, genom tvångsinlösen, konfiskeringar och plundringar tillfördes den nazityska statsapparaten. Naziregimens ekonomiska utsugning av judarna hade påbörjats långt innan plundringen nådde sin kulmen i dödslägren. I tidigt skede efter Hitlers maktövertagande utfärdades mot judarna diskriminerande dekret och lagar vilka syftade till att ge konfiskering av judisk egendom ett legalt stöd. I februari 1939 ålades judarna en skyldighet att lösa in guld, silver och ädelmetaller mot viss ersättning som till huvuddelen insattes på spärrade konton. Inlämnandet skedde till särskilda pantbanker vilka under hela kriget fungerade som förmedlare av judisk egendom till en inte så nogräknad marknad. Konfiskeringar utvecklades till rena plundringar i takt med att förföljelserna blev alltmer brutala och slutligen övergick i systematiska massmord. Den nazityska statsapparaten tillgodogjorde sig följaktligen ansenliga mängder personguld förutom guldet från Melmer-leveranserna åren 1942-45. Forskningen är fortfarande i ett inledningsskede och försök har gjorts att bestämma Reichsbanks del i hanteringen av personguld genom att vartefter fastställa alla kända förhållanden om guldrörelserna i Reichsbank under kriget. Härigenom kan en uppfattning erhållas av hur stor andel som kan ha varit konfiskerat och plundrat personguld. Att nya arkiv vartefter öppnas och nya handlingar kommer i ljuset innebär förhoppningsvis att det inom en inte allt för avlägsen framtid kommer att kunna erhållas en relativt god bild av andelen konfiskerat och plundrat guld i Reichsbanks guldhantering.

Reichsbank använde guldet i utrikeshandeln i utbyte mot gångbara valutor som behövdes för importen. För att inflödet av guld skulle öka utfärdade naziregimen ett antal dekret om tvångsinlösen av guld för medborgare i de ockuperade länderna. Genom bl.a. påträffade sammanställningar över Görings aktiviteter under Fyraårsplanen har på senare tid bilden av det inlösta personguldet i Reichsbanks guldhantering börjat klarna.

Annorlunda förhåller det sig med det konfiskerade och plundrade personguldet. Förutom att värdet på Melmerguldet fortfarande är oklart

måste också framhållas att det tills vidare inte går att uttala sig om hur mycket annat konfiskerat och plundrat personguld som ingick i Reichsbanks guldhantering. Det är dessutom inte helt klart vid vilken tidpunkt en sådan hantering i så fall skulle ha inletts. Troligt är att en stor del av det konfiskerade och plundrade personguldet i början av kriget hanterades på den svarta marknaden genom bl.a. de särskilda pantbankerna. Uppgifterna om Reichsbanks del i hanteringen före 1942 är knapphändiga. De forskningsresultat som hittills presenterats ger dessutom vid handen att vid sidan av Reichsbanks guldhantering förekom en inte obetydlig affärsverksamhet med guld hos vissa tyska affärsbanker och andra institutioner. Det finns därför all anledning att återkomma till frågeställningen om en eventuell guldhandel förekom till Sverige som inte skedde via Riksbanken.

Kommissionen har valt att relativt ingående redovisa hur forskningsläget står i dagsläget avseende Nazitysklands hantering av inlöst, konfiskerat och plundrat personguld.

Vidare har kommissionen utvecklat den rekonstruktion som gjorts av det guld som Riksbanken förfogade över. Kommissionen, som valt att inte begränsa rekonstruktionen till enbart det guld som låg i Riksbankens depåer vid krigsslutet, har uppställt följande premisser för att i görligaste mån kunna ringa in den kvantitet vari konfiskerat och plundrat personguld kan ha ingått till någon del.

1 Kommissionen har bortsett från guldförvärvet i anledning Kreugerobligationslånet och således koncentrerat undersökningen till det under åren 1942-44 disponerade guldet.

2 Kommissionen har bortsett från guld som har identifierats som belgiskt omsmält guld och guld som har identifierats som beslagtagna tackor från den nederländska centralbanken, vilka med stor sannolikhet varit ursprungliga ej omsmälta tackor.

En genomgång av Arkivutredningens sammanställningar av angivna tacknummer och bl.a. rekonstruktioner som utfördes av de allierade efter kriget har gett följande resultat.

Av Riksbanken disponerat guld från Reichsbank under åren 1942-44, sammanlagt 37,3 ton, kan enligt kommissionens resonemang inte uteslutas att personguld till någon del kan ha ingått i följande poster.

Guld i Bern	7,5 ton
Guldmynt i Sverige	1,5 ton
Förvärvat guld i Berlin	7,4 ton
Totalt	16,4 ton

Det har inte varit kommissionens avsikt att ge sken av att någon exakthet kan uppnås med dessa beräkningar. Härtill är den bevarade och internationellt tillgängliga informationen alltför osäker och fragmentarisk. Kommissionen har dock funnit att tillvägagångssättet och indelningen lämpar sig för de enskilda analyser som tillgängliga forskningsresultat har gett upphov till.

5 Det svenska förhållningssättet

5.1 Inledning

I föregående kapitel konstaterades att en del av det guld som Reichsbank handlade med innehöll konfiskerat och plundrat personguld. Vidare redovisades att Sverige kan ha mottagit någon mindre andel av detta guld.

För att kunna ta ställning till vad som skett, har kommissionen sökt svaren på följande frågor. Vilka var de makthavare som hade möjlighet att påverka Riksbankens transaktioner med guld från Nazityskland? I vad mån hade de tillgång till information om nazisternas konfiskationer och plundringar under krigstiden? Borde de ha förstått att sådant guld utnyttjades av Reichsbank och att det därigenom kunde ingå i det guld därifrån som Riksbanken befattade sig med? Hur utvecklades det svenska förhållningssättet till guldhanteringen? I detta kapitel redovisas kommissionens utredningar i dessa avseenden. Kommissionens värdering följer i kapitel 7.

5.2 Svensk kännedom om nazisternas konfiskeringar och plundringar under kriget

5.2.1 Allmän bakgrund

Innan kommissionen går närmare in på vad som finns dokumenterat om förhållningssättet till de svenska guldtransaktionerna följer här ett allmänt resonemang om vad som kan ha varit känt i Sverige rörande den nazityska guldhanteringen. En vanlig föreställning under efterkrigstiden har varit att Sverige saknade kännedom om Förintelsen. Under det senaste årtiondet har denna uppfattning omprövats. Nya

forskningsrön visar att den svenska statsledningen var underrättad om nazisternas förföljelse av Europas judar och konfiskering av deras egendom. I vilken utsträckning man också insåg vidden av Förintelsens ekonomiska dimension i dess olika faser är ännu en inte helt klarlagd fråga.

I de närmast följande delavsnitten diskuteras svensk kännedom om nazisternas raspolitik och exploatering av judiska tillgångar i allmänhet. Vad visste statsledningen, makthavarna och den svenska allmänheten om att det förekom konfiskering och plundring av judisk egendom i det av nazisterna behärskade Europa? Vad talar för, eller emot, att man i Sverige kände till att nazisternas konfiskering och plundring av judiskt guld som t.ex. guldmynt kom att ingå i Reichsbanks guldhantering? Dessa frågor kan vara högst relevanta för förståelsen av den svenska Riksbankens agerande. Mot bakgrund av de många outforskade kunskapsfält som ännu återstår att granska är det emellertid nödvändigt att också ställa frågan om det i dagsläget över huvud taget är möjligt att avgöra om dåtidens svenska makthavare kände till att judars guld, som t.ex. mynt, smycken och tandguld, smältes ned till guldtackor?

5.2.2 Nazismens ekonomiska dimension

Att antisemitismen var en viktig och central del av den nazistiska ideologin var ett allmänt känt faktum. Detta framgick klart och tydligt redan av Hitlers *Mein Kampf*. Men genomförandet av denna politik var en långdragen process som genomgick ett antal klart urskiljbara etapper.

I *Sverige och Förintelsen* betonar Ingvar Svanberg och Mattias Tydén att det i efterhand är lätt att uppfatta Förintelsen som ett slutmål i en långsiktig plan att förinta det judiska folket. De flesta forskare är dock överens om att någon sådan plan inte existerade, och att beslutet att låta förföljelserna övergå i massmord togs först under kriget.[172]

Nazisternas ekonomiska utsugning av den judiska befolkningen genomgick också ett antal klart urskiljbara faser, även om den kom till uttryck på skilda sätt i olika länder. Få studier har ägnats åt att granska den nazistiska raspolitikens ekonomiska dimension i sin helhet. Det är därför svårt att diskutera naziregimens egentliga syfte med konfiskering och plundring av judiska tillgångar. Var syftet enbart ekonomisk vinning eller fanns det andra irrationella skäl av rasbiologisk karaktär?

[172] Ingvar Svanberg & Mattias Tydén: Sverige och Förintelsen. Debatt och dokument om Europas judar 1933-1945, Stockholm 1997.

Frågan är inte helt ovidkommande för omvärldens förmåga att uppfatta och ta ställning till nazisternas raspolitik och dess följder.

En rad tyska förordningar, proklamationer och spontana övergrepp karakteriserar nazisternas agerande vad gäller judiska tillgångar åren 1933-45.

5.2.3 Vad visste man före kriget?

Information om förföljelse av judar fanns att tillgå i större eller mindre utsträckning i Sverige under hela naziperioden. Rapporter om hur judar berövades sina tillgångar spreds mer sporadiskt och då ofta som okommenterad sidoinformation. Men även dessa uppgifter fanns att tillgå.

Den första ekonomiska bojkotten av judiska företag 1933 fick stor uppmärksamhet i svensk press. En i sammanhanget talande rubrik är "Judeförföljelsen i Tyskland har börjat"[173]; en formulering som antyder att det var en händelseutveckling som var mer eller mindre väntad.

Instiftandet av de s.k. Nürnberglagarna i september 1935 syftade till att frånta judarna deras rättigheter som medborgare i Tyskland. Dessa lagar och inte minst Hitlers beslut 1936 om att upprätta den s.k. Fyraårsplanen markerar viktiga skeden i en fortgående, alltmer brutal förföljelse av den judiska befolkningen. Även dessa händelser uppmärksammades i svenska tidningar. I februari 1937 skriver Dagens Nyheter under rubriken Ny naziaktion mot judarna i näringslivet:

> "I en intervju i Berliner Lokal-Anzeiger förebådar den tyska arbetsfrontens ledare, dr. Robert Ley, i samband med 4-årsplanens genomförande en aktion mot judarna med syfte att helt bortträngа dem från ledande poster inom näringslivet."[174]

Även om de svenska tidningsläsarna inte kom att reflektera över konsekvenserna av detta och liknande uttalanden, måste t.ex. svenska affärsmän och andra makthavare med kontakter i Tyskland i sinom tid ha fått klart för sig följderna av den nazistiska raspolitiken.

Det kan knappast ha varit någon hemlighet att judiska fastighetsägare blev tvungna att acceptera ofördelaktiga köperbjudanden. Hundratusentals judiska hem och fastigheter försåldes på detta vis. Den tyskfödde Joakim Nelhans var en av dem som 1936 såg sitt föräldrahem överlåtas till en tysk polisofficer. Vid samma tid

---

[173] DN 30 mars 1933, ibid. s 77.

[174] DN 9 februari 1937, ibid. s 96.

blev han flykting i Sverige. I februari 1998 fastslog en förvaltningsdomstol i Tyskland att Nelhans skall återfå sitt föräldrahem.[175]

Den ekonomiska vinningen av raspolitiken, som riktade sig mot och drabbade judar, tillföll dels tyska privatpersoner och företag, dels den nazistiska statsapparaten. Ett exempel på det senare är efterspelet till den s.k. Kristallnatten i november 1938 då nazisterna förstörde tusentals judiska hem, butikslokaler, synagogor och församlingshus.

Dagarna efter Kristallnatten sammankallade Herman Göring ett planeringsmöte kring frågan om "eliminering av judar från det ekonomiska livet i Tyskland". I detta möte deltog bl.a. Walter Funk, vid den tiden ekonomiminister och sedermera även chef för Reichsbank.[176] Samtidigt utfärdades en förordning om "judiskt skadestånd" för den förödelse som nazisterna förorsakat under Kristallnatten. Förordningen publicerades i svenska tidningar och återges här i utdrag:

> "Judarnas fientliga hållning gentemot det tyska folket...kräver kraftiga motåtgärder och kännbar gottgörelse. Jag bestämmer därför...följande: 1) En skadeståndssumma på en miljard riksmark pålägges gemensamt judar som äro tyska undersåtar."[177]

Det är värt att notera att det ekonomiska s.k. skadestånd som avkrävdes judarna inte väckte närmare uppseende i Sverige utom möjligtvis bland svenska judar som tillsammans med andra trosfränder och judiska hjälporganisationer världen över samlade in medel till den tyska judenhetens orättfärdiga "skuld" till den tyska statskassan.

Under vinterhalvåret 1938-39 instiftades en rad dekret vilka kom att legitimera konfiskering och plundring av judiska tillgångar som exempelvis företag och värdepapper. Även dessa förefaller ha beaktats endast i ringa grad i den svenska pressen. Som exempel kan dock nämnas att Svensk Juristtidning uppmärksammade förordningar som utfärdades i Nazityskland.

Den s.k. ariseringsprocessen under förkrigsåren var inte bara allmänt känd bland svenska affärsmän och myndigheter utan utnyttjades också av dem för egen vinning. Kommissionen har i Säpos arkiv hittat en rad dokument som visar att svenska affärsmän vände sig till den tyska legationen med förfrågningar om möjligheten att få ta över agenturer från företag som "ariserats" i Tyskland. I ett dokument

---

[175] Se "En man, hans hus och historien", Göteborgs-Posten 2 maj 1998.

[176] "Stenographic Report of the meeting on the Jewish Question...11 A.M. on November 12, 1938", återges i Documents on the Holocaust, Yad Vashem, Jerusalem 1981.

[177] Social-Demokraten 13 november 1938, återges i Svanberg &Tydén s.146.

avslöjas hur en svensk affärsman hörde av sig till den tyska legationens i Stockholm handelsavdelning för att "efterhöra möjligheterna att erhålla agenturer i Sverige för tyska firmor". Personen i fråga hade "nämligen hört att en del tyska agenturer i Sverige, vilka tidigare innehafts av judar blivit lediga".

I februari 1939 utfärdades ytterligare en förordning gällande konfiskering av judiska tillgångar. Denna ålade judar att låta lösa in allt innehav av guld, silver, ädelmetaller och pärlor. Det är oklart till vilken del dessa tillgångar kom Reichsbank till godo. En stor del bör ha hamnat på den internationella guld- och juvelmarknaden, inklusive den svenska. Den offentliga rapporteringen i Sverige vid denna tid uppmärksammade inte dessa förhållanden. Men det är ändå högst troligt att personer i den svenska guld- och juvelbranschen hade kännedom om dessa tillgångars ursprung.

Kommissionens efterforskningar visar att den svenska statsledningen och affärseliten var väl underrättad om hur judar fråntogs sina tillgångar av nazisterna. I UD:s arkiv finns bl.a. rapporter från den svenska beskickningen i Berlin med uppgifter om nazisternas konfiskeringar. Dessa uppgifter förmedlades vidare från utrikesledningen till en del av den svenska affärseliten.

5.2.4 Svensk kännedom om Förintelsen

I och med krigsutbrottet i september 1939 kom rapporteringen om judarnas situation att delvis hamna i skuggan av nyhetsflödet om krigsutvecklingen. Information fanns att tillgå men var inte längre lika utförlig som under de första åren efter Hitlers makttillträde. I Sverige var det ofta den engelska pressen som utgjorde källan till vad som skrevs. Man hämtade också uppgifter från den judiska nyhetsbyrån i London, liksom från den tyska pressen.

Tidigare forskning har hävdat att informationen om Förintelsen var sporadisk och undanskymd i svenska medier.[178] Nyare forskningsresultat visar emellertid att den svenska allmänheten var välinformerad om de europeiska judarnas extremt svåra belägenhet under krigsåren.[179] Men det bör betonas att detaljerna om massmordens genomförande och omfattning stod klara för flertalet först vid krigsslutet.

---

[178] Se bl.a. Steven Koblik: Om vi teg, skulle stenarna ropa. Om Sverige och judeproblemet 1933-1945, Stockholm 1987, s. 153.

[179] Se bl.a. Paul A. Levine: From Indifference to Activism, Swedish Diplomacy and the Holocaust, 1938-1944, Uppsala 1996 samt Svanberg & Tydén, s. 39.

Strax efter den tyska invasionen i Polen började nazisterna fördriva judar från deras hus och hem. I slutet av 1939 inleds en ny fas i Hitlers raspolitik. Judar från Tyskland och från naziockuperade länder deporterades till särskilda distrikt i östra Polen.

Denna nya brutala politik uppmärksammades i svensk press, och fördömdes av flertalet ledarskribenter. En relevant iakttagelse i detta sammanhang är rapporteringen om hur nazisterna tvingar iväg judarna från sina hem. I november 1939 kunde svenska tidningsläsare ta del av följande i tidningen Arbetet:

> "Med ett dygns varsel skola de första judarna vara beredda att lämna sina hem för alltid. Bortsett från livsmedel till tre dagar och så mycket linne som rymmes i en ryggsäck eller en handkoffert, få de inte(t) taga med sig. Den omgång kläder, den rock, den hatt de ha på sig, det är allt man tillåter dem ta med sig på resan ut i det ovissa." [180]

I tidningen Social-Demokraten stod det:

> "Judarna tvingas avstå sina bostäder åt polackerna. Den judefamilj, på vars bostad en polack gjort anspråk, får femton minuter på sig att lämna huset. Vad han inom dessa femton minuter kan hinna flytta bort, det får han ta med sig, resten konfiskeras." [181]

I februari följande år skrev Stockholms-Tidningen om deportationen av judarna i Stralsund och Stettin natten mellan den 12 och 13 februari 1940:

> "Judarna fingo order att ta på sig varma underkläder och packa en resväska var med det nödvändigaste. De förbjödos medföra pengar och värdeföremål, bortsett från en vigselring och ett ur." [182]

Uppgifterna i dessa artiklar utgör inga undantag i rapporteringen om judarnas belägenhet vid denna tid. Den som ville veta om nazisternas konfiskering och plundring av judisk egendom hade sådan information att tillgå i många olika svenska tidningar redan 1939. Gemensamt för denna rapportering är att den är saklig men kortfattad. Ofta saknas analyser, liksom kommentarer kring nazisternas avsikt med de deporterade judarna och deras kvarvarande ägodelar.

På sommaren 1941 inleddes ytterligare en ny fas i den nazistiska raspolitiken. När tyska styrkor ryckte fram genom Sovjetunionen åtföljdes de omedelbart av s.k. Einsatzgruppen, dvs. särskilda

---

[180] Arbetet, 4 november 1939, ibid. s. 196.

[181] Social-Demokraten, 28 november 1939, ibid. s. 197.

[182] Stockholms-Tidningen, 16 februari 1940, ibid. s. 198.

mordpatruller med syfte att mörda så många judar som möjligt. Vid samma tid blev den svenska rapporteringen betydligt mer fragmentarisk.

Forskarna anger flera förklaringar till varför det uppstod en lucka i nyhetsflödet om judarnas situation från sommaren 1941 till mitten av 1942. Ett möjligt skäl är den svenska statsmaktens direktiv att tidningarna skulle undvika alla "grymhetsskildringar". Till dessa räknades nazisternas övergrepp mot civila.

Den statliga informationsstyrelsen kom att samarbeta med Pressnämnden i frågor om "redaktionella anvisningar" för svenska tidningar. Några få tidningar, särskilt Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning och Eskilstuna-Kuriren, trotsade dessa anvisningar och riskerade då att få nummer beslagtagna. Flertalet tidningar visade dock återhållsamhet vad gällde uppgifter om Förintelsen. Det var således inte fråga om statlig censur i ordets verkliga mening utan snarare en form av självcensur, en självcensur som praktiserades till dess att Hitlers krigslycka började avta från och med 1943.

De som ville veta mer än vad den svenska dagspressen sporadiskt skrev om Förintelsen, hade emellertid andra informationskanaler att gå till. Man måste utgå ifrån att den svenska statsledningen samt bank- och affärseliten höll sig informerad om vad utländska tidningar skrev. Den fortgående och allt mer omfattande konfiskeringen av privat guld beskrevs t.ex. i den schweiziska tidningen Neue Zürcher Zeitung i augusti 1942.[183]

Den svenska tidskriften Judisk Krönika rapporterade, med Hugo Valentin i spetsen, utförligt och analytiskt under hela krigsperioden om nazisternas övergrepp och folkmord men kommenterade sällan konfiskeringen av just guld. Den som följde dessa artiklar hade emellertid tillräckligt med fakta för att fundera över vad som hände med de miljoner klockor, smycken, silverljusstakar, antikviteter, bankkonton, företag m.m. som judarna berövades innan de mördades.

Det intressanta i sammanhanget är emellertid vad den svenska statsledningen visste om massmördandet av judar och om offrens konfiskerade tillgångar. Utöver den information som trots allt stod till buds i svensk press, hade statsledningen tillgång till de svenska diplomaternas rapporter. Sverige hade således unika förutsättningar att få information om vad som hände judar och andra förföljda i områden dit andra stater inte hade tillträde. Redan i oktober 1941 förmedlade det svenska sändebudet i Berlin, Arvid Richert, en ögonvittnesskildring av en massavrättning av judar. Men till en början var uppgifterna om Förintelsen mycket sporadiska och motsägelsefulla.

---

[183] Expertkommissionens interimrapport s. 80, fotnot 102.

Från och med sommaren 1942 hade regeringen genom uppgifter i rapporter från svenska beskickningar i exempelvis Berlin och Warszawa kunskap om att folkmorden hade inletts.[184] Det finns ett flertal exempel på rapporter om förekomsten av massmord, vilka noterades och förmedlades till utrikesledningen i Sverige.[185] Ett exempel är de detaljerade uppgifter om judeutrotningen som Arvid Richert den 20 augusti 1942 fick av den svenske konsuln i Stettin i Polen. På UD i Stockholm kunde man läsa följande i den av Richert vidarebefordrade rapporten:

> "Den bild, som min sagesman lämnade rörande behandlingen av judarna i Polen är sådan, att den knappast i skrift kan återgivas. Jag vill därför inskränka mig till några kortfattade uppgifter. Behandlingen är olika i olika orter, beroende på antalet där boende judar. I vissa städer finnas judekvarter, i andra ghetton, de senare omgivna av en hög mur, som judarna endast med risk att nedskjutas få överskrida, slutligen i andra tillåtas judarna en viss rörelsefrihet. Man åsyftar dock att så småningom utrota dem. I Lublin uppskattar man siffran av judar som bragts om livet till 40.000. Särskilt drabbar utrotningen judar över 50 år och judebarn under 10 år. De övriga få leva för att fylla bristen på arbetskraft, och efter hand de inte äro behövliga röjas de undan. Deras egendom beslagtages och hamnar mestadels i SS-männens händer. I en stad samlades samtliga judar för att såsom det officiellt tillkännagavs 'avlusas'. Vid ingången fingo de lämna ifrån sig sina kläder, som omedelbart sändes till 'Spinnstoffinsamlingen'; avlusningsproceduren bestod emellertid i förgasning och sedan kunde samtliga nedstoppas i en för ändamålet iordninggjord massgrav..." [186]

Ett annat exempel på uppgifter som svenska diplomater förmedlade är Göran von Otters möte med tysken Kurt Gerstein i augusti 1942. Det speciella i det sammanhanget är att von Otter förmodligen var en av de första diplomater som fick förstahandsuppgifter om användandet av gas i förintelselägren. Kurt Gerstein var chef för "SS desinfektionstjänst" och ansvarig för leveranser av Zyklon B till förintelselägren. Trovärdiga källor anger att Gersteins avslöjanden om aktiviteterna i förintelselägret Belzec gjordes i hopp om att dessa uppgifter skulle spridas till den tyska allmänheten och till omvärlden. Det är emellertid oklart när och hur dessa makabra uppgifter nådde den svenska statsledningen.

Från hösten 1943 får det dock anses vara allmänt känt i Sverige att Förintelsen ägde rum med syfte att utrota Europas judar. Att rapporteringen därefter koncentrerades på uppgifter om antalet

---

[184] Se bl.a. Steven Koblik samt Paul A. Levine.

[185] Dessa finns samlade i UD:s arkiv, HP 21 J, samt HP 80.

[186] Steven Koblik s. 194.

deporterade och döda, och inte om plundringen av offrens tillgångar, förefaller tämligen naturligt.

Först i krigets absoluta slutskede på våren 1945, upptäckte de allierade Reichsbanks guldreserver i Merkers. Då blottlades de närmast osannolika uppgifterna om Reichsbanks utnyttjande av tandguld från skändade lik. Vid Nürnbergrättegångarna kom ytterligare detaljer i dagen.

Mot bakgrund av den ofullständiga kunskap vi ännu har om Nazitysklands utnyttjande av judiska tillgångar, är det omöjligt att ge ett helt klart svar på frågan om vad som var känt redan under kriget. Det som hittills har kommit fram pekar på att endast en liten krets i den tyska statsledningen och inom Reichsbank visste om hanteringen av exempelvis tandguld.

Helt klart är emellertid att det fanns information att tillgå i Sverige, för allmänheten och de svenska makthavarna, dels om Förintelsen dels om nazisternas konfiskationer och andra slags ekonomiska förföljelser.

5.2.5 Vad betyder kännedom?

Vad betyder det egentligen att ha kännedom om Förintelsen i detta sammanhang? Även om det fanns information att tillgå om såväl konfiskeringar och plundringar av judisk egendom som deportationer och massmord betyder inte detta att människor i realiteten kunde förstå och acceptera fakta. Det kan i detta sammanhang vara viktigt att skilja mellan begreppen att *känna till*, att *förstå* och att *acceptera* fakta.

Förföljelsen av de tyska judarna 1933-39 var väl känd i Sverige och på andra håll, ändå var den nazistiska raspolitik som drabbade judarna för många svår att förstå. De ohyggliga uppgifterna om massmord och förintelse av miljoner judar som sedan följde under åren 1941-45 föreföll alltför otroliga för att bli accepterade som sanna. Tanken att en modern stat genom systematiskt folkmord kunde ta livet av miljontals judar samt zigenare och andra offer för nazistisk förföljelse var inte lätt att acceptera.

Problematiken får sin bjärta belysning i samband med ett möte mellan Felix Frankfurter, ledamot av USA:s högsta domstol, och den polske emissarien Jan Karski under kriget. Efter det att Karski berättat om Förintelsen svarade Frankfurter att han inte kunde tro honom, inte därför att Karski ljugit utan därför att sanningen föreföll så uppenbart otrolig.[187]

---

[187] Walter Laqueur: The Terrible Secret, Supression of the truth about Hitler's "Final Solution", London 1982, s. 3.

I *The Terrible Secret* menar Walter Laqueur att människans psykologiska motstånd att acceptera Förintelsen som faktum är en förklaring till omvärldens tystnad och förefallande likgiltighet. Detta måste också i hög grad ha gällt samtidens makthavare och allmänheten i Sverige, som i motsats till många andra folk i Europa dessutom saknade egen erfarenhet av krig och förföljelse. En annan förklaring till svårigheterna att acceptera detta faktum är att folkmord, både som begrepp och som företeelse, var något tämligen okänt då nazisterna inledde Förintelsen.

Att sedan Förintelsens förövare var tyskar, dvs. tillhörde samma folk och nation som många framstående kulturpersonligheter och vetenskapsmän, kan också ha bidragit till oförmågan att acceptera uppgifterna om nazisternas brutala massmord och cyniska förhållande till offrens tillgångar.

5.3 Riksbankens förhållande till regeringen och riksdagen

Kommissionen övergår nu till att redovisa omständigheter av betydelse för att förstå den svenska Riksbankens formella och reella ställning.

Sveriges Riksbank inrättades 1668 som en myndighet under riksdagen. Det var ett uttalat syfte att Riksbanken skulle vara helt självständig gentemot den verkställande makten, som låg hos konungen och rådet. Självständigheten har bevarats in i våra dagar och utgår från grundlagen.[188]

Vid tiden för andra världskriget reglerades Riksbankens uppdrag och verksamhet av en särskild lag (1934 års riksbankslag[189]). Där definierades Riksbankens uppdrag att bedriva bankrörelse samt att trycka och ge ut sedlar. I bankrörelsen ingick att köpa och sälja guld, silver, utländska valutor och olika slags värdepapper. Vidare förelåg befogenhet att ta upp utländska krediter och att bevilja krediter till utländska centralbanker.

Riksbanken var ställd under riksdagens garanti.[190] Förvaltningen av banken handhades av sju fullmäktiga, de s.k. fullmäktige i riksbanken. Sex av dessa utsågs av riksdagen och en av regeringen. Den som utsågs

[188] Nu framgår detta närmast av 9 kap. 12 § regeringsformen. Vid tiden för andra världskriget fanns motsvarande stadgande i 72 § regeringsformen. Se beträffande självständigheten även rättsfallet NJA 1959 s. 385 vari klargörs att Riksbanken till skillnad från andra statliga myndigheter anses vara ett särskilt rättssubjekt.

[189] Lagen (1934:437) för Sveriges Riksbank.

[190] Se 1 § 1934 års riksbankslag.

av regeringen var även ordförande. Chefen för Riksbanken utsågs av riksbanksfullmäktige. Enligt 1934 års riksbankslag fick den som var fullmäktig inte för detta uppdrag ta emot föreskrifter av någon annan än riksdagen och dess bankoutskott. Vidare angavs i lagen att de fullmäktiga hade ansvar endast inför riksdagen, bankoutskottet och dess revisorer.

Hos bankoutskottet låg riksdagens ansvar för Riksbanken och dess policy. Bankoutskottet granskade bankens förvaltning och hemställde sedan till riksdagen om ansvarsfrihet för fullmäktige. Utskottet beredde också lagfrågor som rörde Riksbankens verksamhet.

År 1933 uttalade sig bankoutskottet om Riksbankens handlingsfrihet i förhållande till utskottet.[191] Enligt utskottet skulle handlingsfriheten inte bindas i vidare mån än som följde av fastställandet av målen för penningpolitiken. Riksbanksledningen skulle självständigt bestämma och avväga de medel som under olika förhållanden skulle användas för att nå målen. Vidare var det, enligt utskottet, riksbanksledningen som ensam hade att bära ansvaret i det avseendet.

I relation till regeringen var situationen som följer. Regeringen hade ingen befogenhet att direkt styra Riksbankens verksamhet. I särskilda fall medgav dock 1934 års riksbankslag att konungen, dvs. regeringen, utsåg ett ombud för att förhandla med riksbanksfullmäktige. Om detta skedde fick de fullmäktiga inte fatta beslut i ombudets närvaro.

Många av Riksbankens ärenden skulle enligt lagen hållas hemliga. Ärenden om köp eller försäljning av guld var det inte nödvändigt att hemlighålla, men Riksbanken kunde välja att göra så, om det bedömdes kunna vara till skada för Riksbanken att offentliggöra förhållandena. Hemliga ärenden togs upp i det s.k. särskilda protokollet, vars innehåll i princip inte fick avslöjas förrän efter femtio år.

Formellt sett hade Riksbanken således en mycket självständig ställning.

Men i praktiken kunde regeringen och Riksbanken inte arbeta fristående från varandra under krigstiden. Utrikespolitiken var och är regeringens ansvarsområde. Vid tiden för andra världskriget var utrikeshandeln en central del av utrikespolitiken. Det gällde att säkra både neutraliteten och behoven av import för folkförsörjningen. Därför fanns särskilda regeringsdelegationer för handelsavtal med olika stater, däribland Tyskland. Även Riksbanken spelade vid denna tid, till följd av valuta- och clearingregler, en osedvanligt central roll i handeln över gränserna. Krigsförhållandena innebar alltså att Riksbankens och regeringens verksamhetsområden starkt berörde varandra.

---

[191] Refererat i Montgomery och Simonsson, Riksdagen och Riksbanken, Sveriges Riksdag II, band 13, s. 106.

Till detta kan läggas att även förhållandet mellan regeringen och riksdagen uppenbarligen påverkades av krigsförhållandena. Eftersom Sverige hade en samlingsregering delades regeringsansvaret mellan flertalet riksdagspartier. Vidare bör det nämnas att även det privata näringslivet fanns representerat i regeringens handelsdelegationer. Kriget medförde kort sagt en förtätning av landets ledande skikt.

5.4 Det ledande nätverket

Av väsentlig betydelse för den fortsatta analysen är att identifiera de personer som var de egentliga aktörerna i beslutsfattandet vad gäller handeln med guld. Hur resonerade de om Sveriges inställning till transaktionerna? Inför en sådan utredning är det också viktigt att klargöra vilka källor som står till buds för bedömningen och vilket värde de kan tillmätas.

Kommissionen har sökt information om vad de ledande männen visste eller borde ha förstått om Reichsbanksguldets ursprung samt om deras agerande mot bakgrund av detta informationsläge. I sitt sökande har kommissionen varit så gott som helt hänvisad till skriftliga källor. De ledande aktörerna själva finns inte i livet längre.

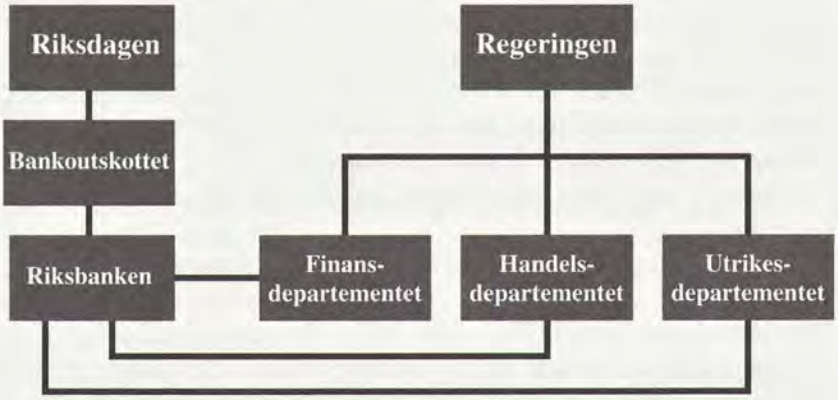

Riksbanksfullmäktige, riksdagens bankoutskott, regeringen och regeringsdelegationen för handelsförhandlingar med Tyskland hade skilda men näraliggande uppgifter med anknytning till guldhandeln. För kommissionen står det numera klart att endast ett mycket begränsat

antal män inom och nära dessa organ kan antas ha haft särskilt inflytande i de nu aktuella frågorna.

5.4.1 Regeringen

Låt oss börja med aktörerna inom regeringen.

Statsministerposten innehades åren 1932-46 av Per Albin Hansson. Under krigstiden ledde han, som nämnts, en samlingsregering. Regeringen var så sammansatt att Riksbankens affärer och den svenska handeln med Tyskland främst rörde ansvarsområdena för tre olika statsråd, nämligen finans-, handels- och utrikesministern. Ernst Wigforss var finansminister under åren 1932-49. Herman Eriksson blev konsultativt statsråd 1938, chef för Folkhushållningsdepartementet 1939 och var sedan handelsminister under åren 1941-44. Åren 1945-48 var han svensk ambassadör i Washington. Efter Herman Eriksson var Bertil Ohlin handelsminister åren 1944-45. Utrikesminister åren 1939-45 var Christian Günther. Rent allmänt kan beträffande förhållandena inom regeringen nämnas att Ernst Wigforss hade en mycket stark ställning och stor självständighet som finansminister.

Statssekreterare i finansdepartementet var Dag Hammarskjöld, som också var ordförande i riksbanksfullmäktige från den 1 juli 1941. Han hade således en nyckelposition. Enligt kommissionens uppfattning kan man utgå från att han höll Ernst Wigforss underrättad om de viktigare frågor som avhandlades i riksbankens ledning under kriget.

Kommissionen har sökt i berörda departementsarkiv, för att ta reda på om det där finns någon dokumentation som visar att man inom regeringen medan kriget pågick diskuterade handeln med s.k. rövat guld. Genomgången har koncentrerats till de ämnesdossier i UD:s arkiv, som enligt kommissionens bedömning kunde vara relevanta samt till de delar av handels- och finansdepartementens arkiv där sådana handlingar lades som under kriget var hemliga. Vid regeringssammanträdena upprättades, liksom i dag, inte några diskussionsprotokoll. Man kan alltså inte förvänta sig att i regeringskansliets arkiv finna dokumentation om hur frågor diskuterades inom regeringen. I det material som kommissionen har granskat finns inga bevis för att rövat guld diskuterats. Det betyder naturligtvis inte att man kan utesluta att frågan avhandlats.

Per Albin Hansson har, såvitt kommissionen kunnat utröna, inte efterlämnat några dokument av intresse i detta sammanhang. Detsamma gäller Christian Günther.

Efter Ernst Wigforss och Dag Hammarskjöld finns korrespondenssamlingar bevarade.[192] Dessa har kommissionen gått igenom utan att finna någon information av direkt betydelse i detta sammanhang. Hammarskjöld har även efterlämnat fickkalendrar, som kommissionen studerat utan att finna mer än en liten notering av värde för arbetet. Den redovisas i sitt sammanhang nedan.

Herman Eriksson har efterlämnat diverse dokument som finns bevarade tillsammans med UD:s arkiv. Även denna samling har kommissionen granskat utan att göra några direkt användbara fynd. Längre fram förs dock ett resonemang om huruvida just bristen på information kan säga något.

Bertil Ohlin har gett ut memoarer, som kommissionen tagit del av. I memoarerna återfinns inget av omedelbart intresse för de frågor som här är aktuella.

5.4.2 UD-tjänstemännen

Kabinettsekreterare i UD var under åren 1938-45 Erik Boheman. Såvitt kommissionen kunnat se var han endast i mycket begränsad omfattning engagerad i de frågor som nu är aktuella för kommissionen. Boheman har skrivit memoarer, som kommissionen dock inte funnit vägledning i.

Utrikeshandeln var enligt den interna ansvarsfördelningen inom UD en fråga för UD:s handelsavdelning, som dock hade att samarbeta med den politiska avdelningen. Gunnar Hägglöf ledde handelsavdelningen under åren 1938-45. Hägglöf ledde också de statliga handelsförhandlingarna med först Tyskland och senare även Storbritannien och USA. Även Hägglöfs memoarer har kommissionen tagit del av, dock utan att där hitta någon avgörande upplysning.

Rolf Sohlman efterträdde Hägglöf som chef för handelsavdelningen. Efter Sohlman finns dokument bevarade i UD:s arkiv. Den granskning därav som kommissionen gjort har inte gett något resultat.

Arvid Richert var under åren 1937-45 svenskt sändebud i Berlin. Efter Richert finns en korrespondenssamling bevarad.[193] Denna har kommissionen gått igenom utan att finna någon information av direkt betydelse i detta sammanhang

[192] Ernst Wigforss korrespondens finns på Lunds universitetsbibliotek. Dag Hammarskjölds finns på Kungliga biblioteket i Stockholm.

[193] Samlingen finns på Landsarkivet i Göteborg.

5.4.3 Riksbanken

Ivar Rooth var riksbankschef från den 14 mars 1929 till den 5 december 1948 och spelade självklart en central roll i det skeende som kommissionen nu granskar.

Riksbankens egentliga arkiv och de anteckningar av Rooth som också förvaras i Riksbanken har kommissionen inte gjort någon egen systematisk genomgång av. I den delen har kommissionen mot bakgrund av direktivens formulering och den snäva tidsramen valt att utgå från vad Arkivutredningen noterat. Trots att dess uppdrag främst var att göra en sammanställning av vad Riksbankens arkiv innehåller om bankens förvärv av guld från Tyskland under andra världskriget, återgav Arkivutredningen i sin rapport och i den bilagda sammanställningen av Rooths anteckningar utförliga citat ur dokument av intresse för bedömningen av vad som var känt om guldets ursprung. Kommissionen har lagt Arkivutredningens redovisning härav till grund för sina egna och självständiga reflektioner. Dock har kommissionen kompletterat bilden genom att också söka kunskap i Schweiz, bland annat i SNB:s arkiv, samt genom att göra vissa kontroller i Riksbankens arkiv.

I Arkivutredningens rapport finns ett avsnitt som ger en god allmän beskrivning av hur Riksbankens arkiv är strukturerat, förtecknat och gallrat.[194] Därav framgår bland annat att arkivet i viss mån präglats av bristen på reglering av arkiveringsrutinerna. Material som normalt borde ha arkiverats har in på 1990-talet förvarats ute på avdelningar och hos enskilda tjänstemän. Sökmedlen är bristfälliga. Illa överlagda gallringar tycks ha förekommit. Arkivutredningen har pekat på de problem dessa omständigheter har inneburit för dess arbete. Även kommissionen måste konstatera att man inte kan utgå från att Riksbankens arkiv innehåller en fullständig dokumentation av vad som en gång satts på pränt rörande guldtransaktionerna med Nazityskland.

För att komplettera bilden har företrädare för kommissionen samtalat med f.d. bankokommissarierna vid Riksbanken Carl-Göran Lemne och Åke Lundgren, som eventuellt skulle kunna ha minnen av betydelse för den här behandlade frågan även om de själva inte var med i skeendet. Någon direkt information därom har de emellertid inte kunnat ge. Lemne, som arbetade under Rooth från oktober 1947 till Rooths avgång i december 1948, har emellertid bidragit med viss allmän kunskap om Riksbankens arkiv och om Rooths anteckningsvanor.

---

[194] Arkivutredningen s. 29 f.

Rörande Rooths anteckningar har Carl-Göran Lemne erinrat sig följande. Rooth gjorde dagligen minnesanteckningar över förda samtal. Dessa anteckningar har sedan dess bevarats i Riksbankens lokaler tillsammans med Rooths riksbankschefsarkiv i övrigt. Viss gallring av kopior och liknande kan dock ha skett. Arkivet efter Rooth innehåller dels maskinskrivna minnesanteckningar dels handskrivna sådana. Tillfrågad om skillnaden har Lemne förklarat att Rooth lät skriva ut sådana noteringar som han avsåg att sprida inom eller utom banken. Man måste, enligt kommissionens mening, utgå från att anteckningar av detta slag kan ha tillkommit i syfte att förmedla något mer än en dokumentation av ett skeende. Vid valet av vilken information som skulle nedtecknas kan Rooth exempelvis ha eftersträvat att förmedla egna överväganden eller uppfattningar. Att de maskinskrivna anteckningarna på detta sätt är i någon mening tillrättalagda och dessutom utförda med fördröjning påverkar deras värde som källor till information om vad som faktiskt skett. Beträffande de handskrivna memorialanteckningarna kan man däremot, enligt kommissionens uppfattning, utgå från att de gjorts och daterats i anslutning till det händelseförlopp som beskrivs.

5.4.4 Bankoutskottet

Ordförande i riksdagens bankoutskott var under hela krigstiden Harald Åkerberg. Utskottet sammanträdde mellan 30 och 35 gånger per år, i stort sett helt koncentrerat till vårsessionen. Personal- och organisationsfrågor dominerade antalsmässigt bland de ärenden som behandlades.

Kommissionen har granskat bankoutskottets utlåtanden, memorial och sammanträdesprotokoll från krigstiden.[195] Bland memorial och utlåtanden återfinns de berättelser angående Riksbankens tillstånd som fullmäktige varje år avgav. I dessa finns kortfattade beskrivningar av det ekonomiska världsläget. Ingen av berättelserna innehåller något om rövat guld eller om överväganden i samband med guldaffärerna med Tyskland. Av protokollen framgår att utskottet regelbundet besöktes av representanter för riksbanksfullmäktige, däribland ofta Rooth, som fick svara på frågor från utskottsledamöterna. Frågor kring valuta- och guldpolitik besvarades i regel av Rooth. Till protokollen har ofta bilagts en sammanställning av frågor som utskottsledamöterna anmält. Som kommer att framgå nedan ger dessa bilagor i sig en viss insikt om informationsläget i utskottet. Allmänt kan sägas att frågorna präglas av

[195] Dessutom har en volym med diverse PM m.m. från 1920-40-talen granskats (F2:5).

utskottets efterhandsgranskande funktion. Tyvärr förefaller varken svaren eller diskussionsinläggen finnas dokumenterade. Det är alltså inte fråga om några diskussionsprotokoll.

Vad gäller utrikesnämnden samt utrikesutskottet och övriga utskott under riksdagen har kommissionen ännu inte gjort någon källforskning.

5.4.5 Enskilda aktörer i Sverige

Guldhandeln sammanhängde nära med frågor som var betydelsefulla för den svenska exportindustrin och de svenska affärsbankerna.

Stort inflytande på flera områden hade Jacob Wallenberg. Han var verkställande direktör i Stockholms Enskilda bank åren 1927-46, innehade ledande positioner i flera stora bolag och var ledamot i regeringsdelegationen för handelsförhandlingar med Tyskland. Även brodern Marcus Wallenberg var inflytelserik i det svenska näringslivet. Han var bland annat ordförande i regeringsdelegationen för handelsavtal med Storbritannien.

Efter bröderna Wallenberg finns korrespondenssamlingar bevarade.[196] Dessa har kommissionen gått igenom utan att finna någon information av omedelbar betydelse i detta sammanhang. Efter Marcus Wallenberg finns vidare utförliga arbetsdagböcker bevarade. Även dessa har kommissionen noggrant granskat. Den enda anteckning av här aktuellt intresse som kommissionen funnit där, kommer att redovisas längre fram. Om Marcus Wallenbergs dagboksanteckningar kan allmänt sägas att de innehåller noteringar om samtal som förts i arbetet. Anteckningarna förefaller ha renskrivits löpande och endast kort tid efter att samtalen faktiskt ägt rum. De tycks vidare inte ha skrivits för eftervärlden utan för eget bruk. Stilen är neutral och refererande.

5.4.6 Aktörer på den internationella arenan

Vid sidan av de direkta kontakterna mellan företrädare för olika länders regeringar står det klart att det fanns ett internationellt nätverk mellan nationalbankschefer. Detta förhållande stöds av arkivfynd som redovisas längre fram i denna rapport.

I detta sammanhang bör först nämnas Emil Puhl, som i egenskap av vice chef utövade den egentliga ledningen av tyska Reichsbank. Vidare

[196] Samlingarna finns deponerade hos Stiftelsen för Ekonomisk Historisk Forskning inom Bank och Företagande (det s.k. Wallenbergsarkviet).

finns det skäl att särskilt uppmärksamma svensken Per Jacobsson, som var ekonomisk rådgivare vid BIS i Basel under åren 1939-56. Per Jacobsson hade täta kontakter såväl med Ivar Rooth som med andra europeiska centralbankschefer. Ordförande i BIS var amerikanen Thomas H. McKittrick. I SNB var Ernst Weber ordförande.

När det gäller Per Jacobsson har kommissionen gjort vissa efterforskningar i BIS arkiv. Vidare har kommissionen uppmärksammat de av Per Jacobsson efterlämnade anteckningar som i kopierat skick har deponerats vid Uppsala universitet. Då vissa stenografiska anteckningar är mycket svårtolkade har de ännu inte gåtts igenom i sin helhet.

Kommissionen har dessutom tagit del av annat schweiziskt arkivmaterial, bland annat i SNB.

5.4.7 Allmänt om källorna

Genom sitt studium av de skriftliga källorna har kommissionen försökt skaffa sig en uppfattning om hur aktörernas kännedom om guldets ursprung växte fram och hur detta påverkade deras förhållningssätt. Bilden presenteras i nästföljande avsnitt.

Som kommissionen ser på saken är det värt att uppmärksamma vilken oerhörd mängd krigstida handlingar som faktiskt finns upprättade och bevarade. De statliga arkiven är i huvudsak välbehållna, välordnade och lättillgängliga, sannolikt till följd av de långtgående svenska reglerna om offentlighet. Privatpersoner med maktställning har på frivillig bas bemödat sig om att nedteckna och bevara information. Det finns alltså rika källor att ösa ur.

Påfallande är emellertid att arkivmaterialet endast i ytterligt begränsad omfattning över huvud taget berör den problematik som kommissionen har efterforskat.

Verkligheten kan naturligtvis ha varit tydligare än vad som nu framgår. All kunskap sattes inte på pränt. Den dokumentation som gjordes var inte alltid fullständig och objektiv. Anteckningar kan exempelvis ha gjorts i annat syfte än att dokumentera exakt vad som skett. Vissa handlingar bevarades inte. Vad som sparats har ibland sorterats på ett sätt som gör det svårt att nu se samband som kan ha varit uppenbara för de berörda. Gallring har skett i efterhand. För Riksbankens arkiv gällde inga statliga arkivregler vid den aktuella tiden. Även i andra offenliga arkiv medges, nu som då, enligt lag viss gallring av exempelvis räkenskapsmaterial. Det kan vidare aldrig

uteslutas att kommissionen, trots mycket omfattande undersökningar, har förbigått någon skriftlig dokumentation.

5.5 Bilden klarnade efter hand

Utvecklingen under kriget beträffande kunskapen om och ställningstagandena till handeln med guld är påtagligt uppdelad i olika skeden. Följande skildring bygger på vad kommissionen funnit i det källmaterial som ovan redovisats. Den bör betraktas i ljuset av vad som redogjorts för i avsnitt 5.2 om hur den svenska informationstillgången avseende nazisternas konfiskationer och plundringar ökade.

5.5.1 Marknadens intresse avtog

Riksbanksfullmäktige fick vid sitt sammanträde den 29 december 1939 en rapport om att Federal Reserve Bank i USA sedan någon tid av principiella skäl avböjde att lämna lån mot säkerhet av guld liggande utanför USA.[197] Om inte förr så stod det åtminstone därmed klart för Riksbanken att kriget begränsade marknaden för guldet.

I samband med Kreugerobligationsaffären i september 1940 var det, som framgått i kapitel 3, aktuellt att Tyskland skulle lösa in lån genom att betala bland annat guld till Sverige. Att affären genomfördes ansågs allmänt vara bra för landet. Överväganden förekom om vilket som var bäst; att Riksbanken tog emot guldet eller att de svenska obligationsinnehavarna gjorde det. Ivar Rooth antecknade den 16 september vilka skäl som talade mot att Riksbanken skulle stå som mottagare.[198] Först nämnde han förlustrisken. Han befarade nämligen att guldpriset skulle sjunka. Därefter antecknade han risken för att amerikanarna skulle vägra köpa guldet i fråga, därför att det kom från Tyskland. Sedan noterade han som ett tredje skäl att man i Amerika skulle kunna framställa transaktionen på så sätt att Sverige hade hjälpt Tyskland att bli av med guld, vilket i amerikanska ögon skulle kunna uppfattas som en oneutral handling. Till sist antecknade Rooth att ett amerikanskt missnöje skulle kunna medföra att amerikanarna inte skulle vilja köpa något guld alls av Sverige. Som skäl för att Riksbanken skulle stå som förvärvare antecknade Rooth att obligationsinnehavarna, om de fick guldet, sannolikt skulle välja att via omedelbar transport till Lissabon försöka föra det vidare till Amerika för försäljning. Risken för att

[197] Arkivutredningen s. 92.
[198] Ibid. s. 106

transaktionen skulle framställas på olämpligt sätt i Amerika skulle då vara ännu större än om Riksbanken stod som mottagare.

I samband med sina överväganden rådfrågade Rooth både Gunnar Hägglöf och Christian Günther, som förespråkade att Riksbanken köpte för obligationsinnehavarnas räkning. De gav också råd om hur Riksbanken borde förhålla sig gentemot USA, för att undvika förvecklingar över den svenska neutralitetspolitiken.[199] Den 17 september samtalade Rooth med Valutakontorets styrelse och med Dag Hammarskjöld. Den 18-20 september sammanträdde riksbanksfullmäktige, varvid bland annat diskuterades vilka intressen som motiverade en affär. Även de svenska och tyska handelsdelegationerna överlade den 20 september om uppgörelsen.

I sina minnesanteckningar sammanfattade Rooth motiven för de berörda. Enligt Rooth drevs den svenska regeringen främst av handelspolitiska motiv, på så sätt att ökade möjligheter för export till Tyskland eftersträvades. För riksbanksfullmäktige ansågs det betydelsefullt att upprätthålla ett gott samarbete med Reichsbank. De svenska obligationsägarna kunde, summerade Rooth, genom affären tillgodogöra sig den kursuppgång som faktiskt skett under det senaste året samt bli av med fastfrusna fordringar på Tyskland. Rooth uppfattade att tyskarna styrdes av vinstmotiv. De ansåg, noterade han, att priset var billigt. Vidare förväntade de sig en stor bokföringsvinst på grund av guldets sjunkande värde.

För Rooth stod det alltså i september 1940 klart att det fanns en risk för att USA av någon anledning inte skulle vilja sälja dollar mot guld som kom från Tyskland. Skälen för den amerikanska inställningen framgår inte. Än mindre framgår det huruvida Rooth visste varför amerikanarna hyste denna uppfattning. Rooths överväganden färgades tydligt av hans roll som riksbankschef. Han kalkylerade med risker av ekonomiskt slag.

5.5.2 Rätten att använda beslagtaget centralbanksguld övervägdes

Som framgått av kapitel 4 beslagtog Nazityskland guldreserverna i ockuperade länders centralbanker. Folkrättsligt sett kan ett sådant förfaringssätt anses otillåtet på den grunden att angreppskrig i sig är förbjudet. Det kan också klandras med stöd av den fjärde Haagkonventionen 1907 med det därtill bilagda s.k. lantkrigsreglementet,

[199] Se, även för det följande i detta avsnitt, Sven Fritz rapport till kommissionen den 29 maj 1998.

som innehåller internationellt överenskomna ordningsregler för ockupationsmakter.[200] Däri anges att "plundring är uttryckligen förbjuden".[201] Vidare ges regler av innebörd att ockupationsmakten får beslagta statsegendom.[202] Eftersom utgångspunkten för konventionens regler är att en ockupation per definition är ett tillfälligt tillstånd, är ockupationsmaktens rätt att använda det beslagtagna dock inte oinskränkt.

Överväganden om förutsättningarna och villkoren för de nazityska beslagen av guldreserver förekom tidigt bland de aktörer som här är aktuella. Om dessa överväganden bottnade i moraliska eller folkrättsliga betänkligheter kan inte avgöras i dag.

Risken för att beslagtaget centralbanksguld skulle komma ut på marknaden förefaller ha uppmärksammats mycket tidigt. Redan den 28 november 1939 antecknade Ivar Rooth nämligen följande. "P.J. Om T tar Holland och dess guld. Kommer världen då att köpa guld."[203] Initialerna P.J. förekommer i flera av Ivar Rooths handskrivna anteckningar. Det framgår av olika sammanhang att de står för Per Jacobsson. Med förkortningen T avses naturligtvis Tyskland. Just den här noteringen måste rimligen härröra från ett samtal mellan Rooth och Jacobsson rörande frågan om vilket förhållningssätt som andra nationer kunde förväntas ha till ett eventuellt framtida nazityskt beslag av centralbanksguld.

Den 19 september påföljande år, 1940, antecknade Rooth under rubriken "Samtal med Treue"[204] att "beslagtaget guld lämnas till Reichsbank".

I BIS arkiv har återfunnits en utskrift av en anteckning från ett telefonsamtal mellan Rooth och Jacobsson den 22 november 1940.[205] Anteckningen innehåller dels ett återgivande av en icke närmare preciserad prisdiskussion mellan de båda männen, dels noteringar av Jacobssons tankar vid tillfället. I diskussionen nämndes, enligt vad som antecknats, de finska och danska centralbankerna. Jacobsson noterade att när det gäller Danmark måste uppenbarligen samma fråga bli aktuell som beträffande Belgien, nämligen om guld som åtkommits på sådant sätt kunde användas fritt. Enligt vad Jacobsson nedtecknat undvek han och Rooth avsiktligt att i telefonsamtalet uttala den frågan.

---

[200] SFS 1910:153. Även tryckt i SOU 1979:23.

[201] Artikel 47.

[202] Artikel 53.

[203] Arkivutredningen, Ivar Rooths minnesanteckningar 28 november 1939.

[204] Här måste avses Reichsbanksdirektor Hans Treue.

[205] BIS. File 2/11 F, Sveriges Riksbank Gold Operations - Policy September 1939 - 1954. Även intaget under kommissionens dnr 87/98.

Den här redovisade dokumentationen tyder på att Jacobsson och Rooth redan på hösten 1939 hypotetiskt funderade över och diskuterade hur andra nationer kunde tänkas förhålla sig till eventuella beslag av centralbanksguld från Nazitysklands sida. På hösten 1940 var det en realitet att beslag hade skett och att Reichsbank hade tillförts det som tagits. Rooth och Jacobsson övervägde då vilken rätt - moralisk eller legal - som Reichsbank egentligen hade att disponera över beslagen. Problematiken betraktades som känslig.

År 1941 återkom Rooth i sina anteckningar till vad han fått veta om den amerikanska inställningen. Han redovisade i en utskriven notering av den 19 februari att Marcus Wallenberg hade rest till USA hösten 1940 och att han själv då hade bett Wallenberg att tala med företrädare för det amerikanska finansdepartementet, Federal Reserve Bank och privata banker för att sondera inställningen till guldet och dess framtida värde.[206] Noteringen innehåller en ganska utförlig beskrivning av vad Wallenberg sade vid sin återkomst. Denna notering är den första som uttryckligen handlar om så kallat stulet guld. Enligt Rooths anteckning förklarade Wallenberg vid sin återkomst till Sverige att amerikanarna i princip skulle fortsätta att köpa guld till oförändrat pris. Möjligen skulle de dock vägra att köpa sådant guld som de kallade för "stulet". Därmed avsågs, enligt Rooths anteckning, sådant guld som vissa länder hade kommit i besittning av genom ockupation av andra länder. Noteringen avslutas med något som kan vara ett råd förmedlat av Wallenberg, men som sannolikt är en egen reflektion. Riksbanken borde, enligt vad som noterats, hädanefter sortera det guld som förvarades i Sverige på så sätt att guld som förvärvats före kriget eller från Boliden hölls avskilt från guld som förvärvats från europeiska länder efter krigsutbrottet.

Anteckningens autentiska bakgrund styrks av en jämförelse med följande anteckning i Marcus Wallenbergs arbetsdagbok den 10 december 1940.[207]

> "Breck ansåg att guldpriset skulle bli oförändrat under kriget, att någon diskriminering mot bona fide ägare ej komme att inträffa men att äganderätten från misstänkta länder som Tyskland och Japan, kommer att noga prövas i varje fall."

Kommissionens tolkning är att det guld som omtalades vid Wallenbergs samtal först med Breck och senare med Rooth var beslagtaget centralbanksguld. En annan, i och för sig möjlig, tolkning kunde vara att även inlöst personguld avsågs. Mot bakgrund framför

---

[206] Arkivutredningen. s. 131.

[207] Wallenbergsarkivet, Marcus Wallenbergs dagboksanteckningar för den 10 december 1940.

allt av hur den amerikanska argumentationen fördes genom hela krigstiden förefaller detta dock mindre sannolikt.

Bland Rooths handskrivna minnesanteckningar finns en som har daterats den 12 februari kl. 10.35 och som även den beskriver det ovan avhandlade samtalet med Marcus Wallenberg. Här omnämns Wallenberg. Vidare har noterats att guldpriset skulle vara oförändrat för alla, att guldförsäljare inte skulle komma att diskrimineras så länge det inte var fråga om "stulet guld" samt att "äganderättsprövningen" skulle bli noggrann.

Eftersom den handskrivna memorialanteckningen får antas ha gjorts i anslutning till det skeende som avhandlas måste man utgå från att Rooths samtal med Marcus Wallenberg ägde rum först i februari 1941, två månader efter det att Wallenberg hade fått sin information.

Den ovan redovisade anteckningen av den 19 februari har sannolikt tillkommit som ett led i förberedelserna inför riksbanksfullmäktiges sammanträde två dagar senare, den 21 februari. När Rooth gjorde sin utskrift var syftet sannolikt inte endast att dokumentera vad han hört, utan också att sammanställa sina egna reflektioner med anledning av informationen och i ljuset av de frågeställningar som väntades bli aktuella på sammanträdet.

Enligt protokollet från nämnda sammanträde redogjorde Rooth då för fördelningen av Riksbankens samlade tillgångar i guld och valutor.[208] Han förespråkade att guld fördelades mellan Sverige, Schweiz och Tyskland och avrådde från att sända guld till USA. Dessutom redovisade han att man vid eventuella framtida guldförsäljningar till USA måste räkna med att amerikanarna inte skulle vara beredda att köpa guld som tagits av en ockupationsmakt samt att de amerikanska myndigheterna skulle göra en noggrann undersökning av äganderättsfrågan.

Från 1941 finns ytterligare en anteckning av Rooth som återger dennes växande insikt om att det var riskabelt med guld från Tyskland. Anteckningen är daterad den 31 maj och rubricerad Samtal.[209] Den lyder som följer.

> "De av riksbanken efter krigsutbrottet inköpta guldtackorna böra förvaras för sig. Vid försäljning av guld i tackor till guldsmeder etc. böra i första hand dessa från Tyskland inköpta tackor användas. Anledningen härtill är, att det förefaller sannolikt, att Amerika icke skulle vara berett att inköpa guld, som varit i tysk ägo efter krigsutbrottet, och i varje fall torde komma att fordra en utredning om att det guld, som vi komma att sälja till Amerika, verkligen icke är av tyskt ursprung."

---

[208] Arkivutredningen. s. 132.

[209] Ibid. s. 132.

Sammantaget drar kommissionen följande slutsatser. Senast i december 1940 hade Marcus Wallenberg kännedom om att ockuperade länders centralbanksguld kunde vara i omlopp i den europeiska guldhandeln. Rooth, som länge övervägt risken härför, fick klart besked om att det förhöll sig så senast i februari 1941. Han fick då också veta att amerikanarna ansåg guldet vara "stulet". Den 21 februari 1941 fick riksbanksfullmäktige information om att USA sannolikt skulle vägra att köpa guld som kunde härröra från ett ockuperat lands centralbank. Därmed stod förhållandet också klart för Dag Hammarskjöld och regeringen. I vart fall Rooth fann under året skäl att överväga vilken del av Riksbankens guldinnehav som skulle kunna misstänkas vara "stulet" och hur sådant guld skulle hanteras i förhållande till guld som ur denna synvinkel sett var riskfritt. Huruvida Rooth med anledning därav ombesörjde någon faktisk sortering av Riksbankens guld har inte framkommit.

5.5.3 Guld och handelsavtalet med Tyskland

Det handelsavtal som slöts mellan Sverige och Tyskland i december 1941 förutsatte att Riksbanken sålde svenska kronor till Tyskland mot betalning i guld från Reichsbank. För en mera utförlig redogörelse för avtalets bakgrund och innehåll hänvisas till kapitel 3.

I direkt anslutning till avtalet träffades, som ovan redovisats, med Ivar Rooths medverkan en överenskommelse mellan Riksbanken och Reichsbank av innebörd att Riksbanken åtog sig att under 1942 vid anfordran och mot betalning i svenska kronor till visst i förväg bestämt pris köpa guld från Reichsbank. Skyldigheten gällde upp till ett visst tak, nämligen 20 eller 25 miljoner kr.

Att guld på detta sätt kopplades till handelsavtalet förutsatte både regeringens och Riksbankens medverkan. Riksbankschefen verkställde vad regeringen funnit nödvändigt. Regeringens ansvarsområde omfattade mer än riksbankschefens. Även om Rooth främst hade att göra ekonomiska överväganden, måste man konstatera att hans insikt om att guld från Tyskland kunde härröra från ockuperade länder och därmed vara svårsålt inte innebar att han ansåg Riksbanken vara absolut förhindrad att ta emot ytterligare tyskt guld.

Den 12 juni 1942 var Rooth i Berlin. Där träffade han Emil Puhl och Karl Friedrich Wilhelm från Reichsbank. Samtalet dem emellan dokumenterade Rooth i en anteckning.[210] Denna avslutas med en reflektion rörande tyskt guld. Rooth uttrycker till att börja med farhågor

[210] Ibid. s. 141 f.

för framtida komplikationer beträffande köpt guld som tidigare varit i tysk ägo. Därefter noterar han att man noggrant bör bokföra de guldtackor som köpts under kriget. Sådana guldtackor som köpts från Tyskland borde man, enligt Rooths anteckning, i första hand leverera till Italien eller försälja till svenska juvelerare.

Under 1942 fortsatte Rooth således att fundera över vilka åtgärder som var påkallade beträffande tyskt guld, vilket kunde misstänkas härröra från ockuperade länder. Hans slutsats var uppenbarligen att sådant guld om möjligt borde vidaresäljas till köpare, som inte kunde förväntas ställa till problem. När guldet väl hade sålts vidare var den ekonomiska risken i sådant fall eliminerad.

Inget tyder, såvitt kommissionen funnit, på att insikterna hos aktörerna i Riksbanken och regeringen ledde till att fortsatta förvärv av guld från Tyskland principiellt sattes i fråga under 1942. Tvärtom beslutade riksbanksfullmäktige vid två tillfällen, nämligen den 30 april och den 8 oktober, att höja taket för sitt åtagande att ta emot guld från Reichsbank till 35 respektive 70 miljoner kr. Detta skeende hade regeringen full insyn i.

Vad gäller bankoutskottet kan inte mer sägas än att det visade intresse för det svensk-tyska handelsavtalet, sedan det väl hade slutits. Vid utskottets sammanträden den den 10 och 17 februari 1942 fanns nämligen punkterna "handelsavtalet med Tyskland", "kreditgivning till Tyskland" och "industriens kreditgivning till Tyskland" på frågelistan.[211]

Slutligen måste det konstateras att kommissionen inte har funnit något tecken på att det i Sverige under 1942 skulle ha funnits någon direkt vetskap om att konfiskerat och plundrat personguld kunde ingå i Reichsbanks guldhantering. "Stulet guld" ansågs av allt att döma i Sverige ännu endast syfta på beslagtaget centralbanksguld.

5.5.4 De allierade varnade och misstanken föddes att guld smältes om

Den svenska guldhandeln med Tyskland övervägdes åter efter en dramatisk händelse i början av 1943. Då meddelade de flesta av de allierade staterna sin avsikt att efter kriget återställa all egendom som Nazityskland hade rövat från ockuperade länder och deras invånare. Meddelandet gavs i en deklaration som överlämnades till UD från brittiska beskickningen den 5 januari.[212]

---

[211] Bankoutskottets protokoll den 10 och 17 februari 1942.

[212] UD HP 80A/Allmänt, vol. 3467.

För Riksbanken blev det nu aktuellt att ta ställning till om man över huvud taget borde fortsätta med guldaffärer inom Europa. En möjlighet kunde vara att ställa villkor, för att på så sätt gardera sig mot allierat missnöje och därav följande problem. Ivar Rooth skrev till Per Jacobsson vid BIS den 3 februari och förklarade att man i Riksbanken inte skulle vara intresserad av europeiska guldaffärer alls, om man kunde befara risker för återvinningsanspråk.[213] Enligt Rooth borde det vara en viss skillnad mellan guld som i god tro mottagits före den allierade varningen och guld som förvärvats därefter. "Den försiktighet, som man numera måste visa vid köp av guld, bör följaktligen vara större än den, som tidigare varit nödvändig", skrev Rooth.

Det finns i Riksbankens arkiv en anteckning som tyder på att deklarationen uppmärksammades också inom bankoutskottet, nämligen att ordföranden Harald Åkerberg den 9 februari reste frågan om varningen inte måste innebära att vissa risker var förenade med inköp av guld i Tyskland.[214] Av denna precisa frågeställning finns inget spår i bankoutskottets handlingar. Frågelistan till sammanträdena den 9 och 11 februari upptar dock följande fråga. "Efter vilka linjer och i vilken omfattning köpes guld?"[215] Vad frågan föranledde för diskussionsinlägg eller svar har kommissionen inte återfunnit någon dokumentation om.

Mellan Rooth och Jacobsson diskuterades frågan i brev under februari månad. Den 24 februari skrev Jacobsson till Rooth, som hade efterfrågat BIS policy efter den allierade deklarationen.[216] Jacobsson förklarade att BIS hittills inte hade behövt fundera över det så mycket. Ibland hade man dock från BIS sida begärt försäkringar om att guldleveranser endast innehöll sådant guld som varit i vederbörande centralbanks ägo redan före den 1 september 1939. Dessutom hade man försökt att vid sina guldinköp inte överskrida den nivå som motsvarade ett normalt handelsläge. Samma policy rekommenderades Riksbanken att försöka följa.

Utförlig dokumentation finns i Riksbankens arkiv rörande händelseförloppet i denna fråga mellan den 15 och den 23 februari 1943.[217] Grunden är en promemoria som upprättats av Rooth och daterats den 9 mars samma år. Till promemorian finns fyra bilagor fogade. De båda första är signerade av Rooth och daterade 15 respektive 19 februari. Den tredje är rubricerad "PM av Hägglöf

[213] Arkivutredningen s. 157.
[214] Ibid. s. 158.
[215] Bankoutskottets protokoll den 9 och 11 februari 1943.
[216] Arkivutredningen. s. 158.
[217] Ibid. s. 159 f.

22/2 43". Den fjärde är ett protokollsutdrag avseende riksbanksfullmäktiges sammanträde den 19 februari.

I huvudpromemorian redogör Rooth för att han i slutet av januari fäst fullmäktiges uppmärksamhet på den allierade deklarationen. Han redovisade därvid inledningsvis att Sverige redan hade åtagit sig att köpa guld från Reichsbank för sammanlagt 70 miljoner kr, varav en del återstod att infria. Vidare redogjorde han för att Tyskland sannolikt mycket snart skulle begära att få sälja ännu mer guld till Sverige. I promemorian noterar Rooth här att han inte ansåg sig kunna ifrågasätta en diskussion med tyskarna avseende vad som redan avtalats. Med tanke på den nya framställning som väntades ville han dock, skriver han, ta kontakt med tyskarna och försöka få en förklaring om att de skulle leverera guld som kom från icke-ockuperade länder. Om detta talade han med handelsminister Herman Eriksson och finansminister Ernst Wigforss och fick sedan den 12 februari ett svar per telefon från Eriksson. Rooths dokumentation av detta svar återfinns i den första bilagan till promemorian. Vidare beskrivs att Reichsbank, som väntat, den 15 februari hemställde att det svenska åtagandet att köpa guld skulle höjas från 70 till 105 miljoner kr. Med anledning av denna framställan hade Rooth, enligt sin egen promemoria, nya överläggningar med Eriksson och Wigforss. Härefter sägs det att ärendet togs upp till behandling i riksbanksfullmäktige den 18 februari. Fullmäktige ville, enligt noteringarna, att regeringen skulle utse en representant för att förhandla vidare om saken. Det redovisas att Eriksson var tveksam till ett sådant arrangemang, bland annat av konstitutionella skäl, samt att han den 22 februari gav Rooth en promemoria som Gunnar Hägglöf skrivit samma dag. Den 22 februari hände också det, skriver Rooth, att Jacob Wallenberg besökte honom och gav vissa upplysningar som Rooth noterade på Hägglöfs promemoria. Därmed ansåg Rooth att "saken i realiteten blivit ordnad" och föreslog riksbanksfullmäktige att avstå från att kräva förhandling med en regeringsrepresentant. Förslaget godtogs, enligt Rooth, under hand och dokumenterades efter beslut den 23 februari genom ett tillägg till protokollet för den 19 februari.

Den första bilagan till Rooths promemoria den 9 mars lyder som följer.[218]

> "Statsrådet Herman Eriksson ringde fredagen den 12 februari kl. 12.15 och meddelade, att han nu med regeringsledamöterna diskuterat den av mig väckta frågan, huruvida jag i brev till Puhl eller genom ett samtal mellan Richert och Puhl eller mellan Hägglöf, som i dagarna reser till Berlin, och Puhl kunde taga upp frågan om eventuella fortsatta guldköp. Sedan den

[218] Bilagan är märkt "R/Ag 15.2.1943/5 ex".

engelska deklarationen utfärdats att guld, värdepapper och andra tillgångar, som berövats innevånare i de ockuperade länderna, skulle återställas till dem, hade det nämligen enligt min mening inträtt en ny situation, som gjorde, att vi icke längre borde köpa annat guld från Tyskland än sådant som enligt tysk förklaring icke direkt eller indirekt kom från något ockuperat land.
Handelsministern meddelade, att regeringen enstämmigt var av den meningen, att tillräcklig grund icke förelåg för att taga upp saken på någon av de vägar, som jag föreslagit. Däremot mötte det inte något hinder om jag personligen träffade Puhl att i förbigående kasta fram saken."

Den andra bilagan är daterad den 19 februari och innehåller även den noteringar som gjorts av Rooth. Häri återfinns anteckningar om Rooths kontakter och åtgärder efter det att Reichsbank hemställt om höjt tak för de svenska guldköpen. Rooth beskriver att han på nytt tog upp saken med handels- och finansministrarna. Enligt noteringarna besökte han Herman Eriksson den 16 februari och visade honom då dels brevet från Reichsbank, dels ett förslag till svar därpå. Eriksson vidhöll den förklaring han tidigare lämnat för egen och regeringens del. Rooth förklarade att han inte själv kunde ta ansvar för en sådan sak, utan avsåg att föredra ärendet i riksbanksfullmäktige. Såvitt framgår av Rooths anteckningar bemyndigade Eriksson honom då att anteckna i fullmäktiges protokoll att "det var regeringens önskan, att riksbanken skulle tillmötesgå Reichsbanks begäran om ytterligare guldaffärer, men att riksbanken icke skulle som villkor, uppställa kravet på en förklaring från Reichsbank beträffande fallets art". I detta sammanhang upprepade Eriksson också, enligt vad Rooth antecknat, att det inte fanns något som hindrade att Rooth vid ett personligt samtal med Emil Puhl gjorde denne uppmärksam på frågan.

Det tredje dokument som bilagts Rooths marspromemoria om skeendet denna februarivecka är en promemoria som upprättats av Gunnar Hägglöf den 22 februari 1943 och som återfinns även i UD:s arkiv.[219] Hägglöf redogör däri först för bakgrunden till det svenska åtagandet att köpa för 70 miljoner kr guld från Tyskland. Han summerar med att konstatera att man från svensk sida under åren 1941-42 eftersträvat ett tyskt löfte om att clearingsaldot skulle utjämnas genom guldöverföringar och att man efter åtskillig övertalning också fått ett sådant löfte. Enligt Hägglöfs uppfattning betydde detta att man inte från svensk sida kunde vägra att ta emot guld från Tyskland för sådant ändamål. Det var vidare, enligt Hägglöfs promemoria, "övervägande sannolikt, att en svensk framställning om affidavit för det guld, som skeppas till Sverige, skulle mötas med ett bestämt avslag från

[219] UD HP 64 Ct samt HP 80 A/Allmänt. Även intagen under kommissionens dnr 14/97.

tysk sida". Tyskland ansåg sig nämligen, enligt Hägglöf, ha full rätt att disponera över guld som tagits av de ockuperade länderna och ville knappast göra avsteg från den principen. Härefter antecknar Hägglöf att "man" under sådana förhållanden velat undvika att göra en officiell framställan till Reichsbank. I stället hade Jacob Wallenberg, som medlem av den svenska regeringsdelegationen för svensk-tyska handelsförhandlingar, besökt Puhl och under hand framfört önskemålet att inga guldtackor från ockuperade länder levererades till Riksbanken. Enligt Hägglöfs promemoria hade Puhl då förklarat att han var glad över att dessa svenska synpunkter framfördes till honom personligen och inte i officiell form, eftersom det då hade kunnat bli omöjligt att lösa frågan. Puhl hade också, enligt Hägglöfs noteringar, sagt till Wallenberg att han var beredd att själv se till att inget guld från ockuperade länder skulle ingå i framtida leveranser till Sverige. Slutligen antecknar Hägglöf att Puhl besökts dagen därpå och att denne då upplyst Wallenberg om att han redan vidtagit erforderliga åtgärder. På det exemplar av Hägglöfs promemoria som ligger i Riksbankens arkiv har en anteckning signerad Rooth tillfogats. Enligt denna har Wallenberg besökt Rooth den 22 februari och lämnat samma uppgifter, som Hägglöf antecknat att han fått. Därutöver hade Wallenberg, enligt Rooths anteckning, tillagt att Puhl vid deras andra sammanträffande bett Wallenberg "hälsa Rooth att jag har ordnat saken". På det exemplar av Hägglöfs promemoria som finns i UD:s arkiv finns en osignerad handskriven anteckning om att Wallenberg "har sett" det avsnitt som beskriver hans samtal med Puhl.

Det protokollsutdrag som fogats som bilaga 4 till Rooths mars-promemoria anges härröra från riksbanksfullmäktiges sammanträde den 19 februari. Det inleds med en redovisning av att Rooth föredragit omständigheterna kring det svenska åtagandet att köpa guld från Tyskland för 70 miljoner kr. Redovisningen liknar den som finns i Hägglöfs promemoria. Utdraget avslutas med följande formuleringar.

> "Under hänvisning härtill och till de samtal, som de svenska underhandlarna nyligen haft i Berlin, får jag hemställa, att fullmäktige ville förklara sig beredda att från Reichsbank inköpa guld utöver den för närvarande bestämda summan av 70 miljoner kronor för ytterligare 35 miljoner kronor, d.v.s. till en sammanlagd summa av 105 miljoner kronor. För dagen hade levererats guld för c:a 57 miljoner kronor.
> Fullmäktige godkände herr Rooths förslag."

Rooth gjorde egna minnesanteckningar i samband med sammanträdet den 18 februari.[220] Av anteckningarna framgår att några av de fullmäktiga efterlyste en bättre redogörelse från regeringen samt att Dag

[220] Arkivutredningen s. 163.

Hammarskjöld förklarade det vara praktiskt taget omöjligt för Riksbanken att vägra. Vidare har antecknats att "R" (med all sannolikhet Rooth själv) förklarade att guldet fortsatte att vara besmittat även om det inte syntes samt att nya tackor var en anledning till misstanke.

I en minnesanteckning daterad den 16 maj 1943 återkom Rooth till skeendet i februari.[221] Där beskrev han att Eriksson förklarat för honom att han inte fick skriva brev till Puhl men att det inte mötte något hinder att han reste till Berlin och muntligen framförde sina önskemål. Rooth hade ingen annan anledning att resa till Berlin vid den tiden och befarade därför, enligt vad han antecknat i maj, att hans besök skulle komma att väcka oönskad uppmärksamhet. Därför föreslog han att de svenska förhandlare som ändå skulle till Berlin också skulle ta upp den aktuella frågan. Detta var enligt Rooths anteckning bakgrunden till att Wallenberg efter överenskommelse med Hägglöf sammanträffade med Puhl den 18 och 19 februari 1943. Rooths anteckning från maj 1943 innehåller i övrigt en beskrivning av vad som förekom mellan Wallenberg och Puhl som väl överenstämmer med övriga ovan redovisade anteckningar.

Dokumentationen av vad som sades och gjordes under den aktuella februariveckan 1943 är påfallande noggrann och detaljrik. Den är sammanställd i efterhand och dess olika delar är väl sammanfogade, vilket ger ett i någon mening tillrättalagt intryck. Dessa omständigheter visar, enligt kommissionens uppfattning, att frågan av åtminstone Rooth betraktades som mycket känslig och väsentlig. Rooth var uppenbarligen mån om att dokumentera dels att han uppmärksammat risker med att framöver förvärva guld från Tyskland dels att han i sin tur gjort riksbanksfullmäktige och regeringen uppmärksamma på frågan och efterfrågat deras synpunkter. Man kan utgå från att det är dessa syften som har styrt utformningen av Rooths anteckningar. Hägglöfs promemoria tyder på liknande överväganden från hans sida. Vad Hägglöf har velat dokumentera är dels att de gällande överenskommelserna med Tyskland och Reichsbank enligt hans uppfattning omöjliggjorde att Sverige motsatte sig att ta emot guld, dels att det visade sig vara ett riktigt val att inte göra någon officiell framställan till Tyskland om att s.k. stulet guld inte var önskvärt i Sverige. Både Rooth och Hägglöf har alltså i sin dokumentation av vad som förekommit varit måna om att framhålla att de själva handlat på ett väl övervägt och korrekt sätt.

En väsentlig pusselbit för valet av fortsatt agerande är det beskrivna samtalet mellan Wallenberg och Puhl. Utan den länken hade fortsatta

[221] Ibid. s. 164.

guldaffärer med Reichsbank varit mycket svåra att försvara. Kritik skulle ha drabbat både Riksbanken och regeringen. Det måste därför särskilt uppmärksammas att det inte finns några förstahandsuppgifter om detta samtal. Vad som föreligger är endast Rooths och Hägglöfs noteringar om vad Jacob Wallenberg berättat för dem om mötet.

En delvis annorlunda version av vad som avhandlades vid mötet mellan Puhl och Wallenberg gav Rooth till SNB:s styrelse den 23 maj 1946.[222] Styrelseprotokollen från SNB under krigstiden är, såvitt kommissionen erfarit, över lag tämligen utförliga och sakligt formulerade. Rooth tillfrågades, enligt vad som antecknats i nämnda protokoll, om Riksbanken hade skaffat sig någon försäkran från tyskarna om att stulet guld inte förekom i Riksbankens köp. På detta svarade Rooth att den svenska handelsdelegation som befann sig i Berlin den 18 - 19 februari 1943 hade fått en försäkran från Emil Puhl om att sådant guld aldrig[223] hade överlåtits till Riksbanken.

I maj 1946, när Rooth gav sin förklaring till den schweiziska nationalbanken, stod det klart att de allierade riktade kritik mot allt innehav av stulet guld från ockuperade länder, inte bara mot innehav av sådant som förvärvats efter varningen i januari 1943. Kritiken träffade både Schweiz och Sverige. Rooths nya version av samtalet mellan Wallenberg och Puhl svarade väl häremot.

Den 27 maj 1946 förhördes Rooth på schweiziska regeringens begäran av en domare, Bundesrichter Rais.[224] Vid förhöret, som ägde rum i Zürich, fördes det på tal att Belgiens guldreserv hade tagits av tyskarna och använts i utrikeshandeln. Rooth tillfrågades om vad han visste om saken och om vilka förbindelser han hade haft med Reichsbank under kriget. Rooths svar på frågorna har skrivits ut av domstolen och sedan undertecknats av Rooth själv. Enligt vad som antecknats förklarade Rooth att det var föregående höst som han hade hört talas om att det belgiska guldet beslagtagits av tyskarna och smälts om. Vidare förklarade han att Sverige i samband med handelsförhandlingarna med Tyskland i princip hade åtagit sig att göra vissa guldköp. Den allierade varningen i februari 1943 hade därför lett till att det blev bestämt att saken skulle diskuteras med Puhl. Det föreslogs först att Rooth själv skulle resa till honom i Berlin, men eftersom man inte ville väcka onödig uppmärksamhet gav man i stället den svenska handelsdelegationen i uppdrag att ta kontakt med Puhl, när den ändå var där. Det blev, berättade Rooth vidare, Wallenberg som den 18 februari 1943 talade med Puhl. Enligt Rooth försäkrade Puhl då

---

[222] SNB:s arkiv, styrelseprotokoll den 23 maj 1946 nr 573.

[223] "niemals"

[224] Bundesgericht Tribunal Fédéral, R 1 Act 6, kommissionens dnr 2/98.

Wallenberg om att Riksbanken inte skulle komma att få något guld från ockuperade länder. Rooth berättade vidare att Puhl följande dag, den 19 februari, förklarade för Wallenberg att han redan hade vidtagit erforderliga åtgärder för att tillgodose det svenska önskemålet. Sedan han berättat om detta skeende tillade Rooth att man[225] hade varit av den uppfattningen att Puhl var en anständig man, som man kunde lita på.

Rooth vidhöll således sin tidigare nedtecknade version om vad som utspelade sig mellan Wallenberg och Puhl i februari 1943. Bakgrunden till att förhöret ägde rum var att den schweiziska regeringen och SNB kände sig angripna av franska och amerikanska påståenden om att de i ond tro förvärvat stulet belgiskt guld. Detta framgår av ett brev som Rooth efter förhöret skrev till kabinettsekreterare Westman i UD.[226] I brevet hemställde Rooth att någon vid UD skulle gå igenom protokollet och ge synpunkter på om det kunde få användas av SNB i samband med ett eventuellt försvar. Rooth bilade flera ändringsförslag.

Vad som nu beskrivits är ett uttryck för att det efter kriget förekom försök att samordna den schweiziska och den svenska inställningen till de allierade påståendena om köp av stulet guld från ockuperade länder. Som snart kommer att framgå är det mycket som talar för att samordning förekom även under kriget, även om endast få bevarade dokument ger direkt stöd därför.

En nyckelperson i det skeende som så utförligt beskrivits av Rooth är handelsministern Herman Eriksson. Efter Eriksson finns, som nämnts, handlingar bevarade i UD:s arkiv. Bland annat finns stenografiska anteckningar från regeringssammanträden m.m. under krigstiden. Tillsammans med dessa ligger maskinskrivna utskrifter, som kommissionen har tagit del av. Anteckningarna är tämligen utförliga och mycket personligt utformade. De innehåller inte sällan spontana och kritiska synpunkter på kollegernas agerande. Vidare präglas de starkt av sin hastiga och direkta tillkomst. I den kronologiskt ordnade mapp som märkts 1943 finns anteckningar från en allmän beredning den 9 februari samt från ett sammanträde av något slag den 18 mars.[227] Inga anteckningar finns emellertid där bevarade från den mellanliggande händelserika februarivecka som Rooth och Hägglöf dokumenterat.

Frånvaron av motsvarande skildring i Erikssons handlingar kan naturligtvis ha många förklaringar. En tänkbar sådan är att saken faktiskt aldrig behandlades vid något regeringssammanträde. I stället kan den exempelvis ha diskuterats på tre man hand mellan Per Albin

---

[225] "wir"

[226] Arkivutredningen s. 220.

[227] UD, Herman Erikssons handlingar, volym 1.

Hansson, Ernst Wigforss och Eriksson. En sådan handläggning kunde stämma väl överens med gängse rutiner inom regeringskretsen vid denna tid. Ser man närmare på Hägglöfs promemoria, som är daterad den 22 februari, finner man att denne inte alls nämner något om att frågan skulle ha behandlats av regeringen. Faktum är att Hägglöf inte ens nämner Eriksson i sammanhanget. I stället skriver Hägglöf neutralt om vad "man" har ansett sig böra göra. På det exemplar av promemorian som finns i UD:s arkiv finns en notering om att den samma dag har sänts med bud till Eriksson. Som framgått ovan antecknade Rooth senare att Eriksson samma dag hade överlämnat Hägglöfs promemoria till honom. Av någon anledning har Hägglöf uppenbarligen inte velat framhålla vare sig regeringen eller Eriksson som agerande i skeendet. Det kan ha berott på att de faktiskt inte hade de aktiva roller som Rooth tillskrivit dem, men det kan naturligtvis ha haft andra motiv. Om det var så att Eriksson och regeringen i övrigt, eller delar därav, aktivt tog ställning på det sätt Rooth beskrivit innebar detta ju samtidigt att regeringen ingrep i Riksbankens angelägenheter på ett sätt som kan ha betraktats som grundlagsstridigt.[228] Det förhållandet kan för regeringens ledamöter och även för dess tjänstemän ha varit ett skäl att minimera dokumentationen av vad som skedde.

Dag Hammarskjölds fickkalendrar innehåller ytterst lapidariska anteckningar och ger ingen ytterligare vägledning för kartläggningen av vilka som faktiskt var tongivande när det svenska ställningstagandet gjordes.[229] Den 18 februari 1943 har han helt enkelt antecknat följande. "Morgon- och kvällssammanträden i RB. Konflikt om 35 mkr. tyskt guld under uppsegling."

Oavsett om Rooths promemorior ger en riktig beskrivning av regeringens aktiva inblandning kan det fastslås att regeringen i varje fall hade tillgång till information om frågeställningen och om riksbanksfullmäktiges beslut. Hammarskjölds dubbla funktion i Riksbanken och regeringen, samt de täta kontakterna mellan övriga män i det ledande nätverket, utesluter att så ej skulle vara fallet. Att även bankoutskottet uppmärksammat saken, om än i efterhand, har framgått ovan.

Sammantaget kan följande konstateras. Mot bakgrund av den allierade varningen oroades Rooth och Hägglöf av att Reichsbank ville sälja ytterligare guld. De fick anledning att principiellt överväga om Riksbanken borde ta emot mer guld från Reichsbank. Riksbanks-

[228] Det enda lagligen anvisade tillvägagångssättet för regeringen i en situation som denna var att utse ett ombud för att förhandla med riksbanksfullmäktige.
[229] Kungliga biblioteket i Stockholm, Dag Hammarskjölds handlingar.

fullmäktige informerades om problematiken och fattade beslut om fortsatt handel. Även regeringen hade information om frågeställningen och om riksbanksfullmäktiges beslut. Regeringen gjorde inget för att förhindra att handelsavtalet fullföljdes genom fortsatta guldförvärv. Som framgått tyder i stället det mesta på att regeringen aktivt verkade för fortsatta köp.

I fråga om händelserna under 1943 måste det vidare noteras att ett nytt begrepp avseende guld från Nazityskland kom till användning, nämligen "smittat" eller besmittat guld. Uttrycket återfinns i Rooths handskrivna minnesanteckningar från sammanträdet med riksbanksfullmäktige den 18 februari, vilka ovan redovisats. I samma andetag noterar Rooth att "nya" tackor kan vara en anledning till misstanke. Anteckningen kan ses i ljuset av en upptäckt som en kort tid dessförinnan hade gjorts i SNB, nämligen att 451 guldtackor som Reichsbank deponerade där den 27 januari 1943 var stämplade med tillverkningsåret 1942.[230] Mot denna bakgrund kan Rooths anteckning knappast tolkas på annat sätt än att man inom Riksbanken nu insåg risken för att oönskat guld smältes om. Beslagtaget centralbanksguld kunde då blandas med annat guld. Möjligheten att identifiera ursprunget minskade.

På sommaren 1943 hemställde Reichsbank att det ännu ej uppnådda svenska taket för guldköp skulle höjas från 105 till 140 miljoner kr. Riksbanksfullmäktige beslutade den 5 augusti att hövligt men bestämt avslå begäran.[231] Den 8 juli hade Rooth antecknat "Inga guldköp utan UD:s medgiv".[232] Vid föredragningen inför fullmäktiges beslut redovisades också att underhandlingar förts med UD.[233] Från och med nu ville Riksbanken alltså inte gå med på att utöka sitt åtagande att köpa guld från Reichsbank, i vart fall inte utan regeringens samtycke. Det är oundvikligt att konstatera att detta trendbrott i den svenska guldhandeln med Reichsbank ägde rum just vid en tid då, som snart kommer att framgå, diskussionens vågor gick höga i SNB:s styrelse i fråga om dess förhållningssätt till guldet från Reichsbank. Vidare måste det uppmärksammas att kommunikationen mellan de båda centralbankerna och BIS var tät vid denna tid.

Arkivutredningen har redovisat en brevväxling som ägde rum mellan Riksbanken och SNB i juli och augusti 1943.[234] Brevväxlingen tyder på att man i Schweiz fått uppfattningen att Sverige nu skulle

---

[230] Fior s. 50 f.

[231] Arkivutredningen, Ivar Rooths minnesanteckningar.

[232] Ibid.

[233] Arkivutredningen s. 152.

[234] Ibid. s. 151 f.

förbjuda import av guld. Rooth bemötte detta antagande med att påminna om det kvarstående och ännu ej helt infriade svenska åtagandet att köpa guld från Tyskland. Vilken politik som därefter skulle komma att föras ansåg sig Rooth inte kunna uttala sig om. Dock påpekade han att han personligen hade uppfattningen att största försiktighet var påkallad.

SNB, som hade sökt information om det svenska förhållningssättet, hade uppenbarligen till följd av missförstånd fått intrycket att Sverige slagit till bromsen när det egentligen bara var fråga om ett beslut att inte accelerera ytterligare. Under de månader då brevväxlingen pågick förekom inom SNB:s styrelse intensiva diskussioner om huruvida man borde fortsätta ta emot guld från Reichsbank.[235] En ståndpunkt gick ut på att SNB skulle följa det svenska exemplet - såsom det felaktigt hade uppfattats - och anpassa sig till det allierade synsättet. Mot denna ståndpunkt stod inställningen att de tyska beslagen av centralbanksguld var lagliga och att SNB därför lugnt kunde fortsätta guldhandeln. Diskussionerna ledde inte till någon förändring. Hanteringen av guld fortsatte som förut.

Ett annat exempel på att samordnande kontakter mellan centralbankscheferna förekom vid denna tid utgörs av ett i BIS arkiv återfunnet brev från Paul Hechler vid BIS till Puhl.[236] Brevet är daterat den 21 juli 1943 och innehåller Hechlers beskrivning av vad Per Jacobsson berättat om ett privat samtal, som en kort tid dessförinnan hade förekommit mellan SNB:s ordförande Ernst Weber och Rooth. Enligt Hechler hade Weber och Rooth då båda uttryckt tillfredsställelse över de växande guldreserverna i respektive banker. Av detta drog Hechler den slutsatsen, skriver han till Puhl, att varken den svenska eller den schweiziska centralbanken hade betänkligheter mot guld från Reichsbank. Vidare konkluderade han att de hade skaffat sig stöd för en sådan uppfattning från respektive regeringar. I brevet finns också en antydan om att Rooth skulle ha förklarat att Riksbanken inte ansåg sig bunden av den allierade varningen. Hechlers slutsatser framstår visserligen som väl långtgående mot den bakgrund han själv beskriver, men enligt kommissionens uppfattning ger brevet åtminstone stöd för att det förekom kontakter mellan BIS, Riksbanken och SNB i frågan om hur man borde ställa sig till guld från Reichsbank. Detta i sin tur säger något om vilken vikt frågan tillmättes.

Allmänt kan det konstateras att BIS, som fungerade under hela krigstiden, erbjöd goda möjligheter till kontakt mellan ledningarna för olika centralbanker.

---

[235] Expertkommissionens interimrapport s. 88 f., se även Fior. s. 61 f.

[236] BIS arkiv, box B 1/5. Även intaget under kommissionens dnr 87/98.

Allt som hittills redovisats om hur bilden av guldets ursprung klarnade under 1943 har avsett beslagtaget centralbanksguld. Det finns ingen dokumentation som tyder på att någon vid denna tid skulle ha haft insikt om att konfiskerat och plundrat personguld smältes om och såldes av Reichsbank.

5.5.5 Gulddeklarationen och den första svenska reflektionen om konfiskerat personguld

I februari 1944 utfärdade USA den s.k. gulddeklarationen som innehöll en uttrycklig varning, särskilt till neutrala länder, för att köpa stulet guld. Deklarationen överlämnades den 24 februari från den amerikanska legationen i Stockholm till UD.[237] En note av samma innehåll överlämnades av brittiska beskickningen. I deklarationen uttalades att axelmakterna olagligt hade tillgripit stora kvantiteter guld från ockuperade länder och därefter sålt detta till länder som de handlade med. Vidare klargjordes att förvärv av sådant guld inte skulle komma att erkännas av USA samt att USA inte heller avsåg att köpa guld från länder som inte avbröt sina handelsförbindelser med axelmakterna.

Bankoutskottet sammanträdde den 8, 11 och 15 februari 1944. Frågelistan upptog "riksbankens köp av guld och valutor", "guldaffärerna med Tyskland" och "betalningsbalansen gentemot Tyskland".[238] Någon mer detaljerad information om vad som kom att avhandlas och beslutas finns inte tillgänglig.

Riksbanksfullmäktige behandlade deklarationen vid sitt sammanträde den 2 mars 1944.[239] Då konstaterades, enligt vad som framgår av protokollet, att guld från Reichsbank inte längre var internationellt gångbart. Vidare beslutades att Riksbanken därför skulle telegrafera till Reichsbank med beskedet att ytterligare guld inte kunde tas emot, trots att taket för det tidigare åtagandet inte hade uppnåtts. De dittills gjorda köpen motsvarade en summa som låg nio miljoner kr under vad som utlovats i februari 1943. I stället beslutade Riksbanken erbjuda sig att ta emot motsvarande värde i schweiziska franc. Ett telegram med detta innehåll översändes också dagen därpå.[240] Från

---

[237] UD HP 80 A/Allmänt. Finns även under kommissionens dnr 116/97. Även sovjetiska regeringen stod bakom deklarationen.

[238] Bankoutskottets protokoll från 8, 11 och 15 februari 1944.

[239] Arkivutredningen s. 172.

[240] Ibid. s. 172 f.

Reichsbanks sida godtogs inte beskedet. Man önskade tvärtom att taket skulle höjas ytterligare.[241]

Den 23 mars 1944 skrev Rooth till Thomas H. McKittrick, som var ordförande i BIS, och berättade i förtroende att Riksbanken numera i princip inte köpte guld från Tyskland.[242]

Allt tyder alltså på att man från svensk sida nu ansåg att Tyskland inte längre uppfyllde villkoren för fortsatta guldtransaktioner i anslutning till handelsavtalet. Eftersom Reichsbank inte kunde leverera guldtackor som var gångbara i den internationella handeln ansåg sig Riksbanken inte skyldig att ta emot mera guld. Uppenbarligen var den svenska inställningen ändå att hålla fast vid handelsavtalet i sig. Därför erbjöds tyskarna ett annat betalningssätt.

Vid ett besök i Stockholm den 20-22 juni 1944 kom Emil Puhl med ett motförslag. Han erbjöd att Reichsbank skulle leverera den resterande guldmängden enligt det tidigare svenska åtagandet i form av dels skandinaviska guldmynt som Reichsbank ägt sedan före kriget, dels tyska guldmynt som innehafts sedan 1923 eller 1924.[243] Riksbanksfullmäktige antog erbjudandet vid sitt sammanträde den 29 juni. UD och handelsministern hade, enligt vad som antecknades i fullmäktiges protokoll, förklarat att de inte hade något att invända.

I handskrivna anteckningar från den 21 juni 1944 noterade Ivar Rooth bland annat följande.[244]

> "...Köper Schw rmk guldmynt, vad betalar natb.
> De skandinaviska guldmynten ej från judar eller likn. som icke komma att godkännas av de allierade.",
>
> "Ej från judar",
>
> "Guldmynt före kriget - sv d. N.",
>
> samt
>
> "Danskarna avbeställda"

Det första citatet förefaller ha antecknats vid ett tidigare tillfälle under dagen än de senare.

Noteringarna är inte helt lätta att tolka, men bör uppfattas så att Rooth inför förhandlingarna med Puhl ansåg det viktigt att få klarlagt att köpet endast skulle omfatta guldmynt och att dessa inte skulle ha stulits från judar. De tyder också på att Rooth sedan uppfattat att Puhl

[241] Ibid. s. 173.
[242] Ibid. s. 180.
[243] Se för det följande detta stycke ibid. s. 174.
[244] Arkivutredningen, Ivar Rooths minnesanteckningar.

gett någon form av försäkran med denna innebörd. Vidare antyds att Rooth för säkerhets skull ville kontrollera hur SNB förhöll sig till köp av mynt. Slutligen kan den tolkningen göras att det för Rooth var av stor betydelse huruvida de allierade skulle kunna kritisera köpet. Så kunde antas ske om det rörde mynt från judar eller andra i ockuperade länder, men knappast om det var fråga om mynt från personer som förföljts i Tyskland. Möjligen syftar den sista av de citerade raderna på att Rooth motsatte sig leverans av skandinaviska guldmynt.

De mynt som slutligen kom att levereras till Riksbanken under tiden 23 juli till 7 augusti 1944 var alla tyska 20-marksmynt.[245]

Anteckningen av den 21 juni 1944 är det enda kommissionen funnit som uttryckligen pekar på att Riksbanken befarade leverans av konfiskerat eller plundrat personguld. Riksbankens ställningstagande till Reichsbanks erbjudande om guldmynt är en avgörande punkt, mot bakgrund av kommissionens uppdrag. Här övervägde Riksbankens ledning alltså hur man borde förhålla sig till konfiskerat och plundrat personguld.

Eftersom kontakterna med SNB var väl utvecklade finns det skäl att fråga sig om det finns någon dokumentation som utvisar att motsvarande överväganden gjordes där. Den schweiziska expertkommissionen har i sin nyligen offentliggjorda interimrapport redovisat en sådan handling, nämligen ett protokollsutdrag från den 2 december 1943.[246] Därav framgår att SNB:s chefsjurist Max Schwab förklarade att det var känt att nazisterna konfiskerade tillgångar från judar och andra privatpersoner i ockuperade länder. Huruvida därvid eller i annat sammanhang även guld togs från privatpersoner var, enligt Schwab, inte känt men fullt möjligt. När frågan blev aktuell för Ivar Rooth hade den alltså ett redan ett halvår tidigare diskuterats inom SNB. Det finns inte något direkt belägg för att Rooth kände till det schweiziska övervägandet. Men av hans egen anteckning kan utläsas att han, när han själv ställde sig frågan, genast antog att saken varit aktuell även i Schweiz samt att han skulle kunna finna vägledning där.

Det är uppenbart att man inom Riksbanken kände en vånda inför guldmyntköpet också i efterhand. Den 2 augusti 1945 beslutade Riksbankens direktion, på förslag av vice riksbankschefen Klas Böök, att inventera bankens innehav av guldmynt.[247] Beslutet om inventeringen måste rimligen ha utlösts av misstanken att Reichsbank smält om stulet guld av något slag till guldmynt och att de mynt som Riksbanken tagit emot skulle kunna vara av sådant slag. Inventeringen

[245] Arkivutredningen s. 170.

[246] Expertkommissionens interimrapport s. 120 f.

[247] Arkivutredningen. s. 197.

verkställdes inte förrän i februari 1946.[248] Då genomfördes två slags stickprov. Först öppnades fem påsar med vardera 10 000 riksmark. Därvid konstaterades att det uteslutande var fråga om slitna tyska 20-marks guldmynt, emitterade senast 1914. Sedan vägdes en femtedel av de myntpåsar som härrörde från köpet i fråga. Varje påse vägde mindre än motsvarande mängd nya 20-marks guldmynt, vilket ansågs tala för att mynten varit i cirkulation. Sammantaget fastslogs inom Riksbanken att iakttagelserna vid inventeringen talade för att Reichsbanks uppgift om att mynten varit i Reichsbanks ägo sedan 1923-24 var riktig.

Guldmynt var ännu under kriget en säker förmögenhetsplacering för såväl enskilda som nationalbanker.[249] Präglingen av guldmynt upphörde dock i Tyskland med kejsardömets fall. Det faktum att mynten var så gamla är därför inte ägnat att förvåna. Det är inte troligt att Reichsbank skulle ha smält ner guldföremål och låtit prägla dem som guldmynt för att sedan simulera slitage. Vad som däremot inte går att fastställa med säkerhet är dessa mynts egentliga ursprung.

Det är möjligt att mynten sedan länge ingått i Reichsbanks förråd av guld. Men det är också möjligt att de eller en del av dem tagits i beslag från judar eller andra förföljda personer i Tyskland. Kommissionens uppfattning är att det senare är så pass troligt att man måste räkna med att så är fallet.

En viktig fråga är vilka åtgärder Riksbanken vidtog för att förvissa sig om att inte få oönskade guldmynt. Svaret är att Riksbanken valde att nöja sig med en muntlig förklaring från Puhl, en förklaring som inte ens var heltäckande eftersom den inte täckte vad som eventuellt hade konfiskerats eller plundrats i Tyskland.

När Rooth förhördes av Bundesrichter Rais i maj 1946 förklarade han också att Reichsbank hade försäkrat att guldmynten funnits i Berlin ända sedan 1920-talet.[250]

Till följd av den ovan redovisade protokollsanteckningen om samråd med UD och handelsministern samt de allmänt nära kontakterna mellan regeringen och Riksbanken måste man, enligt kommissionens uppfattning, utgå från att även regeringen åtminstone hade tillgång till information om myntaffären.

I bankoutskottets handlingar har kommissionen inte funnit något som direkt rör den nu behandlade affären med guldmynten. Eftersom bankoutskottets sammanträden var koncentrerade till vårsessionerna är

---

[248] Ibid. s. 204.

[249] Sakuppgifterna i detta stycke grundar sig på samtal mellan företrädare för kommissionen och chefen för Kungliga Myntkabinettet, Henrik Klackenberg.

[250] Bundesgericht Tribunal Fédéral, R 1 Act 6. Även intaget under kommissionens dnr 2/98.

det fullt möjligt att utskottet inte var underrättat om affären förrän långt efter det att den genomförts.

Det kan konstateras att varken regeringen eller riksdagen vidtog någon åtgärd som var direkt riktad mot den guldaffär som var aktuell för Riksbanken sommaren 1944.

En annan sak är att man senare samma år införde ett förbud för andra än Riksbanken att utan särskilt tillstånd importera guld.[251]

5.5.6 Förspelet till Washingtonförhandlingarna

Under 1945 köpte Riksbanken inget ytterligare guld från Reichsbank. För detta år ser därför frågeställningarna annorlunda ut än för övriga krigsår. Fokus flyttades från inflödet till innehavet. Det stod klart att Tyskland skulle komma att förlora kriget och att de allierade skulle komma att försöka utreda handeln med s.k. stulet guld.

I det läget ändrade Riksbanken sina bokföringsrutiner. Delar av den information som tidigare hade ingått i huvudböckerna kom nu att redovisas i underliggande serier. Dessa serier har senare utgallrats. Ändringen innebar bland annat att innehavet av guld inte längre skulle specificeras per depå i huvudboken utan bokföras på ett samlingskonto, ett s.k. guldkonto.[252] Vidare skulle finvikten inte längre bokföras i huvudboken. För en sådan ändring av bokföringsrutinerna kan flera tänkbara skäl finnas.

Vid en första anblick förefaller tidpunkten för åtgärden anmärkningsvärd. Kommissionen har därför riktat en särskild förfrågan till Riksbanken om vad som är känt rörande anledningen till förändringen.[253] Från Riksbanken har därvid svarats att ändringen beslutades redan i slutet av 1944, att den var avsedd att träda i kraft vid årsskiftet samt att den utgjorde en del av en störrre omorganisation varigenom bokföringen förenklades.[254] Till svaret har fogats en kopia av ett protokoll från ett sammanträde med direktionen den 23 december 1944. Däri redogörs först för att bankexpeditionen har omorganiserats. Sedan uttalas att det är önskvärt att genomföra vissa liknande ändringar även beträffande bokföringen av bankens utländska affärer, varpå följer en två sidor lång detaljerad redogörelse för hur detta skulle kunna

---

[251] SFS 1944 nr 694. Licenskravet gällde fr.o.m. den 30 oktober 1944.

[252] Arkivutredningen s. 46, 48 och 190, där det bland annat sägs att ändringarna gjordes per den 23 januari 1945.

[253] Detta mot bakgrund av att Arkivutredningen redovisat att den inte funnit någon information om bakgrunden till beslutet.

[254] Se kommissionens dnr 117/98.

genomföras. Bland annat framgår att bankens remboursbokförare skulle ges i uppdrag att föra inventarieböcker beträffande Riksbankens innehav av guld, samt att guldbehållningen hos huvudbokföraren skulle redovisas på endast ett huvudbokskonto. Slutligen har antecknats att direktionen beslutat genomföra omläggningen med ingången av 1945.

Det är inte alldeles lätt att utläsa vad som var syftet med omorganisationen, men ett önskemål tycks ha varit att möjliggöra en bättre överblick avseende varje dags transaktioner.

Under 1945 och 1946 sålde Riksbanken en del av det guld som man under kriget köpt från Tyskland och som sedan hade förvarats i Schweiz. Försäljningarna föregicks av att riksbanksfullmäktige den 8 februari 1945 bemyndigade Klas Böök att försälja en viss kvantitet guld i Schweiz.[255]

Vid Washingtonförhandlingarna, som närmare beskrivs i nästa kapitel, kom det att bli avgörande vilket rövat centralbanksguld som Riksbanken hade förvärvat från Reichsbank och sedan inte vidaresålt före den 1 juni 1945.

I oktober 1945 var Ivar Rooth i Schweiz och orienterade sig om vilka frågor de allierade hade ställt till schweizarna angående deras guldförvärv från Reichsbank.[256] Han fick då veta av Ernst Weber vid SNB att man i princip inte ansåg sig ha möjlighet att diskutera de olika guldbarrarna och noterade följande, som sannolikt är ett referat av vad Weber uttryckt.

> "En diskussion om de enskilda barrarna i Schweiz fall är lika vanvettig som att diskutera ursprungsland. Guldet kan ju ha suttit på väggarna i Salomos tempel. Nationalbanken har köpt och sålt guld i god tro och även utmyntat guld. Ingen kan längre hålla i sär barrarna. Man har icke lagt upp sitt redovisningssystem på det sättet."

[255] Arkivutredningen. s. 190.
[256] Ibid. s. 194.

6 Åtgärder efter kriget

Sveriges åtgärder efter kriget i anledning av den s.k. Washington-överenskommelsen är av stor betydelse för ett flertal frågeställningar som kommissionen har att behandla. Kommissionen avser att i slutrapporten redogöra för förhandlingarna efter kriget sedda i ett större sammanhang och redovisar därför i detta kapitel endast några kortare huvuddrag.

Som framkommit av tidigare kapitel varnade de allierade redan under kriget för naziregimens plundringar. I januari 1943 signerades en deklaration som innehöll en förklaring att de allierade nationerna avsåg att göra sitt yttersta för att omintetgöra fiendens plundringar och därför förbehöll sig rätten att ogiltigförklara alla transaktioner avseende egendom i de av axelmakterna ockuperade områdena och i februari 1944 utfärdades den s.k. gulddeklarationen vilken innehöll en varning till främst de neutrala länderna att befatta sig med rövat guld.

Under konferensen för penning- och finansfrågor i Bretton Woods, USA, sommaren 1944 utvecklade de allierade sin linje i fråga om plundringarna och påbjöd i en särskild resolution nr VI. de neutrala länderna att inom sina respektive områden vidta åtgärder för att förebygga överlåtelser eller andra dispositioner av egendom, däribland guld, som rövats från de ockuperade områdena. På hösten samma år införde Sverige importförbud på guld och platina och samtidigt utarbetades förslag till lagstiftning om kontroll av de tyska tillgångarna. Den s.k. kontrollagstiftningen från 1945 innebar i korthet att en skyldighet att deklarera tysk egendom infördes och att skingringsförbud lades på all tysk egendom i riket. En särskild myndighet, Flykt-kapitalbyrån, inrättades för handhavandet av kontrollagstiftningen.

Efter den tyska kapitulationen deklarerade de allierade att de hade övertagit den högsta makten i Tyskland och att lämpliga åtgärder skulle vidtas för utövandet av kontroll över de tyskägda tillgångarna i utlandet. Efter att Sovjetunionen avstått sina anspråk på de tyska tillgångarna i bl.a. Sverige förklarade de västallierade nationerna att ockupationsmakten gjorde anspråk på och hade rätten till tyskägd och tyskkontrollerad egendom.

Vid Potsdamkonferensen sommaren 1945 hade antagits ett amerikanskt förslag att etablera en guldpott till vilken allt rövat

monetärt guld från Tyskland och de neutrala länderna skulle samlas för senare fördelning till de ockuperade länder från vilkas centralbanker guldet hade beslagtagits. Förslaget utvecklades närmare under Pariskonferensen om det tyska skadeståndet som pågick senare delen av hösten 1945. Konventionen om det tyska skadeståndet undertecknades i Paris i januari 1946 och till genomförandet av konventionens bestämmelser om återlämnande av monetärt guld upprättades en särskild kommission benämnd The Tripartite Gold Commission for the Restitution of Monetary Gold (TGC) som skulle stå under uppsikt av USA, Storbritannien och Frankrike.

Vid Pariskonferensen beslutades dessutom att en fond på minst 25 miljoner dollar skulle skapas för bistånd åt offer för naziregimen som inte hade någon regering att vända sig till för att få del av det tyska skadeståndet. Fonden avsågs att byggas upp med medel från det i Tyskland påträffade s.k. icke-monetära guldet (exempelvis från Melmerleveranserna) samt av medel från tyska tillgångar i de neutrala staterna.

Definitionen av monetärt guld, fördelningen av guld till TGC och uppbyggandet av fonden till offren för naziregimen är exempel på viktiga och komplexa frågeställningar som har behandlats under senare tid.[257] Även om dessa frågor är av stor vikt i det gemensamma internationella arbetet med att söka klarhet om personguldet har de ingen direkt betydelse för den frågeställning som kommissionen har att ta ställning till i denna interimrapport nämligen om Riksbanken hanterade personguld. Kommissionen har därför valt att inte här närmare redogöra för dessa frågor.

I början av februari 1946 inbjöd de allierade Sverige att komma till Washington för förhandlingar. Från svensk sida motsatte man sig de allierades krav på kontroll över de tyska tillgångarna och slutligen enades man om att de tyska tillgångarna i Sverige skulle omhändertas och kontrolleras genom Flyktkapitalbyråns försorg. Vidare åtog sig den svenska regeringen att likvidera all tysk egendom. I inledningsskedet av förhandlingarna i Washington gjordes i guldfrågan från svensk sida klart att Sverige var berett att återställa monetärt guld som genom tyska åtgärder hade rövats från ockuperade länder. Förhandlingarna avsåg beslagtaget centralbanksguld och det förtjänar att understrykas att frågan om personguld aldrig var uppe till diskussion under förhandlingarna.

---

[257] Här bör främst nämnas Eizenstatrapporten samt den brittiska rapporten: Nazi Gold - Information from the British Archives, Part II, Monetary Gold, Non-Monetary Gold and the Tripartite Gold Commission, History Notes No. 12.,1997.

Washingtonöverenskommelsen den 18 juni 1946[258] innebar som nämnts att Sverige åtog sig att likvidera all tysk egendom. Av de vid likvidationen inflytande medlen, vilka uppskattades till 378 miljoner kronor, skulle 150 miljoner kronor användas till inköp av för det tyska folkhushållet viktiga varor. Härutöver avsåg den svenska regeringen att av medlena tillgodose sitt krav för motsvarande värde av utlämnat rövat guld. Därefter skulle de svenska fordringsägarna i tvångsclearingen med Tyskland få ersättning ur likvidationsbeloppet. Som en separat åtgärd, och således inte härrörande från likvidationen av den tyska egendomen, åtog sig svenska regeringen att dels bevilja 75 miljoner kronor som en fortsättning på det svenska bidraget till uppbyggnaden av de krigshärjade länderna, närmast avsedda att utgå i form av avskrivning av lämnade eller framtida krediter, och dels bevilja 50 miljoner kronor för gottgörelse och hjälp till ny bosättning åt nazioffer. I gengäld skulle de allierade upphäva de s.k. svarta listorna och friställa de svenska tillgodohavandena i USA.

Sveriges åtaganden att återlämna rövat guld skulle enligt Washingtonöverenskommelsen gälla i den mån sådant guld ännu den 1 juni 1945 befann sig i svensk besittning och att krav på bevisligen rövat guld framställdes av regeringarna i de ockuperade länderna eller deras centralbanker före den 1 juli 1947. Redan i Washington framställdes krav på 7,3 ton guld avseende rövat belgiskt guld och före fristens utgång hade även den nederländska regeringen ställt betydande krav.

Riksbanken hade såvitt gällde kravet på 7,3 ton rövat belgiskt guld, i juli 1943 sålt 156 kg till Crédit Suisse för inköp av silver för Myntverkets räkning varför denna post avräknades. I maj 1949 överlämnade Riksbanken via sin depå i USA 7,2 ton guld till TGC motsvarande ett värde på cirka 29 miljoner kronor. Riksbanken erhöll samma år ersättning från regeringen som å sin sida upptog sitt krav som fordran i tvångsclearingen med Tyskland.

Förhandlingarna om det nederländska guldet inleddes i maj 1947 och i december samma år utvecklades kravet närmare. Det ursprungliga kravet avsåg 8,6 ton. Från kravet skulle i enlighet med Washingtonöverenskommelsens bestämmelser avräknas en mindre kvantitet guld som hade sålts till den schweiziska nationalbanken i januari 1945. Från Sveriges sida gjordes ett antal invändningar och förhandlingarna drog ut på tiden. Bl.a. ifrågasattes om det nederländska guldet kunde anses rövat eftersom det hade framkommit att ersättning i vissa fall hade erlagts av Tyskland. Vidare hävdade man god tro för

[258] Washingtonöverenskommelsen godkändes av riksdagen den 17 december 1946. Texterna återfinns i prop. 1946 nr 367.

förvärv som hade skett före den allierade varningen 1943 (sammanlagt cirka 4 ton) och ifrågasatte bevisningen avseende nedsmälta guldmynt.[259] Efter ett stort antal skriftväxlingar i frågan träffades en uppgörelse med de allierade och 1955 överlämnade Riksbanken 6 ton guld till TGC. Även i detta fall ersattes Riksbanken av den svenska regeringen som därefter upptog värdet som en fordran i tvångsclearingen med Tyskland.

Sveriges återlämnande av 7,2 ton belgiskt guld och 6 ton nederländskt guld vilar således på mellanstatliga överenskommelser som kommissionen i sig inte har funnit anledning att ifrågasätta. Kommissionen har därför inte sett som sin uppgift att närmare bedöma dessa återlämnanden. Däremot har kommissionen, som tidigare sagts, funnit anledning att granska materialet från förhandlingarna med fokus på eventuell förekomst av personguld.

Avslutningsvis bör än en gång understrykas att Washingtonöverenskommelsen i guldfrågan endast behandlade beslagtaget centralbanksguld. Detta förhållande kan utgöra en förklaring till att, som också Arkivutredningen noterat, exempelvis Riksbankens arkiv inte innehåller några handlingar som visar att frågan om personguld varit uppe till diskussion ens efter krigsslutet. När de allierade krävde att Riksbanken skulle lämna en redogörelse för sina guldaffärer med Nazityskland antecknades i april 1946 särskilt att det gällde monetärt guld och inget annat.[260] Att Ivar Rooth i samband med Nürnbergrättegången hade viss insikt i Reichsbanks hantering av personguld framkommer bl.a. av ett brev den 27 november 1945 till bankmannen Carl-Otto Henriques i Köpenhamn där han nämner att Emil Puhl stod anklagad "för att ha vetat och icke hindrat att Reichsbank för Gestapos räkning förvarade rövad, judisk egendom."[261] Ett halvår senare antecknade Ivar Rooth efter ett samtal med Ernst Weber vid SNB att Emil Puhl hade hörts som vittne i processen mot presidenten i Reichsbank, Walter Funk, och att Emil Puhl då hade sagt "att inköpen av guld och värdepapper var eine widerliche

[259] Vid genomgång av handlingar i såväl Riksbankens arkiv som UD:s arkiv har uppmärksammats att Sverige även framförde invändningen att det parti om 1 008 kg guld som hemtagits 1943 från depån i Berlin och som sedermera såldes till den svenska industrin skulle avräknas. Det har inte gått att utläsa om det ifrågavarande partiet verkligen kom att avräknas eller inte. Invändningen ter sig dock något obefogad eftersom Washingtonöverenskommelsen enligt sin lydelse endast lämnade möjlighet att avräkna guld som hade överlåtits till tredje land före den 1 juni 1945. (Skrivelse från de allierade ordförandena den 18 juli 1946 angående tillämpningen av den s.k. guldförklaringen. Se prop 1946 nr 367)

[260] Rooths anteckningar den 26 april 1946. Se Arkivutredningen s. 208

[261] Arkivutredningen s. 196.

Angelegenheit".[262] Kommissionen har - liksom Arkivutredningen - inte kunnat påträffa material som visar att diskussionen om att personguld kan ha ingått i det tyska guldet dokumenterades. Detta framstår som anmärkningsvärt inte minst mot bakgrund av att det bland bevismaterialet för det nederländska kravet ingick en amerikansk rapport som gällde nedsmältningar av nederländska floriner vid det preussiska myntverket i början av 1943 och vari uttalas att viss andel var "Melmer deliveries (i.e. SS-loot)." Bankokommissarien Knut Wessman hänvisade i en promemoria från april 1949 till detta dokument utan att närmare kommentera uppgifterna om SS-guldet.[263]

[262] Samtal med Weber den 21 maj 1946. Arkivutredningen s. 210.

[263] Tillägg till P.M. av den 8 mars 1948. Riksbankens arkiv, F 4A: 23. Den amerikanska rapporten har tidigare behandlats i kapitel 4.4.3 (fotnot 166). Kopia av rapporten återfinns i Riksbankens arkiv, F 4A: 25, Bilaga 24.

7 Kommissionens ställningstaganden

7.1 Inledning

Frågan om Riksbankens eventuella befattning med konfiskerat och plundrat personguld från Reichsbank är ingen isolerad företeelse. Den har samband med många andra frågor och bör rätteligen betraktas mot bakgrund av beskrivningar av bland annat det svenska försörjningsläget under krigstiden, opinionen i landet och neutralitetens innebörd. Sådan bakgrundsinformation avser kommissionen att förmedla i sin slutrapport. Där kommer också kommissionens forskningsresultat avseende judiska tillgångar av annat slag att presenteras.

Vidare är det av stor betydelse att frågeställningens internationella perspektiv beaktas. Ny kunskap tillförs ständigt genom offentliga rapporter och i litteraturen. Forskningen framskrider. I slutrapporten avser kommissionen därför att återkomma till Riksbankens guldaffärer.

Det finns många anledningar till att det nu har blivit aktuellt för överlevande, efterlevande, historiker, debattörer och makthavare att omvärdera inte bara den svenska guldhandeln utan också hur Sverige på andra sätt förhöll sig till Förintelsen och andra världskriget. Kommissionen har bemödat sig om att sätta sig in i de bakomliggande orsakerna och återkommer i sin slutrapport med en beskrivning härav.

Kommissionens förhoppning är nu att redan denna interimrapport skall inspirera till fortsatt svensk debatt och forskning om naziguldet och om de moraliska frågor som är förknippade därmed.

Interimrapporten är inriktad på det guld som nazisterna konfiskerade och plundrade från förföljda personer. Men frågan om det s.k. naziguldet handlar egentligen inte så mycket om guld och ekonomiska tillgångar som om moral och människovärde. Hur var det möjligt att förföljda och mördade judars mynt och guldringar kunde användas som betalning till centralbanker i neutrala länder? Hur kan vi som medborgare i ett av dessa länder i dag se vår historia med klara ögon? Hur kan en återupprättelse ske?

Enligt historikern Yehuda Bauer förde Nazityskland två krig; ett synligt mot omkringliggande stater och ett osynligt mot judar och andra

som man ansåg skulle utplånas.[264] I skyddet av det synliga kriget kunde det osynliga genomföras. Medan andra världskriget pågick vägrade de allierade och de neutrala att se det andra kriget. Båda krigen syftade, enligt denna uppfattning, från den nazityska sidan till att skapa ett Europa rensat från judar.

Det står numera klart att de nazistiska förföljelserna av judar och andra inte uppmärksammades tillräckligt under krigstiden. Efteråt har sannolikt den omätbara tragedi som Förintelsens utsläckande av miljoner människors liv innebar, överskuggat det förhållandet att offren konsekvent och planmässigt förutom sina liv även berövades sina tillgångar.

Eftersom Riksbanken från Reichsbank kan ha mottagit guld som konfiskerats och plundrats från judar och andra av nazisterna förföljda personer finns det en svensk delaktighet i vad som skett.

En allmänt formulerad utgångspunkt för kommissionen har varit att det är klandervärt att befatta sig med stöldgods om man bör förstå att det är just stöldgods man hanterar. Bakom denna värdering ligger det enkla antagandet att ett sådant agerande som regel underlättar för tjuven och försvårar för offret. Ett fullföljande av linjen leder till frågeställningen om Riksbankens acceptans av guld från tyska Reichsbank underlättade de brott som Nazityskland begick.

När vi i dag granskar vad som skedde måste vi göra det i ljuset av kunskaper som vi tillägnat oss i efterhand. Men om vi på allvar vill försöka förstå hur det blev möjligt att konfiskerat och plundrat personguld kunde komma att ingå i den svenska guldreserven måste vi också belysa den föreställningsvärld som dåtidens beslutsfattare verkade i. Vilka politiska, juridiska, ekonomiska och moraliska överväganden gjorde de personer som hade inflytande över Riksbankens guldhantering vid tiden för andra världskriget? I avsnitt 7.2 redovisas kommissionens analys av dåtidens perspektiv. Detta görs på grundval av de detaljerade redovisningar som presenterats tidigare i rapporten. I avsnitt 7.3 övergår kommissionen till att granska det skedda utifrån dagens informationsläge. Dåtidens beslutsfattare hade sina frågor att ta ställning till. Nu är det en avgörande moralisk fråga hur vi i Sverige i dag, mot bakgrund av den kunskap som vunnits, förhåller oss till detta historiska skeende.

Det konfiskerade och plundrade personguldet står hela tiden i centrum för kommissionens överväganden, i enlighet med de direktiv regeringen gett. Som grund för ställningstagandena till hanteringen av

---

[264] Yehuda Bauer, Jews for Sale? ; Nazi - Jewish Negotiations 1933 - 45, New Haven 1994

sådant guld måste dock fakta och förhållningssätt rörande beslagtaget centralbanksguld och inlöst guld fastställas och beaktas.

7.2 Dåtidens perspektiv

Kommissionen har försökt att sätta sig in i hur krigstidens svenska beslutsfattare uppfattade och medverkade till det händelseförlopp som kom att innebära att Riksbanken från Reichsbank tog emot guld som kan ha varit konfiskerat eller plundrat från personer. Resultatet av denna granskning väljer kommissionen att redovisa enligt tre linjer. Kronologin för guldhanteringen, informationsläget och de avgörande beslutstillfällena jämförs och diskuteras.

Guldhanteringen

Första gången Riksbanken befattade sig med guld från Reichsbank var i september 1940, då omfattande återbetalningar gjordes på det tyska s.k. Kreugerlånet som till övervägande del var placerat hos svenska näringsidkare. Återbetalningarna skedde delvis med guld från Reichsbank som togs emot av Riksbanken.

Skeendet följdes av att Riksbanken från sommaren 1942 till sommaren 1944 vid återkommande tillfällen tog emot guld från Reichsbank. Dessa guldaffärer hade direkt samband med två bilaterala avtal mellan Sverige och Tyskland, nämligen clearingavtalet och handelsavtalet. Genom guldaffärerna utjämnades betalningsbalansen länderna emellan.

Under så gott som hela krigstiden förvarade Riksbanken mottaget guld från Nazityskland, delvis i Sverige men också i Berlin och främst i Bern.

Informationsläget

Dåtidens svenska aktörer hade inte samma tillgång som vi till information om nazisternas ekonomiska förföljelser, Reichsbanks guldhantering och Förintelsen. Deras agerande präglades av vad de faktiskt kände till vid varje tillfälle. För att bättre förstå vad som skedde är det därför viktigt att så långt möjligt klargöra kunskapsläget. I detta avsnitt redovisas betydelsefull information som utan tvivel fanns tillgänglig för beslutsfattarna och som de, enligt kommissionens uppfattning, rimligen måste ha tillgodogjort sig och förstått.

Redan långt före kriget fanns information tillgänglig i Sverige om att den nazityska staten ekonomiskt förföljde judar och andra. Likaså var det känt att Nazityskland såg behov av att lösa in guld från alla sina medborgare. Dessa skeenden var öppna och formellt legala.

Att Nazityskland använde centralbanksguld från ockuperade länder i den egna utrikeshandeln stod klart för dem som ansvarade för de svenska besluten om guldhantering senast i början av 1941. Misstanken om att detta kunde inträffa fanns redan vid krigets början.

Informationen om den nazityska planen på Förintelsen växte fram efterhand. Redan under 1941 förekom rapporter om att judar massarkebuserades. På sommaren 1942 fanns för svenska UD och regeringen en klar bild av att planen hade satts i verket på allvar. Från mitten av 1943 blev allt mer detaljerad information om Förintelsen tillgänglig.

Någon gång under våren eller sommaren 1943 bör de svenska aktörerna ha blivit medvetna om att Nazityskland ombesörjde omsmältning av beslagtaget belgiskt centralbanksguld.

Att mynt som konfiskerats från förföljda personer kunde ingå i det guld som Reichsbank erbjöd stod klart för de svenska beslutsfattarna sommaren 1944.

Information om att Reichsbank tillvaratog plundrat guld, bland annat från dödslägren, fanns tillgänglig för omvärlden först vid tiden för Nürnbergrättegångarna omedelbart efter kriget.

Beslutstillfällena

Kommissionen har identifierat olika tidpunkter då avgörande beslut rörande Riksbankens guldhantering fattades. I det följande redogörs kort för hur situationen vid dessa beslutstillfällen sannolikt uppfattades av de medverkande och vilka överväganden som gjordes. Vidare har kommissionen ringat in sådana händelser som möjligen kunde ha föranlett de dåtida aktörerna att ompröva tidigare ställningstaganden, även om ingen bevarad dokumention utvisar att så faktiskt skett. Också dessa möjliga beslutspunkter redovisas i det följande.

I beslutet att lösa in en del av Kreugerlånet mot bland annat guld var flera delaktiga. Initiativet till uppgörelsen förefaller ha kommit från Tyskland. De svenska näringsidkare som ägde obligationerna eftersträvade att minska innehavet av osäkra fordringar. Riksbanken önskade upprätthålla ett gott samarbete med Reichsbank och lade sig framför allt vinn om att följa den svenska regeringens önskemål. Regeringen beaktade handelspolitiska intressen och emotsåg ökade möjligheter att exportera svenska varor till Tyskland. Att avtalet

konstruerades så att Riksbanken stod som förvärvare av guldet föranleddes av den svenska regeringens strävan att minimera amerikanskt missnöje med transaktionen. Kommissionen har inte funnit något bevarat dokument som utvisar att risken för angrepp eller andra tvångs- och våldsåtgärder från Nazityskland diskuterades eller övervägdes i detta sammanhang, men enligt kommissionens uppfattning måste man ändå utgå från att beslutsfattarna vid denna tid ständigt kalkylerade med en sådan risk.

För riksbankschefen Ivar Rooth uppkom en anledning att ta ställning när han i början av 1941 fick klart för sig att amerikanarna betraktade de nazityska beslagen av centralbanksguld som stölder och att de därför möjligen skulle vägra att handla med sådant guld som Riksbanken förvärvat från Reichsbank. Rooth bestämde sig då för policyn att guldet borde sorteras så att guld som ur denna synvinkel sett var problemfritt förvarades för sig. Inget har framkommit som tyder på att regeringen medverkade vid detta beslutstillfälle. Eftersom det guldparti som Riksbanken förvärvade i samband med Kreugeraffären återtransporterades till Reichsbank redan under 1941 blev det principiella ställningstagandet inte aktualiserat i praktiken vid denna tid. På sommaren 1942, när guldhandelns andra skede inleddes, upprepade Rooth dock sitt ställningstagande i en anteckning som han gjorde efter ett samtal med Emil Puhl.

En betydelsefull punkt i beslutskronologin nåddes i december 1941, då 1942 års handelsavtal slöts mellan Sverige och Tyskland. Den särskilda guldöverenskommelse som knöts till handelsavtalet utgjorde grunden för Riksbankens samtliga därpå följande förvärv av guld från Reichsbank. Part i handelsavtalet var den svenska regeringen. Guldöverenskommelsen ingicks formellt sett av Riksbanken. Avtalen var starkt beroende av varandra och av det sedan tidigare gällande clearingavtalet med Tyskland. För ingåendet av handelsavtalet och guldöverenskommelsen agerade handelsdelegationen, regeringen, Riksbanken och företrädare för det svenska näringslivet i samråd. Guldöverenskommelsen ingicks på svenskt initiativ för att åstadkomma en ur svensk synvinkel sett godtagbar möjlighet för tyskarna att reglera sitt underskott i clearingen. En balanserad handelsrelation med Tyskland eftersträvades. Bakom detta syfte låg målet att upprätthålla folkförsörjningen, trots Skagerakspärren och USA:s blockering av svenska tillgångar.

Inget tyder på att informationen 1942 om att planerna på Förintelsen hade satts i verket ledde till att det svenska förhållningssättet till guld från Nazityskland påverkades eller sattes i fråga.

I februari 1943 förelåg flera omständigheter som påkallade nya överväganden i fråga om den svenska befattningen med guld från

Nazityskland. För det första hade de allierade nu officiellt förklarat sin avsikt att efter kriget återställa all egendom som Nazityskland hade rövat från ockuperade länder och deras invånare. USA:s uppfattning att det beslagtagna centralbanksguldet var stulet stod klar för de svenska aktörerna sedan i vart fall två år, men avsikten att kräva återställande av det stulna hade såvitt nu kan bedömas inte presenterats tidigare. För det andra begärde Reichsbank att Riksbanken skulle gå med på en höjning av det tak för inköp av guld som guldöverenskommelsen stadgade. För det tredje förelåg misstankar inom Riksbanken om att Reichsbank genom omsmältningar försvårade möjligheten att identifiera beslagtaget centralbanksguld. De två förstnämnda omständigheterna föranledde dels samråd under hand mellan riksbanksledningen och regeringen, dels en allmän diskussion i bankoutskottet. Regeringen beslutade att, inte på officiell väg som Rooth föreslagit utan informellt, framföra till Reichsbank att beslagtaget centralbanksguld inte kunde accepteras som betalning. Sedan Reichsbank genom Emil Puhl hade utfäst sig att inte leverera sådant guld beslutade regeringen att fortsätta som tidigare, vilket accepterades av Riksbanken.

Ett nytt beslutstillfälle uppkom på sommaren 1943, då Riksbanken för första gången avslog en tysk begäran om att höja inköpstaket för guld ytterligare. Även detta beslut föregicks av att Riksbanken samrådde med regeringen. Den svenska dokumentationen av vilka överväganden som aktörerna gjorde inför detta beslut är knapphändig och föga övertygande. Iögonfallande är emellertid att frågan samtidigt övervägdes principiellt även inom SNB samt att Riksbanken, SNB och BIS kommunicerade flitigt vid denna tid. Vidare har kommissionen noterat beslutstillfällets tidsmässiga samband med Riksbankens hemtagning och vidareförsäljning till industrin av ett ton guld från den svenska depån i Reichsbank. Kommissionen kan bara spekulera om vad som föranledde omläggningen av den svenska policyn. En teori, som ligger nära till hands men inte bekräftas av något arkivfynd, är att aktörerna då hade fått klart för sig att av Nazityskland omsmält belgiskt centralbanksguld var i omlopp. En annan teori är att övervägandena påverkades av den allt säkrare bedömningen att Nazityskland skulle komma att förlora kriget. Kommissionen har inte funnit något i arkiven som tyder på att de ökade kunskaperna om Förintelsens genomförande hade någon betydelse alls för förändringen av det svenska förhållningssättet sommaren 1943.

De allierades andra officiella varning i februari 1944 innebar ytterligare ett beslutstillfälle. Det ledde till att riksbanksfullmäktige meddelade Reichsbank att ytterligare guld inte kunde tas emot, trots att avtalat inköpstak ännu ej hade nåtts. Även beträffande övervägandena bakom detta beslut är dokumentationen mager. Kommissionen finner

det emellertid sannolikt att beslutet påverkades av det förväntade tyska krigsnederlaget samt av de allmänt ökade kraven från allierad sida på Sveriges krigshandelspolitik.

Det sista avgörande beslutstillfället avseende guldhanteringen under kriget inträffade sommaren 1944, då Riksbanken till slut godtog Reichsbanks erbjudande om leverans av ett och ett halvt ton tyska guldmynt inom ramen för det gällande inköpstaket enligt guldöverenskommelsen. Beslutet togs av Riksbanken, efter sedvanligt samråd med regeringen. I arkivmaterialet avseende detta beslut finns den i tiden första indikationen på att en svensk beslutsfattare, nämligen Ivar Rooth, över huvud taget insåg och övervägde risken för att erbjudet guld skulle kunna vara konfiskerat från judar eller andra förföljda personer. Denna misstanke och de komplikationer som kunde förväntas om den skulle vara sann föranledde Rooth att direkt fråga Emil Puhl hur det förhöll sig. När Puhl försäkrade att mynten inte kom från judar eller liknande valde Rooth att lita på denna uppgift. Regeringen ingrep inte. Det framgår inte av de granskade källorna huruvida beslutet att tacka ja till mynten föregicks av överväganden om möjligheten att helt tacka nej till guld från Nazityskland. Men det framgår att beslutsfattarna i första hand strävade efter att Riksbanken skulle få betalt på något annat sätt, nämligen i schweiziska franc.

Sammantaget har kommissionen fått intrycket att dåtidens beslutsfattare främst styrdes av omsorgen om den svenska folkförsörjningen samt viljan att minimera sådana handlingar som de allierade kunde uppfatta som partiska. Att befatta sig med beslagtaget centralbanksguld var ett sådant av de allierade starkt ifrågasatt agerande. Några moraliska överväganden tycks emellertid inte ha påverkat de svenska ställningstagandena. Nazisternas ekonomiska förföljelser av judar och andra föranledde av allt att döma inte några överväganden om det svenska förhållningssättet till guld från Nazityskland före sommaren 1944.

7.3 Med dagens ögon sett

Till skillnad från vad som finns dokumenterat om de dåtida svenska beslutsfattarna, vet vi i dag att konfiskerat och plundrat personguld började förekomma i Reichsbanks guldhantering i vart fall under 1942. Det mesta talar för att guld av sådant slag tidigare tog andra vägar.

Det guld som betalades då Kreugerlånet löstes in 1940 kan med all sannolikhet inte ha innehållit något konfiskerat eller plundrat personguld.

Ställningstagandena till de påföljande guldförvärven försvåras av det direkta sambandet med det svensk-tyska handelsavtalet från december 1941 och dess komplexa funktion.

Först kan dock konstateras att om det över huvud taget förekom konfiskerat och plundrat personguld i Reichsbanks hantering redan vid den tidpunkt då avtalet ingicks, så är det i vart fall förståeligt om de svenska beslutsfattarna inte insåg risken för detta. Visserligen var det känt för dem både att nazisterna förföljde judar ekonomiskt och att beslagtaget centralbanksguld från ockuperade länder hade tillförts Reichsbank, men enbart på dessa grunder kunde det inte rimligen förväntas att de skulle ha slutit sig till den ännu i dag nästan ofattbara insikten att konfiskerat och plundrat personguld kunde ingå i det guld som Reichsbank erbjöd Riksbanken.

I fråga om den allmänna utrikespolitiska bakgrunden kan det fastslås att regeringen vid denna tid hade det övergripande målet att söka hålla Sverige utanför kriget med bevarat oberoende och fungerande folkförsörjning. Huvudmedlet var neutralitetspolitiken. Den tillämpades under hänsynstagande till maktförhållandena och de påtryckningar som stormakterna kunde utöva. Det innebar att de i folkrätten fastlagda neutralitetsreglerna ibland tänjdes ut, under de första åren till tysk fördel och under de senare åren allt mer till de allierades fördel.

Handelspolitiken var ett centralt instrument för att upprätthålla Sveriges förmåga att stå emot stormaktspåtryckningar och undvika alltför stora avvikelser från neutralitetsreglerna. Både försvarsmakten och folkhushållet i allmänhet måste för att fungera få kol, olja, bensin och en mängd andra från utlandet importerade produkter. Svensk export av varor behövdes för att betala importen. Man hyste också oro för att en neddragning av den svenska exporten till Tyskland skulle göra det svårt att hålla uppe sysselsättningen i berörda branscher, vilket i sin tur hade betydelse för befolkningens moral.

Efter Tysklands ockupation av Norge och Danmark blev Sverige avstängt från sina traditionella handelspartner i väst. Handeln med Tyskland blev livsviktig. Så småningom kunde den kompletteras med viss import av strategiska varor västerifrån genom den så kallade lejdtrafiken, som dock var beroende av båda de krigförande sidornas godkännande.

I denna interimrapport är det varken påkallat eller möjligt att ta upp de stora och svåra avvägningsfrågor som rymdes inom den svenska neutralitetspolitiken och som bara antytts i ovanstående kortfattade beskrivning.

Däremot finns skäl för kommissionen att åtminstone resa frågan om guldöverenskommelsen verkligen var ett nödvändigt led i de

strävanden att säkra folkförsörjningen och att därmed upprätthålla svenska folkets styrka som regeringen åsyftade med det svensk-tyska handelsavtalet. Vad hade hänt om regeringen antingen redan vid avtalets ingående eller vid någon senare tidpunkt, t.ex. när misstankar uppkommit att Reichsbank hanterade personguld, i stället hade valt att reglera obalansen exempelvis genom att minska exporten till Tyskland? Inte heller frågor som dessa kan emellertid besvaras inom ramen för arbetet med denna rapport. Kommissionen nöjer sig därför tills vidare med att konstatera att handelsavtalets ingående föregicks av överläggningar mellan representanter för regeringen, berörda myndigheter och näringslivet, varvid diskuterades just valet mellan olika åtgärder för att balansera handelsrelationerna med Tyskland. Frågorna blev alltså ställda och seriöst behandlade vid denna tidiga tidpunkt. Huruvida rätt slutsatser drogs är oerhört svårt att bedöma även med efterklokhetens perspektiv.

När kunskapen om förintelseplanens verkställande spred sig under 1942 var steget fortfarande långt till en direkt misstanke om att offrens tillgångar smältes ned och tillfördes Reichsbank för vidare befordran till utlandet. Rapporterna om Förintelsen innebar därför ingen anledning att vid denna tid omvärdera just guldöverenskommelsen. Frågan om insikterna borde ha föranlett de svenska beslutsfattarna att allmänt överväga handelsrelationerna med Tyskland faller utanför ramen för denna interimrapport.

Informationsläget beträffande konfiskerat och plundrat personguld påverkades inte av den första allierade varningen i januari 1943.

Inte heller kan det sägas att insikten på våren 1943 om att Nazityskland ombesörjde omsmältning av det belgiska centralbanksguldet, som sedan inflöt i utrikeshandeln, måste ha lett till att beslutsfattarna borde ha dragit den långtgående slutsatsen att konfiskerat och plundrat personguld hanterades på liknande sätt.

På sommaren 1943 hade ytterligare detaljer om Förintelsen blivit kända. Frågan bör därför ställas om läget då var sådant att Riksbanken eller regeringen borde ha insett risken för att konfiskerat och plundrat personguld hanterades av Reichsbank, vilket tyskarna ju strävade efter att hemlighålla. Om en sådan misstanke förelåg borde guldöverenskommelsen naturligtvis ha satts i fråga av moraliska skäl. Kommissionen har emellertid inte funnit något som helst dokumenterat tecken på att en sådan misstanke uppkom hos de svenska beslutsfattarna.

Inte heller den andra allierade varningen i början av 1944 tillförde kunskap om Reichsbanks hantering av konfiskerat och plundrat personguld.

Sommaren 1944 hade både Riksbanken och SNB uttalat misstanken att guld som konfiskerats från judar såldes av Reichsbank. Inom SNB:s styrelse hade förhållandet diskuterats hypotetiskt redan i december 1943. Riksbanken valde med regeringens samtycke att trots denna misstanke ta emot tyska guldmynt efter en mycket vag "garanti" från Emil Puhl. Även om det kan hållas för troligt att Riksbanken inte hade tagit emot mynten om Puhl sagt att de faktiskt hade konfiskerats från judar, förefaller garantin ha krävts främst i syfte att undgå allierad kritik.

I dag kan det konstateras att de moraliska aspekterna på det svenska förhållningssättet till konfiskerat och plundrat personguld borde ha övervägts öppet, brett och seriöst. Detta borde, enligt kommissionens uppfattning, ha skett senast sommaren 1944 när en misstanke faktiskt hade uppstått. Inget tyder på att så skedde. I stället nöjde man sig med en muntlig förklaring från Emil Puhl, av högst tvivelaktigt värde. Kommissionen finner därför fog för kritik mot både dåvarande regeringen och dåvarande riksbanksfullmäktige.

Moraliska reflektioner rörande guldhandeln i allmänhet hade kunnat göras ännu tidigare, exempelvis redan då Nazitysklands rätt att använda sig av beslagtaget centralbanksguld ifrågasattes 1941, då kunskaperna om Förintelsen spred sig från 1942 och framåt, när kriget vände så att risken för tyskt angrepp avklingade eller när de allierade utfärdade sina allmänt hållna varningar 1943 och 1944. Både regeringen och Riksbanken hade möjlighet att i olika avseenden reflektera över Nazitysklands agerande, sätta moralen på dagordningen och omvärdera guldhandelspolitiken. Regeringen, eller dess berörda ledamöter, kunde ha gjort andra ställningstaganden till förfrågningarna från Riksbanken. Riksbanksfullmäktige kunde med större kraft ha hävdat sin formellt fristående ställning. Om överväganden av detta slag hade gjorts så hade det sannolikt legat närmare till hands för aktörerna att också uppmärksamma de moralfrågor som hade samband med risken att få konfiskerat och plundrat personguld till Sverige.

Det finns regler för hur ansvaret är fördelat mellan Riksbanken, riksdagen och regeringen när det gäller politik, ekonomi och juridik. Men det finns inga sådana regler för fördelning av det moraliska ansvar som kommissionens uppdrag avser. Alla inblandade aktörer hade del i detta ansvar, var och en i förhållande till sitt handlingssätt och sina insikter. Vad kommissionen har funnit ger i fråga om den allmänna guldpolitiken en bild av ett växelspel eller samspel mellan främst regeringen och Riksbanken. I varje allvarligt läge har samråd skett.

Det svenska ansvaret för att i dag initiera erforderliga åtgärder måste bäras av regeringen. Det ingår inte i kommissionens uppdrag att ge förslag till hur detta kan ordnas. Kommissionen förutsätter att

regeringen tillser att Sverige tar sin del av ansvaret för den återupprättelse som är nödvändig.

Litteratur m.m.

Balzli, Beat: Treuhänder des Reichs. Die Schweiz und die Vermögen der Naziopfer. Eine Spurensuche, Zürich 1997.

Bauer, Yehuda: Jews for Sale? Nazi-Jewish Negotiations 1933-1945, New Haven 1994.

Boheman, Erik: På vakt. Kabinettsekreterare under andra världskriget, Stockholm 1964.

Bradsher, Greg: Searching for Records Relating to Nazi Gold, Part II, The Record, News from the National Archives and Records Administration, Vol 4., No.5., May 1998.

Carlgren, Wilhelm M.: Svensk utrikespolitik 1939-1945, Stockholm 1973.

Documents on the Holocaust, Yad Vashem, edited Yatzhik Arak, Jerusalem 1981.

Due Diligence: A Report on the Bank of Canada's Handling of Foreign Gold During World War II, Duncan McDowall, Ottawa 1997.

Fior, Michel: Die Schweiz und das Gold der Reichsbank - Was wusste die Schweizerische Nationalbank? Bern 1997.

Foreign & Commonwelth Office, General Services Command: Nazi gold : Information from the British Arcives, History Notes No. 11, second edition, 1997.

Foreign & Commonwelth Office, General Services Command: Nazi gold : Information from the British Arcives. Part II: Monetary Gold, Non-Monetary Gold and the Tripartite Gold Commission, History Notes No. 12, 1997.

Friedländer, Saul: Nazi Germany & The Jews : The Years of Persecution 1933-39, London 1997.

Gold Transactions in the Second World War: Statistical Review with Commentary, Unabhängige Expertenkommission: Schweiz - Zweiter Weltkrieg, Bern 1997.

Hilberg, Raul: The Destruction of the European Jews, 2nd edition, New York 1985.

Hägglöf, Gunnar: Möte med Europa. Paris - London - Moskva - Genève - Berlin 1926-1940, Stockholm 1971.

Hägglöf, Gunnar: Svensk krigshandelspolitik under andra världskriget, Stockholm 1958.

Johansson, Alf W.: Den nazistiska utmaningen. Aspekter på andra världskriget, Stockholm 1997.

Koblik, Steven: Om vi teg, skulle stenarna ropa : om Sverige och judeproblemet 1933-1945, Stockholm 1987.

Laqueur, Walter: The Terrible Secret, Supression of the Truth about Hitler´s "Final Solution", London 1982.

Lebor, Adam: Hitlers Secret Bankers - How Switzerland Profited from Nazi Genocide, London 1997.

Levine, Paul A.: From Indifference to Activism. Swedish Diplomacy and the Holocaust, 1938-1944, Uppsala 1996.

Montgomery & Simonsson, Riksdagen och Riksbanken, Sveriges Riksdag II, band 13.

Nazism 1919-1945, A Documentary Reader, 2: State, Economy and Society 1933-39, edited by J. Noakes and G Pridham, Exeter 1984.

Nazism 1919-1945, A Documentary Reader, 3: Foreign Policy, War and Racial Extermination, edited by J. Noakes and G Pridham, Exeter 1984.

Note on Gold Operations involving the Bank for International Settlements and the German Reichsbank 1st September 1939 - 8th May 1945, Bank for International Settlements, Basel 1997 samt Coopers & Lybrands rapport avlämnad till BIS den 3 juni 1997.

Ohlin, Bertil: Bertil Ohlins memoarer. Socialitisk skördetid kom bort, Stockholm 1975.

Rings, Werner: Raubgold aus Deutschland - Die »Goldscheibe« Schweiz im Zweiten Weltkrieg, Zürich 1985.

Riksbankens guldaffärer med Nazityskland : rapport till Riksbanken av den särskilt tillsatta Arkivutredningen, Stockholm, 1997.

Smith, Arthur L., jr.: Hitler's Gold - The Story of the Nazi War Loot, Oxford, New York, München 1989.

Segerstedt Wiberg, Ingrid & Lomfors, Ingrid: När Sverige teg om nazisternas förföljelser, Stockholm 1991.

Svanberg, Ingvar & Tydén Mattias, Sverige och Förintelsen. Debatt och dokument om Europas judar 1933-1945, Stockholm 1997.

Switzerland and Gold Transactions in the Second World War, Interim Report, Unabhängige Expertenkommission: Schweiz - Zweiter Weltkrieg, Bern 1998.

Tarrab-Maslaton, Martin: Rechtliche Strukturen der Diskriminierung der Juden im Dritten Reich, Schriften zur Rechtsgeschichte, Heft 61, Berlin 1993.

Trepp, Gian: Bankgeschäfte mit dem Feind. Die Bank für Internationalen Zahlungsausgleich im Zweiten Weltkrieg : Von Hitlers Europabank zum Instrument des Marshallplans, Zürich 1993.

U.S. and Allied Efforts to Recover and Restore Gold and Other Assets Stolen or Hidden by Germany During World War II, samordnad av Stuart E Eizenstat 1997.

U.S. and Allied Wartime and Postwar Relations and Negotiations With Argentina, Portugal, Spain, Sweden and Turkey on Looted Gold and German External Assets and U.S. Concerns About the Fate of the Wartime Ustasha Treasury, samordnad av Stuart E Eizenstat 1998.

Zabludoff, Sidney: Movements of Nazi Gold, Institute of the WJC. Policy Study No.10., Washington D.C. 1997.

Offentligt tryck

Kungl. Maj:ts proposition:
1946 nr 367 (ang. Washingtonöverenskommelsen)
1950 nr 197 (ang. tvångsclearing med Tyskland)
1954 nr 221 (ang. restitution av nederländskt guld)

Tyskmedelskommitténs betänkande 1949 med förslag rörande den slutliga dispositionen av tyska tillgångar, bilagt prop. 1950 nr 197.

SOU 1979:73: Krigets lagar. Folkrättsliga konventioner gällande under krig, neutralitet och ockupation.

Bilaga 1

Kommittédirektiv

Kommissionen om judiska tillgångar i Sverige vid tiden för andra världskriget

Dir. 1997:31

Beslut vid regeringssammanträde den 13 februari 1997.

Sammanfattning av uppdraget

Regeringen tillkallar en kommission med uppgift att undersöka

- dels hur svenska myndigheter, banker och andra före och under andra världskriget befattat sig med tillgångar i guld och andra värden som kan ha tillhört judar och som förvärvats från Nazityskland,
- dels hur myndigheter, banker och andra efter andra världskriget behandlat banktillgodohavanden och andra tillgångar som tillhört judar och som på grund av judeförföljelserna före och under kriget blivit herrelösa,
- dels om det av de handlingar som finns i Flyktkapitalbyrånsarkiv framgår om eventuell tysk-judisk egendom likviderades genom Flyktkapitalbyråns verksamhet.

Bakgrund

Frågan om hur olika länder under och efter andra världskriget behandlat tillgångar som tillhört judar har väckt betydande internationell uppmärksamhet under senare tid. Särskilda undersökningskommissioner har tillsatts i bl.a. Schweiz, Portugal, Frankrike och Norge. Intresse har inte minst riktats mot de länder som var neutrala under kriget, bl.a. Sverige, Schweiz och Portugal.

Guld

Frågan har ställts om dessa länder före och under andra världskriget med öppna ögon tog emot guld från Nazityskland som betalning i handelsutbytet trots att de visste eller borde ha vetat att guldet hade stulits från judar som ett led i Nazitysklands judeförföljelser, så kallat rövat guld.

Frågan är nära sammanlänkad med frågan om vad som har hänt med guld som Nazityskland tillägnat sig i ockuperade länders centralbanker. För svensk del tilldrar sig Riksbankens transaktioner under andra världskriget störst intresse. Under slutet av andra världskriget varnade de allierade de neutrala länderna för att ta emot guld från Tyskland som betalning vid varuexport. Efter krigsslutet undersöktes frågan i Sverige och guld som kunde antas vara rövat återlämnades. Riksbanken återlämnade 7,1 ton guld till Banque Nationale de Belgique år 1949 och cirka 6 ton guld till De Nederlandsche Bank år 1955.

Riksbanken har nyligen tillsatt en utredning bestående av en utredare och två sekreterare utan någon anknytning till Riksbanken. Utredningens uppdrag är att göra en förnyad undersökning i Riksbankens arkivhandlingar för att utröna om det finns ytterligare uppgifter om Riksbankens förvärv av så kallat rövat guld. I uppdraget ingår att göra en sammanställning av relevant material.

Privatpersoners banktillgodohavanden och annan privat egendom

Vid tiden före andra världskriget när förföljelserna av judar inletts i Nazityskland överfördes judisk egendom bl.a. till svenska banker i syfte att rädda tillgångarna undan tyska myndigheter. Men även från andra länder överfördes tillgångar till svenska banker.

Fram till februari 1940 var det tillåtet för utlänningar att sätta in sina tillgodohavanden på svenska banker. I februari 1940 infördes en valutareglering som framför allt syftade till att förhindra att utländskt flyktkapital sökte sig till Sverige. Utlänningar kunde således inte längre göra insättningar i svenska banker.

Under 1960-talet gjordes utredningar i Svenska Bankföreningens regi som syftade till att kartlägga bankkonton som blivit herrelösa till följd av kriget. utredningsarbetet bedrevs under ett par år och resulterade i att cirka 1,2 miljoner kronor ställdes till Röda korsets förfogande för bildande av en fond för ersättning till offer för den nazistiska förföljelsen. Judiska organisationer var starkt kritiska mot Bankföreningens handlingssätt. Bland annat framfördes kritik mot att tillgångar i notariatdepåer och bankfack inte kom att ingå i beräkningsunderlaget.

I samband med andra världskriget kan även judisk egendom i form av tavlor, smycken m.m. ha förts till Sverige. Vissa förfrågningar gjordes vid samma tid till advokater, revisorer, transportörer och andra för att försökta utröna om sådan egendom kunde finnas hos dem. Frågan kan behöva belysas ytterligare.

Tyska tillgångar

Sedan de fyra huvudallierade efter den tyska kapitulationen förklarat att de övertagit högsta makten i Tyskland vände de sig till bl.a. Sverige med anspråk på förfoganderätten och kontrollen över tyska tillgångar i Sverige. Förhandlingar med de allierade ledde till lagstiftning som belade all tysk egendom i Sverige med skingringsförbud. En särskild myndighet, Flyktkapitalbyrån, upprättades, vilken efter avslutandet av det s.k. Washington-avtalet med de allierade år 1946 fick i uppdrag att likvidera den tyska egendomen.

Flyktkapitalbyrån upphörde med sin verksamhet år 1956 i samband med att ett avtal träffades med Förbundsrepubliken

Tyskland. Avtalet reglerade den ersättning som skulle utgå till de tyska rättsägare vilkas egendom likviderats i Sverige. Ersättningen utbetalades ur en fond i Tyskland till vilken tillgängliga medel överförts från svensk och tysk sida. Enligt vad som uppgetts om Flyktktkapitalbyråns verksamhet avvecklades i princip inte egendom som tillhörde personer som varit utsatta för de nazistiska förföljelserna. Det kan emellertid inte uteslutas att egendom tillhörig tyska judar likviderades av Flyktkapitalbyrån. Detta är en fråga som behöver belysas.

Uppdraget

Kommissionens uppgift är att skapa största möjliga klarhet i vad som kan ha hänt i Sverige när det gäller egendom av judiskt ursprung som förts hit i samband med judeförföljelserna före och under andra världskriget.

Kommissionen skall analysera och ta ställning till vad som kommit fram vid genomgången av Riksbankens arkivhandlingar för att belysa Riksbankens förvärv av s.k. rövat guld under andra världskriget. Den av riksbanken tillsatta utredningen beräknas vara klar med sitt uppdrag under första halvåret 1997. Kommissionen bör, om det anser detta vara till gagn för utredningen, göra kompletterande undersökningar i saken med särskild fokusering på frågan om guld som kan ha tillhört judar.

Kommissionen skall vidare bedriva forskning i alla de offentliga arkiv som kan tänkas ha uppgifter som är relevanta för uppdraget liksom i privata arkiv som ställs till kommissionens förfogande i syfte att klarlägga i vad mån myndigheters, privatpersoners eller företags agerande före och under andra världskriget bidrag till att Sverige befattat sig med rövat guld eller annan egendom av judiskt ursprung. Stor uppmärksamhet skall ägnas möjligheten att bedriva forskning i privata arkiv.

Kommissionen skall även redovisa de utredningar som gjorts tidigare rörande herrelösa bankkonton och annan privat egendom som kan antas ha tillhört judar. Kompletterande utredningar som kan anses vara nödvändiga för att få full belysning av frågan om sådana judiska tillgångar bör göras.

Vidare skall kommissionen undersöka om judisk egendom kom att omfattas av Flyktkapitalbyråns verksamhet.

Kommissionen får behandla även andra frågor som kan bidra till att skapa klarhet i vad som hänt med sådan egendom av judiskt ursprung som förts till Sverige i samband med de nazistiska judeförföljelserna före och under andra världskriget.

Finner kommissionen egendom av sådant slag som uppdraget avser skall egendomen i görligaste mån anges och beskrivas.

Arbetsformer m.m.

För kommissionens arbete gäller kommittéförordningen (1976:119).

Redovisning av uppdraget

Kommissionen skall redovisa sitt uppdrag senast den 1 mars 1998.

(Utrikesdepartementet)

Bilaga 2

Kommittédirektiv

Tilläggsdirektiv till Kommissionen om judiska tillgångar i Sverige vid tiden för andra världskriget (UD 1997:05)

Dir. 1997:148

Beslut vid regeringssammanträde den 11 december 1997.

Sammanfattning av uppdraget

Kommissionen om judiska tillgångar i Sverige vid tiden för andra världskriget (1997:05) skall, så snart Riksbankens arkivutredning redovisat sitt resultat, med förtur utföra den del av utredningsuppdraget i direktiven 1997:31 som avser att analysera och ta ställning till vad som kommer fram vid Riksbankens utredning samt, i enlighet med de ursprungliga direktiven, göra de kompletterande undersökningar som kommissionen bedömer vara nödvändiga. Denna del av kommissionens uppdrag skall snarast möjligt redovisas särskilt.

Kommissionen skall redovisa sitt uppdrag i övrigt senast den 30 november 1998.

Bakgrund

Regeringen beslutade genom kommittédirektiv den 13 februari 1997 (dir. 1997:31) att en kommission skulle tillkallas med uppgift att undersöka andra världskriget hur myndigheter, banker och andra före och under andra världskriget befattat sig med guld och andra tillgångar som kan ha tillhört judar och som förvärvats från Nazityskland, hur herrelösa bankkonton som

tillhört judar i Sverige behandlats och om egendom som tillhört tyska judar kommit att likvideras genom Flyktkapitalbyråns verksamhet.

Vidare skall kommissionen enligt direktiven analysera och ta ställning till vad som kommer fram vid Riksbankens genomgång av arkivhandlingar i syfte att belysa frågan om bankens förvärv av rövat guld. Kommissionen bör, om den finner detta vara till gagn för utredningen, göra kompletterande undersökningar i saken med särskild fokusering på frågan om guld som kan ha tillhört judar.

Enligt direktiven skall kommissionen redovisa sitt uppdrag senast den 1 mars 1998.

Kommissionen har hemställt om förlängd tid för sitt upp-drag och har bl.a. anfört att Riksbankens utredning, som ursprungligen skulle ha redovisats under första halvåret 1997, nu förväntas bli klar först vid årsskiftet 1997/98.

En viktig del av kommissionens arbete är att gå igenom Riksbankens utredningsresultat och därtill göra kompletterande undersökningar om detta skulle vara till gagn för utredningen. Då Riksbankens utredning är fördröjd bör kommissionens uppdragstid förlängas till utgången av november 1998.

Det kan komma att bli nödvändigt för regeringen att ta ställning till delar av vad som kommer fram av Riksbankens utredning. Kommissionen bör därför, så snart som Riksbanksutredningens resultat föreligger, med förtur ta sig an denna del av utredningsuppdraget. Kommissionen bör också redovisa sin analys och resultatet av egna eventuella fortsatta utredningar i ett särskilt betänkande snarast möjligt.

Uppdraget

Kommissionen skall, så snart Riksbankens arkivutredning redovisat sitt resultat, med förtur utföra den del av utredningsuppdraget i direktiven 1997:31 som avser att analysera och ta ställning till vad som kommer fram vid Riksbankens utredning samt, i enlighet med de ursprungliga direktiven, göra de kompletterande undersökningar som kommissionen bedömer vara nödvändiga. Denna del av kommissionens uppdrag skall snarast möjligt redovisas särskilt.

Kommissionen skall redovisa sitt uppdrag i övrigt senast den 30 november 1998.I övrigt gäller direktiven 1997:31

(Utrikesdepartementet)

KUNGL. BIBLIOTEKET STOCKHOLM

Statens offentliga utredningar 1998

Kronologisk förteckning

1. Omstruktureringar och beskattning. Fi.
2. Tänder hela livet
   – nytt ersättningssystem för vuxentandvård. S.
3. Välfärdens genusansikte. A.
4. Män passar alltid? Nivå- och organisationsspecifika processer med exempel från handeln. A.
5. Vårt liv som kön. Kärlek, ekonomiska resurser och maktdiskurser. A.
6. Ty makten är din ... Myten om det rationella arbetslivet och det jämställda Sverige. A.
7. Översyn av rörelse- och tillsynsregler för kollektiva försäkringar. Fi
8. Alkoholreklam. Marknadsföring av alkoholdrycker och Systembolagets produkturval. S.
9. Integritet – Effektivitet – Skattebrott. Fi.
10. Campus för konst. U.
11. Fristående utbildningar med statlig tillsyn inom olika områden. U.
12. Självdeklaration och kontrolluppgifter
    – förenklade förfaranden. Fi.
13. Säkrare kemikaliehantering. Fö
14. E-pengar – näringsrättsliga frågor. Fi.
15. Gröna nyckeltal – Indikatorer för ett ekologiskt hållbart samhälle. M.
16. När åsikter blir handling. En kunskapsöversikt om bemötande av personer med funktionshinder. S.
17. Samordning av digital marksänd TV. Ku.
18. En gräns – en myndighet? Fi.
19. IT och regional utveckling.
    120 exempel från Sveriges län. K.
20. IT-kommisionens hearing om infrastrukturen för digitala medier. Andrakammarsalen, Riksdagen 1997-10-24. K.
21. Problem med inbäddade system inför 2000-skiftet. Hearing anordnad av IT kommissionen i samverkan med Industriförbundet och Statskontoret 1997-11-14. K.
22. Försäkringsgaranti.
    Ett garantisystem för försäkringsersättningar. Fi.
23. Staten och exportfinansieringen. N.
24. Fiskeriadministrationen i ett EU-perspektiv. Översyn av fiskeriadministrationen m.m. Jo.
25. Tre städer. En storstadspolitik för hela landet. + 4 st bilagor. S.
26. Från hembränt till Mariakliniken.
    – fakta om ungdomar och svartsprit. S.
27. Nya ledningsregler för bankaktiebolag och försäkringsbolag. Fi.
28. Läkemedel i vård och handel. Om en säker, flexibel och samordnad läkemedelsförsörjning. S.
29. 1976 års lag om immunitet och privilegier i vissa fall – en översyn. UD.
30. Utlandsstyrkan. Fö.
31. Det gäller livet. Stöd och vård till barn och ungdomar med psykiska problem. + Bilaga. S.
32. Rättssäkerhet, vårdbehov och samhällsskydd vid psykiatrisk tvångsvård. S.
33. Historia, ekonomi och forskning.
    Fem rapporter om idrott. In.
34. Företagare med restarbetsförmåga. S.
35. Förordningar till miljöbalken. + Bilagor. M.
36. Identifiering och identitet i digitala miljöer
    – Referat från en hearing den 12 november 1997. IT-kommissionens rapport 4/98. K.
37. Den framtida arbetsskadeförsäkringen. S.
38. Vad får vi för pengarna? – Resultatstyrning av statsbidrag till vissa organisationer inom det sociala området. S.
39. Det finsk–svenska gränsälvssamarbetet. M.
40. BROTTSOFFER.
    Vad har gjorts? Vad bör göras? Ju.
41. Läkemedelsinformation för alla. S.
42. Försvarsmaktsgemensam utbildning för framtida krav. Fö.
43. Hur skall Sverige må bättre?
    – första steget mot nationella folkhälsomål. S.
44. En samlad vapenlagstiftning. Ju.
45. Sotning i framtiden. Fö.
46. Om buggning och andra hemliga tvångsmedel. Ju.
47. Bulvaner och annat. Ju.
48. Kontrollerad och ifrågasatt?
    – intervjuer med personer med funktionshinder. S.
49. Konsekvenser av att taxfreeförsäljningen avvecklas inom EU. K.
50. De 39 stegen. Läkemedelsutredningar under 1900-talet och annat underlagsmaterial till Läkemedel i vård och handel, SOU 1998:28. S.
51. Vuxenutbildning och livslångt lärande.
    Situationen inför och under första året med kunskapslyftet. U.
52. Utstationering av arbetstagare. A.
53. Ta vara på möjligheterna i Östersjöregionen. N.
54. Hur offensiv IT-användning kan skapa tillväxt för mindre företag. Ett rådslag anordnat av IT-kommissionen på uppdrag av Kommunikationsdepartementet, Närings- och handelsdepartementet och Industriförbundet.
    Rotundan, Rosenbad 1997-11-18. K.
55. Demokratins räckvidd. Dokumentation från ett seminarium. Demokratiutredningens skriftserie. SB.

Statens offentliga utredningar 1998

Kronologisk förteckning

56. Avdrag för ökade levnadskostnader vid tjänsteresa och tillfälligt arbete. Fi
57. DUKOM Distansutbildningskommittén. Utvärdering av distansutbildningsprojekt med IT-stöd. U.
58. IT och nationalstaten. Fyra framtidsscenarier. IT-kommissionens rapport 6/98. K.
59. Räddningstjänsten i Sverige – Rädda och Skydda. Fö.
60. Kring Hallandsåsen. M.
61. Livsmedelstillsyn i Sverige. Jo.
62. Kampanj med kunskaper och känslor. Om kärnavfallsomröstningen i Malå kommun 1997. M.
63. En god affär i Motala. Journalisternas avslöjanden och läsarnas etik. Demokratiutredningens skriftserie. SB.
64. Bättre och mer tillgänglig information. Småföretagsdelegationens rapport 2. N.
65. Nya tider, nya förutsättningar... IT-kommissionens rapport 8/98. K.
66. FUNKIS – funktionshindrade elever i skolan. U.
67. Socialavgiftslagen. S.
68. Kunskapsläget på kärnavfallsområdet 1998. M.
69. Lämplighetsprövning av personal inom förskoleverksamhet, skola och skolbarnomsorg. U.
70. Skolan, IT och det livslånga lärandet. Hearing anordnad av Utbildningsdepartementet och IT-kommissionen, Rosenbad 1997-12-04, IT-kommmissionens rapport 7/98. K.
71. Den kommunala revisionen - ett demokratiskt kontrollinstrument. In.
72. Kommunala finansförbund. Fi.
73. Organisationer Mångfald Integration – Ett framtida system för statsbidrag till invandrarnas riksorganisationer m.fl. In.
74. Styrningen av polisen. Ju.
75. Djurförsök. Jo.
76. Idrott och motion för livet. Statens stöd till idrottsrörelsen och friluftslivets organisationer. In.
77. Kompetens i småföretag. Småföretagsdelegationens rapport 3. N.
78. Regelförenkling för framtiden. Småföretagsdelegationens rapport 4. N.
79. IT och regional utveckling. erfarenheter från tre hearingar under mars 1998. IT-kommmissionens rapport 9/98. K.
80. Bostadsrättsregister. Ju.
81. Användningen av vissa statsflygplan, m.m. SB.
82. Försäkringsföreningar–ett reformerat regelsystem Fi.
83. DUKOM Distansutbildningskommittén. På distans utbildning, undervisning och lärande. Kostnadseffektiv distansutbildning. U.
84. DUKOM Distansutbildningskommittén. Flexibel utbildning på distans. U.
85. Att rösta med händerna. Om stormöten, folkomröstningar och direktdemokrati i Schweiz. SB.
86. Utvecklingssamarbete på rättsområdet. Östeuropa. Ju.
87. Premiepensionsmyndigheten. Fi.
88. Domaren och Beredningsorganisationen - utbildning och arbetsfördelning. Ju.
89. Greppet – att vända en regions utveckling. Rapport från Söderhamnskommittén. N.
90. Steget före. Nedslag i det lokala brottsförebyggande arbetet. Ju.
91. Nya grepp – kommunal förnyelse och kompetensutveckling. In.
92. Goda idéer om småföretag och samverkan. Småföretagsdelegationens rapport 5. N.
93. Kapitalförsörjning till småföretag. Småföretagsdelegationens rapport 6. N.
94. Förslagskatalog. Småföretagsdelegationens rapport 7. N.
95. Förstärkt skydd av skogsmark för naturvård. M.
96. Naziguldet och Riksbanken. Interimrapport. UD.

Statens offentliga utredningar 1998

Systematisk förteckning

Statsrådsberedningen

Demokratins räckvidd. Dokumentation från ett seminarium. Demokratiutredningens skriftserie. [55]
En god affär i Motala. Journalisternas avslöjanden och läsarnas etik. Demokratiutredningens skriftserie. [63]
Användningen av vissa statsflygplan, m.m. [81]
Att rösta med händerna. Om stormöten, folkomröstningar och direktdemokrati i Schweiz. SB. [85]

Justitiedepartementet

BROTTSOFFER.
Vad har gjorts? Vad bör göras? [40]
En samlad vapenlagstiftning. [44]
Om buggning och andra hemliga tvångsmedel. [46]
Bulvaner och annat. [47]
Styrningen av polisen. [74]
Bostadsrättsregister.[80]
Utvecklingssamarbete på rättsområdet. Östeuropa. [86]
DOMAREN OCH BEREDNINGSORGANISATIONEN – utbildning och arbetsfördelning. [88]
Steget före. Nedslag i det lokala brottsförebyggande arbetet. [90]

Utrikesdepartementet

1976 års lag om immunitet och privilegier i vissa fall – en översyn. [29]
Naziguldet och Riksbanken. Interimrapport. [96]

Försvarsdepartementet

Säkrare kemikaliehantering. [13]
Utlandsstyrkan. [30]
Försvarsmaktsgemensam utbildning för framtida krav. [42]
Sotning i framtiden. [45]
Räddningstjänsten i Sverige – Rädda och Skydda. [59]

Socialdepartementet

Tänder hela livet – nytt ersättningssystem för vuxentandvård. [2]
Alkoholreklam. Marknadsföring av alkoholdrycker och Systembolagets produkturval. [8]
När åsikter blir handling. En kunskapsöversikt om bemötande av personer med funktionshinder. [16]
Tre städer. En storstadspolitik för hela landet. + 4 st bilagor. [25]
Från hembränt till Mariakliniken. – fakta om ungdomar och svartsprit. [26]
Läkemedel i vård och handel. Om en säker, flexibel och samordnad läkemedelsförsörjning. [28]
Det gäller livet. Stöd och vård till barn och ungdomar med psykiska problem. + Bilaga. [31]
Rättssäkerhet, vårdbehov och samhällsskydd vid psykiatrisk tvångsvård. [32]
Företagare med restarbetsförmåga. [34]
Den framtida arbetsskadeförsäkringen. [37]
Vad får vi för pengarna? – Resultatstyrning av statsbidrag till vissa organisationer inom det sociala området. [38]
Läkemedelsinformation för alla. [41]
Hur skall Sverige må bättre? – första steget mot nationella folkhälsomål. [43]
Kontrollerad och ifrågasatt? – intervjuer med personer med funktionshinder. [48]
De 39 stegen. Läkemedelsutredningar under 1900-talet och annat underlagsmaterial till Läkemedel i vård och handel, SOU 1998:28. [50]
Socialavgiftslagen. [67]

Kommunikationsdepartementet

IT och regional utveckling. 120 exempel från Sveriges län. [19]
IT-kommisionens hearing om infrastrukturen för digitala medier. Andrakammarsalen, Riksdagen 1997-10-24. [20]
Problem med inbäddade system inför 2000-skiftet. Hearing anordnad av IT kommissionen i samverkan med Industriförbundet och Statskontoret 1997-11-14.[21]
Identifiering och identitet i digitala miljöer. – Referat från en hearing den 12 november 1997. IT-kommissionens rapport 4/98. [36]
Konsekvenser av att taxfreeförsäljningen avvecklas inom EU. [49]
Hur offensiv IT-användning kan skapa tillväxt för mindre företag. Ett rådslag anordnat av IT-kommissionen på uppdrag av Kommunikationsdepartementet, Närings- och handelsdepartementet och Industriförbundet. Rotundan, Rosenbad 1997-11-18. [54]
IT och nationalstaten. Fyra framtidsscenarier. IT-kommissionens rapport 6/98. [58]
Nya tider, nya förutsättningar... IT-kommissionens rapport 8/98. [65]
Skolan, IT och det livslånga lärandet. Hearing anordnad av Utbildningsdepartementet och IT-kommissionen, Rosenbad 1997-12-04, IT-kommmissionens rapport 7/98. K. [70]
IT och regional utveckling. erfarenheter från tre hearingar under mars 1998.

Statens offentliga utredningar 1998

Systematisk förteckning

IT och regional utveckling.
erfarenheter från tre hearingar under mars 1998.
IT-kommmissionens rapport 9/98. [80]

Finansdepartementet

Omstruktureringar och beskattning. [1]
Översyn av rörelse- och tillsynsregler för kollektiva försäkringar. [7]
Integritet – Effektivitet – Skattebrott. [9]
Självdeklaration och kontrolluppgifter – förenklade förfaranden. [12]
E-pengar – näringsrättsliga frågor. [14]
En gräns – en myndighet? [18]
Försäkringsgaranti.
Ett garantisystem för försäkringsersättningar. [22]
Nya ledningsregler för bankaktiebolag och försäkringsbolag. [27]
Avdrag för ökade levnadskostnader vid tjänsteresa och tillfälligt arbete. [56]
Kommunala finansförbund. [72]
Försäkringsföreningar–ett reformerat regelsystem [82]
Premiepensionsmyndigheten. [87]

Utbildningsdepartementet

Campus för konst [10]
Fristående utbildningar med statlig tillsyn inom olika områden. [11]
Vuxenutbildning och livslångt lärande.
Situationen inför och under första året med kunskapslyftet. [51]
DUKOM Distansutbildningskommittén.
Utvärdering av distansutbildningsprojekt med IT-stöd. [57]
FUNKIS – funktionshindrade elever i skolan. [66]
Lämplighetsprövning av personal inom förskoleverksamhet, skola och skolbarnomsorg. [69]
DUKOM Distansutbildningskommittén.
På distans utbildning, undervisning och lärande.
Kostnadseffektiv distansutbildning. [83]
DUKOM Distansutbildningskommittén.
Flexibel utbildning på distans. [84]

Jordbruksdepartementet

Fiskeriadministrationen i ett EU-perspektiv.
Översyn av fiskeriadministrationen m.m. [24]
Livsmedelstillsyn i Sverige. [61]
Djurförsök. [75]

Arbetsmarknadsdepartementet

Välfärdens genusansikte. [3]
Män passar alltid? Nivå- och organisationsspecifika processer med exempel från handeln. [4]
Vårt liv som kön. Kärlek, ekonomiska resurser och maktdiskurser. [5]
Ty makten är din ... Myten om det rationella arbetslivet och det jämställda Sverige. [6]
Utstationering av arbetstagare. [52]

Kulturdepartementet

Samordning av digital marksänd TV. [17]

Närings- och handelsdepartementet

Staten och exportfinansieringen. [23]
Ta vara på möjligheterna i Östersjöregionen. [53]
Bättre och mer tillgänglig information.
Småföretagsdelegationens rapport 2. [64]
Kompetens i småföretag.
Småföretagsdelegationens rapport 3. [77]
Regelförenkling för framtiden.
Småföretagsdelegationens rapport 4. [78]
Greppet – att vända en regions utveckling.
Rapport från Söderhamnskommittén. [89]
Goda idéer om småföretag och samverkan.
Småföretagsdelegationens rapport 5. [92]
Kapitalförsörjning till småföretag.
Småföretagsdelegationens rapport 6. [93]
Förslagskatalog.
Småföretagsdelegationens rapport 7. [94]

Inrikesdepartementet

Historia, ekonomi och forskning.
Fem rapporter om idrott. [33]
Den kommunala revisionen - ett demokratiskt kontrollinstrument. [71]
Organisationer Mångfald Integration – Ett framtida system för statsbidrag till invandrarnas riksorganisationer m.fl. [73]
Idrott och motion för livet. Statens stöd till idrottsrörelsen och friluftslivets organisationer. [76]
Nya grepp – kommunal förnyelse och kompetensutveckling. [91]

Miljödepartementet

Gröna nyckeltal – Indikatorer för ett ekologiskt hållbart samhälle. [15]
Förordningar till miljöbalken. + Bilagor. [35]
Det finsk–svenska gränsälvssamarbetet. [39]
Kring Hallandsåsen. [60]
Kampanj med kunskaper och känslor. Om kärnavfallsomröstningen i Malå kommun 1997. [62]
Kunskapsläget på kärnavfallsområdet 1998. [68]

FRITZES
OFFENTLIGA
PUBLIKATIONER

POSTADRESS: 106 47 STOCKHOLM
FAX: 08-690 91 91, TELEFON: 08-690 91 90
E-POST: fritzes.order@liber.se
Internet: www.fritzes.se